

บทคัดย่อ

ภายใต้บริบทการพัฒนาที่มีการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว ส่งผลทำให้ผู้หญิงสภาพให้ผู้หญิงกลายเป็นวัตถุเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจและถูกมองข้ามบทบาทของผู้หญิงในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปทั้งในมิติพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะ ในงานวิจัยเรื่องโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนาของจังหวัดฉะเชิงเทราจึงมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ภายใต้บริบทการพัฒนา 2) เพื่อศึกษาบทบาทของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา 3) เพื่อสร้างข้อเสนอแนะในการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยนำแนวคิดเกี่ยวกับเพศภาวะและโครงสร้าง-หน้าที่นิยมมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ส่งผลต่อบทบาทผู้หญิง รวมถึงการทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปในแต่ละบริบทของจังหวัดฉะเชิงเทรา

โดยมีผลการศึกษาคือ ประการแรกในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงทั้งก่อนและหลังการพัฒนา ในพื้นที่เกษตรกรรมของฉะเชิงเทราที่เคยเป็นอยู่ช้ำอู่ น้ำต้องเปลี่ยนแปลงไปให้กลายเป็นพื้นที่อุตสาหกรรมจากการพัฒนาเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว ผู้หญิงได้รับผลกระทบทั้งในมิติพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะ ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมจากเกษตรกรรมสู่อุตสาหกรรม ส่งผลต่อบทบาทผู้หญิงที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย อย่างเช่น กรณีผู้หญิงในภาคเกษตรกรรมผู้หญิงมีการทำหน้าที่แม่ เมียและลูกสาว ในขณะที่มีการเคลื่อนย้ายของแรงงานผู้หญิงจากบ้านมาสู่อุตสาหกรรมทำให้ผู้หญิงกลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม ประการสุดท้าย ในงานวิจัยนี้ จึงมีการนำเสนอข้อเสนอแนะไว้โดยอิงอยู่กับฐานทางประเพณีและวัฒนธรรมที่แตกต่างของแต่ละสังคมเพื่อสร้างอำนาจและการมีส่วนร่วมจากกรณีต่างประเทศ และนำมาสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายของผู้หญิงผ่านสิทธิเหนือพื้นที่ของผู้หญิงในฉะเชิงเทรา

Abstract

Within the context of development, economic development has been one-dimensional, resulting in women being reduced to objects driving the economy and overlooking their roles in a changing society, both within the private and public spheres. This research on the structure and roles of women in the development context of Chachoengsao Province aims to: 1) understand the structural changes in women in Chachoengsao Province within a development context; 2) examine the roles of women in Chachoengsao Province within a development context; and 3) develop recommendations for enhancing women's empowerment. This research employs gender and structural-functionalism to explain the structural changes affecting women's roles, as well as to understand the evolving roles of women in each context of Chachoengsao Province.

The results of this study include: First, a study of the changes in social, economic, and cultural structures before and after development. Chachoengsao's agricultural areas, once the rice basket, were transformed into industrial areas due to one-dimensional economic development. Women were affected both within the private and the public spheres. Second, the transformation of social structure from agriculture to industry has also impacted women's roles. For example, in the agricultural sector, women now assume the roles of mothers, wives, and daughters. Meanwhile, the shift in female labor from the home to industry has resulted in women becoming a source of labor and human capital for industrial development. Finally, this research study. Therefore, recommendations are presented based on the different traditions and cultures of each society to build power and participation from international cases and lead to policy proposals for women through women's rights over space in Chachoengsao.

กิตติกรรมประกาศ

ในงานวิจัยเรื่องโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนาของจังหวัดฉะเชิงเทราได้รับทุนจาก
จากทุนอุดหนุนการวิจัยประเภทเงินรายได้ คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ในงานนี้จะสำเร็จล่วงไปไม่ได้หากไม่ได้รับความร่วมมือจากผู้หญิงที่อยู่ในและนอกภาคเกษตรกรรมที่สละ
เวลา มาเล่าถึงประสบการณ์ชีวิตเพื่อนำมาสู่การทำความเข้าใจผู้หญิงภายใต้บริบทการพัฒนาในจังหวัด
ฉะเชิงเทรา มากขึ้น ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร. ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ รองศาสตราจารย์ ดร. ชัยณรงค์
เครือนวนที่คอยเป็นที่ปรึกษาให้กับผู้วิจัย และคุณกัมปนาท เบ็ญจนาวิ ที่ร่วมถกเถียงแลกเปลี่ยนทั้งในแง่พื้นที่
และองค์ความรู้ในการทำวิจัย สุดท้ายนี้หากมีข้อผิดพลาดประการผู้เขียนน้อมรับและพร้อมที่จะไปปรับปรุง
แก้ไขต่อไป

รัชชนก สัตยวินิจ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ญ
สารบัญตาราง.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาวิจัย.....	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย.....	4
1.3 ขอบเขตการวิจัย.....	4
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
บทที่ 2 การสำรวจองค์ความรู้.....	7
2.1 เกริ่นนำ.....	7
2.2 แนวคิดการวิจัย.....	7
2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	14
2.4 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	16
2.5 นิยามศัพท์.....	17
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	19
3.1 เกริ่นนำ.....	19
3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	19
3.3 การตรวจสอบข้อมูล.....	20
3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล.....	21
บทที่ 4 แม่ เมี๊ย และลูกสาว: ผู้หญิงในครอบครัวเกษตรกรรมในบริบทก่อนการพัฒนา.....	22
4.1 เกริ่นนำ.....	22
4.2 บริบทในยุคก่อนการพัฒนา: จาก ‘เกษตรกรรมดั้งเดิม’ ถึง ‘การผลิตเพื่อค้าขายแบบสมัยใหม่’	22
4.3 เกษตรกรแม่ เมี๊ย และลูกสาว: ประสบการณ์และบทบาทของผู้หญิงในวิถีการผลิตดั้งเดิม.....	27
4.4 สรุป.....	35

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 กระบวนการกลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนา.....	37
5.1 เกริ่นนำ.....	37
5.2 จังหวัดฉะเชิงเทราท่ามกลางบริบทของการพัฒนา.....	38
5.3 กระบวนการเปลี่ยนผู้หญิงให้กลายเป็น ‘แรงงาน’ และ ‘ทุนมนุษย์’ สำหรับการพัฒนา อุตสาหกรรม.....	44
5.4 สรุป.....	52
บทที่ 6 ผู้หญิงในพื้นที่บ้าน: ความเป็นแม่และเมียกับเสียงของการตัดสินใจในครอบครัว.....	54
6.1 เกริ่นนำ.....	54
6.2 บ้านและครอบครัว: ในมิติของความหมายและพื้นที่.....	55
6.3 เสียงของเกษตรกรผู้หญิงในพื้นที่บ้านกับความเป็นเมีย แม่ และลูกสาว.....	56
6.4 สรุป.....	65
บทที่ 7 ผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะ: แรงงาน ผู้จัดการทางสังคม และนักเคลื่อนไหวทางสังคม.....	66
7.1 เกริ่นนำ.....	66
7.2 การเคลื่อนย้ายของแรงงานหญิงสาว: จาก ‘บ้าน’ มาสู่ ‘โรงงาน’.....	69
7.3 ย่างก้าวของผู้หญิงสู่พื้นที่สาธารณะ: การเป็นผู้จัดการทางสังคมและนักเคลื่อนไหวทางสังคม ในท้องถิ่น.....	75
7.4 สรุป.....	82
บทที่ 8 การเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนา: ข้อเสนอแนะต่อโครงสร้างการพัฒนา ของภาคตะวันออก.....	83
8.1 เกริ่นนำ.....	83
8.2 การอ้างสิทธิเหนือพื้นที่กับกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในท้องถิ่นของผู้หญิง.....	84
8.3 การอ้างสิทธิเหนือร่างกายกับกระบวนการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิง.....	88
8.4 สรุป.....	92
บทที่ 9 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	94
9.1 เกริ่นนำ.....	94
9.2 สรุปผลการวิจัย.....	94
9.3 อภิปรายผล.....	98

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
9.4 ข้อเสนอแนะการวิจัย.....	101
9.5 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	101
บรรณานุกรม.....	103
ประวัติของผู้วิจัยและคณะ.....	113

สารบัญญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1.1 พื้นที่วิจัย ‘บ้านผักสวย’ อำเภอสนามชัยเขต และ ‘บางผักงาม’ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา.....	5
ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	16
ภาพที่ 4.1 โรงสีข้าวที่ตั้งใกล้คลองเล็ก.....	25
ภาพที่ 4.2 เรือบรรทุกฟ่อนข้าวในคลองบางขนาก-คลองแสนแสบ.....	26
ภาพที่ 4.3 ประเพณีรับขวัญข้าวหรือแรกนาขวัญที่ยังหลงเหลือในปัจจุบัน.....	28
ภาพที่ 4.4 วิถีชีวิตของผู้คนกับการสร้างบ้านที่รายล้อมไปด้วยทุ่งนา.....	29
ภาพที่ 4.5 การรวมกลุ่มซักผ้าของผู้หญิงที่ทำน้ำไม่ใใในปี พ.ศ. 2481.....	29
ภาพที่ 4.6 ผู้หญิงถือเคียวเกี่ยวข้าวแบบเขมรที่นิยมใช้กันในปี พ.ศ. 2524.....	30
ภาพที่ 4.7 วิธีการเก็บเมล็ดพันธุ์ในขวด.....	34
ภาพที่ 5.1 แผนการพัฒนาพื้นที่ภายใต้โครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก.....	40
ภาพที่ 6.1 เกษตรหญิงกับเครื่องมือดักกุงในที่ดินของเธอ.....	59
ภาพที่ 6.2 การปลูกผักไว้รอบบ่อกุงเพื่อขายในตลาด.....	59
ภาพที่ 6.3 เกษตรกรหญิงกับพืชผลที่ได้ปลูกไว้บนที่ดินของบ้านตนเอง.....	63
ภาพที่ 6.4 การจัดการที่ดินของบ้านเกษตรกรหญิง.....	64
ภาพที่ 7.1 รูปบ้านเรือนหลังเก่าของครอบครัวพินิจที่ถูกปรับปรุงใหม่.....	73
ภาพที่ 7.2 การจัดการและจัดเก็บเมล็ดพันธุ์ในห้องครัว.....	77
ภาพที่ 7.3 อาคารแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร.....	78
ภาพที่ 7.4 การประชุมของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรหญิง.....	80
ภาพที่ 7.5 สถานที่ส่วนกลางของกลุ่มเกษตรกรหญิง.....	81

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 5.1 ผลิตภัณฑ์มวลรวมรายจังหวัดในภาคตะวันออกระหว่างปี พ.ศ. 2538-59.....	39
ตารางที่ 5.2 ภาพรวมสถานการณ์อุตสาหกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทราปี พ.ศ. 2564.....	41
ตารางที่ 5.3 ประมาณการความต้องการบุคลากรในเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหลักในภาคตะวันออก.....	46
ตารางที่ 5.4 สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของจังหวัดฉะเชิงเทราปี พ.ศ. 2561-64....	48

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาวิจัย

ภายใต้บริบทการพัฒนา (Development context) ปฏิเสธไม่ได้ว่ากระบวนการและกระแสของการพัฒนาซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่การพัฒนาทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว ส่งผลทำให้ผู้หญิงกลายเป็นวัตถุ เช่น การเป็นทรัพยากรทุนมนุษย์และแรงงานสำหรับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศและสร้างรายได้ส่วนหนึ่งให้กับครอบครัว นอกเหนือจากสำหรับบริบทของการพัฒนาในประเทศกำลังพัฒนาอย่างประเทศไทย ยังถูกซ้ำเติมโดยวาทกรรมการพัฒนาในแบบตะวันตกซึ่งพยายามทำให้พื้นที่และผู้คนในประเทศโลกที่สามที่ถูกกลายเป็นสังคมแห่งความล้าหลัง (Backward) และต้องพยายามขับเคลื่อนสังคมให้กลายเป็นสังคมที่ความเจริญเข้าถึงหรือสังคมที่พัฒนาแล้วตามตัวแบบการพัฒนาของโลกตะวันตก อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทของการพัฒนาเช่นนี้ การเพิกเฉยกับการไม่ตั้งประเด็นปัญหาต่อสภาพการดำรงอยู่ของผู้หญิง อาจนำไปสู่การมองข้ามบทบาทที่แท้จริงของผู้หญิงในทางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะพวกเธอไม่ได้มีเพียงบทบาททางเศรษฐกิจภายนอกบ้านจากการเป็นแรงงานหรือผู้หารายได้เข้าครอบครัวเท่านั้น แต่รวมถึงผู้หญิงยังคงมีบทบาทในงานบ้านและกิจกรรมต่าง ๆ ของครอบครัวอยู่สูงด้วยเช่นกัน ซึ่งการทำความเข้าใจบทบาทของผู้หญิงที่เปลี่ยนไป อาจนำไปสู่หนทางของการผนวกรวมประสบการณ์ ความรู้ และพลังของผู้หญิงในการเป็นส่วนหนึ่งต่อการกำหนดแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมและยั่งยืนในอนาคต ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้หญิงถูกจำกัดบทบาทในการมีส่วนร่วมกับการตัดสินใจในพื้นที่สาธารณะตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา (Parpart, 1993)

สำหรับประเด็นการพัฒนาในสังคมไทย บริบทการพัฒนาของจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นหนึ่งในบริบทที่มีความสำคัญและมีแง่มุมเกี่ยวพันกับเรื่องราวของผู้หญิงที่น่าสนใจ โดยเฉพาะในห้วงเวลาปัจจุบัน จังหวัดนี้เป็นหนึ่งในสามจังหวัดที่อยู่ภายใต้เขตเป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจของโครงการพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก (Eastern Economic Corridor: EEC) เพื่อสนับสนุนให้เป็นที่การลงทุนของภาคอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม แม้โครงการพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษนี้จะไม่ใช่โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ครั้งแรกของจังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากจังหวัดนี้เคยผ่านกระบวนการพัฒนาภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard Development Program: ESB) ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 5 ปี 2525-2529 มาก่อน ซึ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและกระจายอุตสาหกรรมมายังภาคตะวันออกเพื่อลดการแออัดภายในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ทำให้มีการลงทุนของภาคอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่จากเดิมที่มีการเจริญเติบโตของภาคการเกษตร แต่สำหรับบริบทของโครงการอีอีซีมีกลับมีแผนแม่บทที่เน้นในเรื่องของการจัดการพื้นที่และทรัพยากรทุนมนุษย์มากขึ้น โดยเฉพาะเน้นการใช้ประโยชน์จากโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาเมืองและจัดสรรพื้นที่เพื่อการเกษตรและอุตสาหกรรม รวมถึงมีการกล่าวถึงการส่งเสริมศักยภาพแรงงานและผลักดันแรงงานฝีมือเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม (กัญจน์

ทิตยกุล, 2559; สุปรีชา บุญมาก และคณะ, 2562) แน่นนอนว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของหน้าที่ การดำรงชีพ ที่ดินทำกิน ทรัพยากรธรรมชาติ การเมืองและเศรษฐกิจของท้องถิ่น การมุ่งพัฒนาการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียวจึงทิ้งปัญหาความเหลื่อมล้ำในกับผู้คนในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิทธิเข้าถึงแหล่งทรัพยากร รายได้ และผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

นอกจากนี้จังหวัดฉะเชิงเทราอยู่ในบริบทของการพัฒนาในภาคตะวันออกมีพื้นที่ที่เป็นเกษตรกรรม 47% อุตสาหกรรม 27.6% ป่าไม้ 14.9% และพื้นที่ที่อยู่อาศัยและอื่น ๆ 10.5% แสดงถึงการเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลาย โดยมีสัดส่วนการใช้เป็นพื้นที่ทางเกษตรกรรมลำดับแรก สะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ทางการเกษตรยังคงเป็นพื้นที่สำคัญต่อมนุษย์เพื่อสำหรับการดำรงชีพ แต่อย่างไรก็ตาม สัดส่วนของอุตสาหกรรมมีจำนวนไม่น้อยและเป็นพื้นที่ที่มีแนวโน้มในการพัฒนาอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น หากรัฐยังคงต้องการการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว โดยคาดหวังเพียงตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่อุตสาหกรรมสามารถทำผลผลิตได้มากกว่าภาคเกษตรกรรม โดยรัฐมักอ้างอิงจากผลิตภัณฑ์มวลรวม (GDP) ตั้งโครงสร้างผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดฉะเชิงเทราปี 2561 ภาคอุตสาหกรรมทำผลผลิตได้มากที่สุดถึง 70.78% ภาคบริการและอื่น ๆ 24.48% และภาคการเกษตร 4.74% (สำนักงานสถิติจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2562ก; 2562ข)

ในขณะเดียวกัน การกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราที่อยู่ภายใต้บริบทของการพัฒนาดังกล่าวยังมีจำกัด ทั้งในพื้นที่ที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ อันเนื่องมาจากแบ่งแยกหน้าที่ภายใต้แนวคิดชายเป็นใหญ่และการละทิ้งผู้หญิงไว้ข้างหลังภายใต้บริบทการพัฒนา *ประการแรก* การแบ่งแยกและนิยามหน้าที่ตามเพศ (sex) เกิดมามีลึงค์เป็นชายหรือเกิดมีโยนีต้องเป็นหญิง การนิยามดังกล่าวจึงนำมาสู่การประกอบสร้างหน้าที่ของความเป็นชาย (Masculinity) ที่ต้องเป็นผู้นำ มีเหตุผล และถูกยอมรับในพื้นที่สาธารณะ ขณะที่ความเป็นหญิง (Femininity) เป็นผู้ตาม ใช้อารมณ์ และต้องอยู่ในพื้นที่บ้านทำหน้าที่แม่และเมีย การจัดนิยามและหน้าที่ทางเพศแบบคู่ตรงข้าม (Gender dichotomy) มีการสร้างมาตรฐาน (Standardization) หน้าที่ทางเพศ โดยมีมาตรฐานของผู้ชายกลายเป็นศูนย์กลางและนำมาจัดระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรม การแบ่งงานกันทำระหว่างหญิงและชายในสังคมจึงเกิดความสัมพันธ์ที่เหลื่อมล้ำ โดยผู้หญิงตกอยู่ในสถานะเป็นรอง (Subordination) (Butler, 1986; Scott, 1986; West & Zimmerman, 1987; Wharton, 2005; วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545) จึงมีการแบ่งแยกชั่วคราวระหว่างปริมาณพลสาธารณะและส่วนตัว โดยปริมาณพลสาธารณะ อย่างในพื้นที่ทางการเมือง ผู้ชายถูกยอมรับมากกว่าในฐานะนายกรัฐมนตรีหรือนักการเมือง หากเมื่อไรก็ตามผู้หญิงก้าวเข้ามาสู่ปริมาณดังกล่าวต้องถูกตั้งคำถามตลอดเวลาว่า จะทำได้หรือไม่ เหมาะสมหรือไม่หากผู้หญิงอยู่ในหน้าที่หรือต้องรับผิดชอบภาระงานใหญ่ คำถามเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อผู้หญิงเข้ามาเป็นตัวตนในปริมาณพลสาธารณะซึ่งเป็นพื้นที่ของผู้ชายต้องทำงานที่หนักเพื่อที่จะต้องพิสูจน์ให้เห็นว่าพวกเขาทำได้ไม่ต่างจากผู้ชาย เป็นต้น

จากสถิติความต้องการแรงงานในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่างปี พ.ศ. 2560-65 พบว่าในจังหวัดฉะเชิงเทรามีการระบุจำนวนความต้องการแรงงานผู้ชายอยู่ที่ 1,999 อัตรา และระบุจำนวนความต้องการแรงงานผู้หญิงอยู่เพียง 311 คนเท่านั้น (สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงาน, 2566) ซึ่งสะท้อนถึงความต้องการ

ผู้หญิงเข้าสู่ตลาดแรงงานในพื้นที่เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกในสัดส่วนที่ต่ำกว่าผู้ชายอย่างชัดเจน เช่นเดียวกับในงานของ เกษวดี เนื่องศรี และคณะ (2563) ได้ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างพลังเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของสตรีในจังหวัดฉะเชิงเทรา ที่มองว่าสตรีมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจของจังหวัด แต่ยังคงมีอุปสรรคในการสร้างเสริมพลังการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของสตรีในด้านความพร้อมในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจครอบครัว การแสวงหาประโยชน์ และด้านเวลา ซึ่งการศึกษาดังกล่าวยังไม่ได้มีการทำความเข้าใจปัญหาการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้หญิงในระดับโครงสร้างที่ชี้ให้เห็นถึงการกีดกันการเข้ามามีส่วนร่วมในพื้นที่ของผู้หญิง รวมถึงการวิเคราะห์ถึงปัญหาของการมีส่วนร่วมของผู้หญิงที่ยังทำให้ไม่เข้าใจบริบทของผู้หญิงที่แตกต่างกัน และเป็นการมองปัญหาการมีส่วนร่วมของผู้หญิงแบบเหมารวม แต่ข้อเสนอหนึ่งที่ผู้เขียนกล่าวถึงและปฏิเสธไม่ได้ คือการที่ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นของตน

ประการต่อมา ปัญหาการทิ้งผู้หญิงไว้ข้างหลังในบริบทการพัฒนา สะท้อนจากสัดส่วนการมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายด้านการพัฒนา โดยเฉพาะคณะกรรมการนโยบายการพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก มีสัดส่วนหญิงต่อชาย 0:15 เห็นได้ว่าเสียงของผู้หญิงได้หายไปจากพื้นที่สาธารณะ โดยเฉพาะในจังหวัดฉะเชิงเทราที่อยู่ภายใต้บริบทการพัฒนาในภาคตะวันออก เสียงของผู้หญิงแทบไม่ได้ถูกกล่าวถึงและถูกทิ้งไว้ข้างหลังในบริบทการพัฒนา เช่น กรณีผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราที่ต้องแบกรับผลจากการต่อต้านการพัฒนาและการคัดค้านการลักลอบทิ้งขยะสารพิษจากภาคอุตสาหกรรม ผู้หญิงกลายเป็นผู้แบกรับหน้าที่ในบ้านดูแลลูก ความเสี่ยงจากมลพิษและคุณภาพชีวิตที่ไม่มั่นคง อีกทั้งการเจ็บป่วยจากมลพิษทำให้ต้องลาออกจากงาน ด้วยเหตุนี้พวกเธอจึงเสียโอกาสในความก้าวหน้าในอาชีพ (ปริตตา หวังเกียรติ, 2561) แม้ว่าในฉะเชิงเทรามีการจัดตั้งกลุ่มสตรีอีอีซี (EEC Women) ก็ตาม แต่วิถีปฏิบัติการของผู้หญิงยังคงต้องดำเนินการตามนโยบายรัฐหรือปฏิบัติลักษณะแนวตั้ง (Top-down) มากกว่าเป็นการจัดตั้งกลุ่มแบบล่างสู่บน (Bottom-up) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงต้องปฏิบัติตามแนวคิดนโยบายรัฐแบบชายเป็นใหญ่ถึงจะเป็นที่ยอมรับในพื้นที่สาธารณะ

อย่างไรก็ตาม นักสตรีนิยมได้โต้แย้งกับแบ่งคู่ตรงข้ามระหว่างปริณทลสาธารณะและส่วนตัว โดยการแบ่งขั้วเป็นการผลักให้ผู้หญิงตกอยู่ในสถานะเป็นรอง นักสตรีนิยมสายถอนรากถอนโคนจึงได้วิพากษ์กรอบคิดคู่ตรงข้ามที่ทำให้ผู้หญิงต่างจากผู้ชายตามสังคมกำหนด โดยผู้หญิงมีหน้าที่ทางเพศ คือเป็นเพียงแม่และเมีย สตรีนิยมสายความนี้จึงเสนอแนวคิดเรื่องส่วนตัว คือการเมือง (the Personal is Political) ในการขับเคลื่อนทางความคิดทำให้เรื่องส่วนตัวกลายเป็นการเมือง เพื่อสลایความคิดการแบ่งแยกหน้าที่ทางสังคม (Beasley, 1999; Scholz, 2013) ในขณะเดียวกัน ในงานวิจัยนี้พยายามส่งเสียงผู้หญิงในฐานะผู้กระทำการ (Agency) ได้เช่นกันไม่ว่าจะอยู่ในปริณทลใดก็ตาม เพื่อท้าทายกับระบอบปิตาธิปไตยที่กดปราบหรือกำกับให้ผู้หญิงต้องอยู่ในพื้นที่เพียงการเป็นแม่และเมีย รวมถึงสะท้อนปัญหาถึงการทิ้งผู้หญิงให้อยู่ข้างหลังในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา ดังนั้น ในงานวิจัยนี้จึงพยายามตั้งคำถามกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างภายใต้บริบทการพัฒนาของภาคตะวันออก โดยเฉพาะกับบริบทของการพัฒนาภายในจังหวัดฉะเชิงเทราในระยะเปลี่ยนผ่านในปัจจุบัน ที่ส่งผลให้บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในพื้นที่ของจังหวัดฉะเชิงเทราเปลี่ยนแปลงไป และใน

งานวิจัยชิ้นนี้ยังพยายามพัฒนาข้อเสนอแนะต่อการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราต่อสังคมภาคตะวันออก

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.2.1 เพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา

1.2.2 เพื่อศึกษาบทบาทของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา

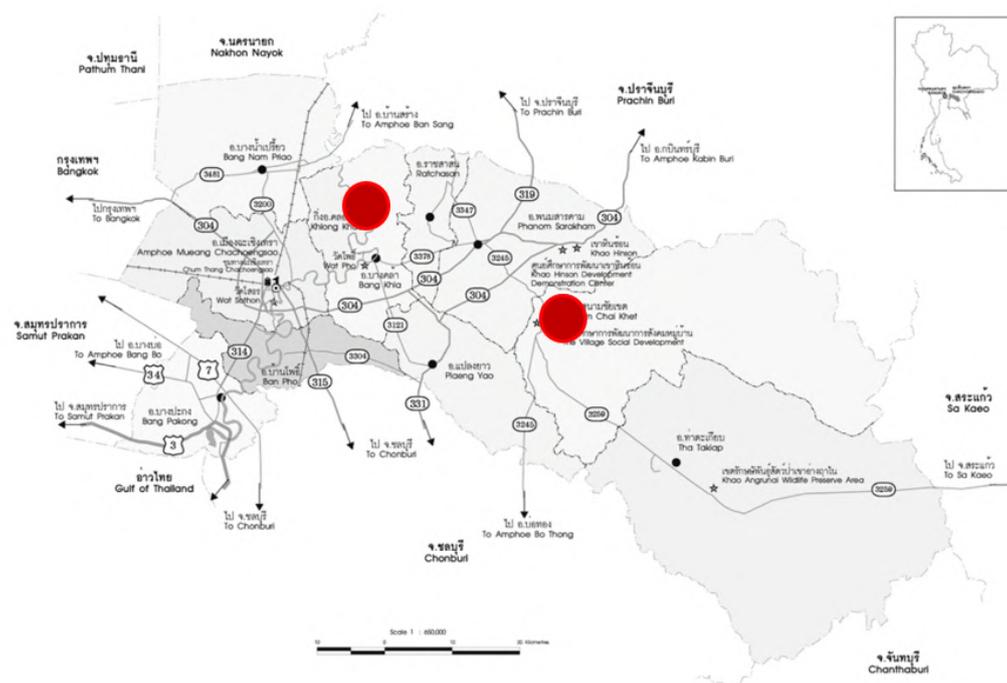
1.2.3 เพื่อสร้างข้อเสนอแนะในการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา

1.3 ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของการทำความเข้าใจในเรื่องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและผลลัพธ์ที่มีต่อบทบาทของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราในครั้งนี้ กำหนดรายละเอียดของขอบเขตการวิจัยที่สำคัญสองส่วน ประกอบด้วย

1.3.1 พื้นที่วิจัย (Research site)

การวิจัยนี้กำหนดขอบเขตของพื้นที่วิจัย คือสองชุมชนเกษตรกรรมในสองอำเภอของจังหวัดฉะเชิงเทราที่มีลักษณะของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมสมัยใหม่ที่มีความใกล้เคียงกัน กรณีที่หนึ่ง คือชุมชนแห่งหนึ่งในอำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งพื้นที่วิจัยนี้จะถูกเรียกโดยนามสมมติในการวิจัยครั้งนี้ว่าชุมชน ‘บ้านผักสวย’ และกรณีที่สอง คือชุมชนแห่งหนึ่งในอำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งพื้นที่วิจัยนี้จะถูกเรียกโดยนามสมมติในการวิจัยครั้งนี้ว่าชุมชน ‘บางผักงาม’ ซึ่งบริบทของพื้นที่วิจัยทั้งสองกรณีนี้ เป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาและขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม รวมถึงการขยายตัวของธุรกิจอุตสาหกรรมเกษตรกรรม ประมง และปศุสัตว์ที่เกิดขึ้นในจังหวัดฉะเชิงเทรา แม้ว่าพื้นที่ของทั้งสองอำเภอนี้จะไม่ได้ถูกกำหนดให้เป็นเขตพื้นที่พิเศษสำหรับการตั้งอุตสาหกรรม แต่ผู้คนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้และส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพเป็นเกษตรกร รวมถึงประมงกลับเผชิญหน้ากับผลกระทบจากโรงงานและฟาร์มเชิงพาณิชย์ขนาดใหญ่ที่เข้ามาตั้งใกล้เคียงบ้านเรือนและสวนไร่นาของพวกเขา

ภาพที่ 1.1 พื้นที่วิจัย ‘บ้านผักสวย’ อำเภอสนมชัยเขต และ ‘บางผักงาม’ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา (ปรับปรุงจาก โอเซียนสไมล์, 2567)

นอกจากนี้ ลักษณะเฉพาะของบริบทของบ้านผักสวย คือการปรากฏตัวของกลุ่มผู้หญิงที่ลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวเกี่ยวกับปัญหาสืบเนื่องจากกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมและปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งบริเวณโดยรอบชุมชนของตนเองและในระดับจังหวัด การเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเคลื่อนไหวและเรียกร้องต่อปัญหาสืบเนื่องจากกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมของพวกเธอ ดังนั้น การสำรวจและเลือกพื้นที่วิจัยเป็นบริบทปัญหาจากการพัฒนาของชุมชนบ้านผักงาม และบทบาทการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้หญิงในบ้านผักงามจึงมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจและสะท้อนให้เห็นเงื่อนไขในระดับโครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมโดยรวมของจังหวัดและมีผลต่อการปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา

1.3.2 หน่วยการวิเคราะห์ (Units of analysis)

การศึกษาทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของผู้หญิง รวมถึงบทบาทของผู้หญิงที่เปลี่ยนแปลงไปในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา การวิจัยนี้จึงเลือกหน่วยการวิเคราะห์หลัก คือความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้น ในฐานะเงื่อนไขหลักที่ส่งผลกระทบต่อปรับเปลี่ยนบทบาทของผู้หญิงในกรณีของบ้านผักงาม รวมถึงยังนำไปสู่การลุกขึ้นมาของผู้หญิงในการต่อสู้ต่อรองกับปัญหาของการพัฒนาทั้งในพื้นที่ทางการและไม่เป็นทางการ โดยกลุ่มผู้หญิงตัวอย่างจะผสมผสานระหว่างกลุ่มผู้หญิงที่มีความแตกต่างทางสถานะ อายุ และรูปแบบความสัมพันธ์ของครอบครัว เพื่อศึกษา

ปัญหาและเงื่อนไขที่แตกต่างหลากหลาย และข้อเสนอแนะในการส่งเสริมบทบาทผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราต่อไป

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.4.1 เป็นแหล่งอ้างอิงให้กับนิสิต นักศึกษา คณาจารย์ นักวิชาการ และบุคคลทั่วไปที่มีความสนใจในการศึกษาประเด็นผู้หญิงกับพื้นที่สาธารณะ นอกจากนี้ต่อยอดองค์ความรู้เดิมที่มีอยู่และนำเสนอข้อค้นพบใหม่เพื่อแสวงหาทางออกในการแก้ไขปัญหาในสังคม

1.4.2 นำข้อเสนอที่ได้จากการวิจัยไปนำเสนอทางออกเพื่อแก้ไขปัญหาประเด็นบทบาทผู้หญิงในสังคมเพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาเชิงนโยบายต่อไป

1.4.3 ผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชนในหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ หรือประชาชนสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อเป็นแนวทางในการทำเข้าใจปัญหาและแสวงหาทางออกร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเกี่ยวกับการจัดการบทบาทหน้าที่และการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะ

บทที่ 2

การสำรวจองค์ความรู้

2.1 เกริ่นนำ

การสำรวจและทบทวนองค์ความรู้สำหรับการทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของผู้หญิง รวมถึงบทบาทของผู้หญิงที่เปลี่ยนแปลงไปในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนาในครั้งนี มุ่งเน้นไปที่การสำรวจแนวคิดการวิจัยและการทบทวนงานวรรณกรรมที่ผ่านมาซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นคำถามว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงของบทบาทและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อบทบาทของผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเรื่องเพศภาวะและโครงสร้าง-หน้าที่นิยม แนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องเพศภาวะและพื้นที่การเมือง รวมถึงงานวรรณกรรมที่ผ่านมาเกี่ยวกับการศึกษาบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมืองของไทย นอกจากนี้ บทสำรวจองค์ความรู้ในส่วนนี้จะพัฒนาไปสู่การนำเสนอกรอบแนวคิดการวิจัย รวมถึงการนิยามศัพท์เฉพาะสำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งนี

2.2 แนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นความพยายามในการทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา การเลือกแนวคิดที่สำคัญจำนวนสองแนวคิด คือ (1) แนวคิดที่ว่าเรื่องเพศภาวะและโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (2) แนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องเพศภาวะและพื้นที่การเมือง และ (3) การต่อรองของผู้หญิง ซึ่งมีเป้าหมายสำคัญเพื่อนำมาปรับระดับสู่การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างที่สัมพันธ์อยู่กับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปร่วมด้วย รวมถึงการแสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปในการเข้าสู่พื้นที่การเมืองทั้งพื้นที่การเมืองที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในการต่อสู้ต่อรองในการปรับระดับของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทั้งนี้ การแสดงถึงจุดเน้นสำคัญของแนวคิดและแนวทางการปรับระดับแนวคิดสู่การวิจัยในครั้งนี มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.2.1 เพศภาวะและโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (Gender and Structural Functionalism)

การศึกษาวิจัยทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับเพศภาวะศึกษา (Gender studies) ในศตวรรษที่ 20 ได้รับอิทธิพลจากมุมมองและแนวคิดในสายโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (Structural Functionalism) โดยเฉพาะการมองสถาบันครอบครัวเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคม อันมีผลต่อบทบาทหรือหน้าที่ทางเพศในสังคม ซึ่งการปรับแนวคิดโครงสร้าง-หน้าที่นิยมสู่การศึกษาประเด็นเรื่องเพศสภาพ ถือเป็นความพยายามในการก้าวข้ามมุมมองแบบหน้าที่นิยม (Functionalism) ที่มองเพียงบทบาทและหน้าที่ระหว่างเพศชาย-หญิงถูกแยกขาดอย่างชัดเจน และมีลักษณะที่หยุดนิ่งแน่นอน กล่าวคือนับตั้งแต่ยุคก่อนอุตสาหกรรมจนถึงปัจจุบัน ผู้ชายเป็นผู้มีหน้าที่ในการทำงานนอกบ้าน ทั้งการล่าสัตว์ การเป็นแรงงานนอกบ้านเพื่อรายได้แก่ครอบครัว รวมถึงการเป็นผู้นำผู้ปกครองในพื้นที่สาธารณะ ในทางกลับกันผู้หญิง กลายเป็นผู้มีหน้าที่ดูแลพื้นที่บ้านหรือพื้นที่

ส่วนบุคคลของครอบครัว อันเนื่องมาจากลักษณะกายภาพของผู้หญิงที่มีข้อจำกัดเมื่อเทียบกับผู้ชาย (Lumen, 2017)

สำหรับการก้าวข้ามมุมมองแบบหน้าที่นิยมต่อการพิจารณาประเด็นเรื่องบทบาทหน้าที่ทางเพศ งานศึกษาในสายโครงสร้าง-หน้าที่นิยมให้ความสำคัญกับการมองการเปลี่ยนแปลงของหน้าที่ทางเพศในสังคม ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมในช่วงเวลาต่าง ๆ (Ballantine, Roberts & Korgen, 2018) โดยเฉพาะการพยายามอธิบายธรรมชาติของระเบียบสังคม (Social order) และความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ในสังคม โดยการตรวจสอบหน้าที่ของแต่ละส่วนเพื่อพิจารณาว่าโครงสร้างเหล่านี้มีส่วนช่วยสร้างเสถียรภาพของสังคมโดยรวมอย่างไร ซึ่งบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงภายใต้โครงสร้างการแบ่งงานกันทำ (Division of labor) ในครอบครัวสามารถมีส่วนต่อการช่วยสร้างและรักษาเสถียรภาพของสังคมท่ามกลางโครงสร้างที่เกิดความเปลี่ยนแปลง (Wienclaw, 2011) เช่น โครงสร้างของครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองในประเทศสหรัฐอเมริกา มีส่วนทำให้ผู้หญิงจำนวนมากต้องกลายเป็นผู้มีบทบาทในการหารายได้เข้าสู่ครอบครัว ควบคู่กับบทบาทในพื้นที่บ้านแบบดั้งเดิมของผู้หญิงที่ยังคงอยู่ แม้ในช่วงเวลาที่ผู้ชายกลับมาจากภารกิจสงครามและต้องกลับมาทำหน้าที่เดิมของตน แต่ผู้หญิงจำนวนมากก็ไม่ต้องการสละบทบาทหน้าที่งานนอกบ้านของตนเองไป เนื่องจากการได้รับรู้ถึงการมีชีวิตและดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงบริเวณบ้าน ทำให้พวกเธอเห็นความสำคัญของอิสรภาพและศักยภาพของพวกเธอในการมีชีวิตในพื้นที่สาธารณะของสังคม รวมถึงจำนวนของผู้ชายภายในครอบครัวที่ลดลงอันเนื่องมาจากสงคราม จึงเกิดการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในการส่งเสียงเพื่อเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพในการใช้ชีวิตในพื้นที่นอกบ้านตามเดิม (Hawke, 2007)

การปรับระดับแนวคิดว่าด้วยโครงสร้าง-หน้าที่นิยมกับการพิจารณาประเด็นเพศภาวะกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม สามารถพบเห็นได้จากงานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายภายในครอบครัวซึ่งเชื่อมโยงอยู่กับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ-สังคม ดังงานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมอุตสาหกรรมและสังคมสมัยใหม่ แสดงให้เห็นว่าโดยทั่วไปในยุคสังคมสมัยใหม่ผู้ชายไม่ชอบทำ ‘งานของผู้หญิง’ แบบดั้งเดิม เช่น ทำความสะอาดบ้าน ล้างจาน หรือทำอาหาร เช่นเดียวกับผู้หญิงที่ไม่ชอบทำ ‘งานของผู้ชาย’ แบบดั้งเดิม เช่น ตัดหญ้า ซ่อมรถ และจ่ายค่าใช้จ่ายของครอบครัว อย่างไรก็ตาม แต่ด้วยโครงสร้างเศรษฐกิจ-สังคมที่เปลี่ยนไป ได้บีบให้บทบาททางเพศแบบดั้งเดิมต้องปรับเปลี่ยน ผู้ชายและผู้หญิงต้องแสวงหางานนอกบ้านในสำนักงาน โรงงาน และองค์กรต่าง ๆ โดยที่บ้านไม่ใช่ศูนย์กลางของการผลิตอีกต่อไปเหมือนเช่นในอดีต โดยเฉพาะผู้หญิงถูกบีบให้ต้องมีบทบาทสำคัญต่อครอบครัวมากขึ้นเรื่อย ๆ พร้อมทั้งต้องเจรจาต่อรองเรื่องบทบาททางเพศใหม่ผ่านการทำงานแบบ ‘สองกะ’ หรือการทำงานประจำในสำนักงานและทำงานเป็นแม่บ้านในบ้าน (Hare-Mustin, 1988)

นอกจากนี้ งานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างครอบครัวและบทบาททางเพศภาวะของกิจกรรมการประมงในประเทศอินโดนีเซีย แสดงให้เห็นว่าการพิจารณาเพียงมุมมองแบบหน้าที่นิยม จะสะท้อนให้เห็นเพียงว่ากิจกรรมเหล่านี้ผู้หญิงหรือภรรยาไม่ได้มีส่วนร่วมมากนัก เนื่องจากกิจกรรมการประมง

ตั้งอยู่บนมุมมองที่ว่า เป็นกิจกรรมที่ต้องใช้พลังงานอย่างมหาศาล ซึ่งเป็นข้อจำกัดและข้อท้าทายของผู้หญิงในการเข้าไปมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมดังกล่าว ประกอบกับมุมมองเหล่านี้ยังสัมพันธ์กับความตระหนักของสังคมที่ว่า ผู้ชายดำรงสถานะในฐานะหัวหน้าครัวเรือนในการทำกิจกรรมเพื่อหารายได้ภายนอกพื้นที่บ้าน ส่วนผู้หญิงมีบทบาทหน้าที่เพียงความรับผิดชอบงานบ้านเท่านั้น แต่การพิจารณาตามมุมมองของโครงสร้าง-หน้าที่นิยมจะสะท้อนให้เห็นว่าแท้จริงแล้วผู้หญิงถือเป็นหน่วยที่ทำหน้าที่เสริมซึ่งกันและกัน (complementary unit) กับกิจกรรมของผู้ชาย ซึ่งทำงานอยู่บนหนทางที่ไม่ทับซ้อนกันและเป็นระบบที่สามารถทำงานได้อย่างอิสระในบางแง่มุม ดังเห็นได้จากกิจกรรมการประมงที่มีความเปลี่ยนแปลงเชิงพาณิชย์มากขึ้น ทำให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการต่อสายเบ็ด การทำอวน การปักอวน และการขายปลา ส่วนผู้ชายวางบทบาทหน้าที่ของตนเองเพียงการเป็นชาวประมงในการหาและจับปลาเป็นหลัก อันเป็นลักษณะของกิจกรรมการประมงที่เปลี่ยนไปที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการทำงานนอกบ้านและมีการปรับระดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการตัดสินใจเรื่องภายในครอบครัวเพื่อช่วยประคับประคองครอบครัวให้อยู่รอด ไม่ใช่บทบาทของเพียงผู้ชายในครอบครัวเท่านั้น (Kasim et al., 2021)

สำหรับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมไทย มีการถกเถียงว่านอกเหนือจากบทบาทของ ‘ความเป็นแม่’ (Motherhood) และ ‘ความเป็นเมีย’ (Wifehood) แล้ว ผู้หญิงไทยยังมีบทบาทในสังคมอื่นใดอีกบ้าง ซึ่งในช่วงรัชสมัยของรัชกาลที่ 4-5 มีการบันทึกเรื่องราวของผู้หญิงไทยกับการแสดงบทบาททางสังคมนอกพื้นที่บ้านอยู่จำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นการมีบทบาทของชนชั้นนำผู้หญิงต่อเรื่องการศึกษา อาหาร ศิลปินการแสดง และสังคมสงเคราะห์ในทางสาธารณะ ดังเช่น พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ที่ทรงตั้งโรงเรียนเด็กเมื่อปี พ.ศ. 2443 เพื่อเป็นสถานที่อบรมและรับเลี้ยงเด็กที่กำพร้าหรือยากจน (เสมียนนารี, 2566) ทั้งนี้ บทบาทของผู้หญิงในระดับล่างในสมัยอยุธยาตามบันทึกของลาลูแบร์ พบเห็นถึงบทบาทหน้าที่นอกบ้านเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการเป็นผู้หาอาหารเข้าบ้าน การทำไร่นา และการออกไปขายของในตลาด อันเนื่องมาจากผลของโครงสร้างทางสังคมที่ผู้ชายถูกเกณฑ์แรงงานเป็นระยะเวลา 6 เดือน เพื่อไปทำงานหลวงในทุกปี ซึ่งเป็นการบีบให้ผู้หญิงต้องมีบทบาทหน้าที่แทนที่ผู้ชายในครอบครัว (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2566)

ทั้งนี้ สำหรับโครงสร้างของสังคมภาคตะวันออกเฉียงของไทยที่เปลี่ยนแปลงไป จึงมีความน่าสนใจในการตั้งคำถามต่อการเปลี่ยนแปลงของหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยเฉพาะกับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงทั้งในพื้นที่การเมืองที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการที่สัมพันธ์กับพลวัตความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมในปัจจุบัน

2.2.2 เพศภาวะและพื้นที่การเมือง (Gender and Political Spaces)

การศึกษาทำความเข้าใจเรื่องเพศภาวะส่วนใหญ่ถูกพิจารณาถึงความแตกต่างผ่านคุณลักษณะของเรื่องกายภาพ ชนชั้น และสถานะทางสังคม แต่อย่างไรก็ตาม ประเด็นเรื่องพื้นที่ (Spaces) ถือเป็นอีกหนึ่งประเด็นสำคัญที่สามารถเป็นจุดเริ่มต้นของการอภิปรายถึงความแตกต่างในเรื่องเพศภาวะได้ (Phillips, 2017) ดังเช่น การศึกษาที่แสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงจากเดิมในพื้นที่บ้าน (Private space) และพื้นที่นอกบ้านหรือ

พื้นที่สาธารณะ (Public space) ในสังคมสมัยใหม่ที่แตกต่างจากสังคมในอดีตอันเป็นผลจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความขัดแย้งที่ก่อตัวขึ้นในสังคมซึ่งทำให้ระเบียบทางเพศภาวะ (Gender order) ที่กำหนดบทบาทหน้าที่ระหว่างเพศของสังคมเปลี่ยน (Marchbank & Letherby, 2014) รวมถึงความแตกต่างระหว่างผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่เมือง กับผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ชนบท ที่มีวิถีการดำรงชีพและบทบาทที่ไม่เหมือนกัน โดยเฉพาะผู้หญิงในเขตชนบทที่ขาดการเชื่อมต่อกับโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่เท่าเทียมและเอื้อต่อการดำรงชีพ (Chant & McIlwaine, 2013)

สำหรับประเภทของพื้นที่ซึ่งงานวิจัยนี้ให้ความสนใจเพื่อพิจารณาถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่ต่าง กัน คือพื้นที่ทางการเมืองทั้งแบบทางการ (Formal space) หรือพื้นที่ทางการเมืองที่มีกฎหมายในการรับรองอำนาจหน้าที่ของผู้ที่อยู่ในตำแหน่งหรืออยู่ในสถานที่ดังกล่าว กับพื้นที่ทางการเมืองแบบไม่เป็นทางการ (Informal space) หรือพื้นที่ทางการเมืองที่มีกิจกรรมการเคลื่อนไหวและเรียกร้องเกี่ยวกับวาระทางสังคม นอกพื้นที่ทางการเมืองแบบทางการ ซึ่งงานศึกษาที่ชี้ถึงบทบาทการมีส่วนร่วมและกลยุทธ์การต่อสู้ทางการเมืองของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมืองทั้งสองรูปแบบ มีงานศึกษาในกรณีของผู้หญิงในประเทศออสเตรเลียเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวผ่านพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อเจรจาต่อรองกับโครงสร้างโอกาส (opportunity structures) ในสังคมที่พวกเธอได้รับอย่างไม่เท่าเทียม โดยเฉพาะในประเด็นคุณภาพของบริการสำหรับเด็กและสิทธิของผู้หญิงสตรีในภาคเกษตรกรรม ซึ่งการเคลื่อนไหวเน้นการสร้างอัตลักษณ์ให้กับกลุ่มของตนไปพร้อม ๆ กับการค้นหาภาษาและเป้าหมายทางราชการที่เหมาะสมต่อผู้หญิงและสังคมโดยรวม (Fincher & Panelli, 2010)

เช่นเดียวกับงานศึกษาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของผู้หญิงในภาคเหนือของประเทศกานา ผู้หญิงได้รับสิทธิในภาคเกษตรกรรมและสิทธิในที่ดินที่จำกัด มีผลทำให้โอกาสของผู้หญิงต่อการยกระดับวิถีการดำรงชีพของตนเองมีจำกัด การเคลื่อนไหวผ่านการต่อรองทางการเมืองของพวกเธอ โดยเฉพาะในพื้นที่การเมืองแบบไม่เป็นทางการ ผ่านพื้นที่ครอบครัวและพื้นที่ทางวัฒนธรรม ซึ่งโครงสร้างทางวัฒนธรรมของแรงงานที่เกี่ยวข้องกับที่ดินในสังคมไม่เอื้อให้กับผู้หญิงมีสิทธิในที่ดินและการตัดสินใจในครัวเรือนเกษตรกร รวมถึงในพื้นที่การเมืองแบบไม่เป็นทางการ ผ่านพื้นที่ของกฎหมายที่มีการจำกัดสิทธิของผู้หญิงในที่ดิน การเคลื่อนไหวเหล่านี้ถือเป็นหนทางที่พวกเธอใช้ในการปรับระดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมและยุติธรรมก่อนหน้า และเพื่อแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ที่พวกเธอและสังคมโดยรวมจะได้รับจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบใหม่ที่จะเกิดขึ้น (Apusigah, 2009) นอกจากนี้ งานศึกษาเกี่ยวกับสังคมเกษตรกรรมในเขตเมืองของประเทศกานา สะท้อนให้เห็นว่าบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายที่ต่างกันในพื้นที่เกษตรกรรมบริเวณเมืองสามารถนำไปสู่การเรียกร้องถึงความยุติธรรมทางสังคมได้ ผ่านการใช้พื้นที่ทางการเมืองแบบไม่เป็นทางการในแปลงที่ดินเกษตรกรรมในเขตเมืองเป็นพื้นที่สำหรับบ่มเพาะและเผยแพร่มุมมองทางเลือกเกี่ยวกับความยุติธรรมเชิงพื้นที่และเพศภาวะ (Allen & Frediani, 2013)

สำหรับงานศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมืองในสังคมไทย มีงานศึกษาของ ยุทธพร อิศรชัย (ม.ป.ป.) ชี้ว่าบทบาททางการเมืองของผู้หญิงไทย มีทั้งบทบาทในพื้นที่ทางการเมืองและไม่ใช่ทางการเมือง ผู้หญิงมีบทบาททางการเมืองในพื้นที่ทางการเมืองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.

2475 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นบทบาทในการใช้สิทธิในการเลือกตั้ง และบทบาทในการลงสมัครรับเลือกตั้งเป็น ผู้แทนราษฎร เช่นเดียวกับบทบาททางการเมืองในพื้นที่ที่ไม่เป็นทางการของผู้หญิงในการเรียกร้องต่อปัญหา ความไม่เท่าเทียมและเป็นธรรมของการบริหารจัดการชุมชนและทรัพยากรในสังคมที่เพิ่มมากขึ้นหลังทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา โดยที่การมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิงที่เพิ่มมากขึ้นดังกล่าว เป็นความเปลี่ยนแปลงที่ สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม-การเมืองที่เกิดความเปลี่ยนแปลง (พรเพ็ญ เพชรสุขศิริ, 2551; ธงชัย อัจฉมา ยกชาติ, 2566)

สำหรับงานของ พูนสุข ชันธาโรจน์ (2557) กล่าวถึงการเข้าถึงพื้นที่ทางการเมืองแบบทางการของ ผู้หญิงว่า ผู้หญิงมีข้อจำกัดต่อการเข้าถึงพื้นที่ทางการเมืองแบบทางการ ที่มาจากบทบาททางเพศที่สังคม กำหนดและทัศนคติแบบชายเป็นใหญ่ในสังคม ทำให้ผู้หญิงต้องต่อสู้ต่อรองกับสถานะที่ขาดซึ่งอำนาจเพื่อให้ ตนเองสามารถเข้าถึงพื้นที่ทางการเมืองแบบทางการได้ เช่นเดียวกับงานของ Meinen-Dick and Zwarteveen (2001) กับการพูดถึงข้อจำกัดของพื้นที่การเมืองแบบทางการที่มีผลทำให้ผู้หญิงต้องตัดสินใจ เลือกแสดงบทบาทในพื้นที่แบบไม่ทางการ เพื่อให้สามารถจัดการการเข้าถึงและการใช้น้ำภายในครัวเรือนและ ชุมชนได้

มากไปกว่านี้ การวิเคราะห์เกี่ยวกับการระดมพล (Mobilization) ในการเคลื่อนไหวในพื้นที่การเมือง แบบไม่ทางการและแบบทางการของ Zulver (2022) ยังแสดงให้เห็นว่าในกรณีของประเทศโคลอมเบียมี เงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคและเอื้ออำนวยต่อกระบวนการปลุกกระตมและการลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวของผู้หญิง โดย อุปสรรคของกระบวนการปลุกกระตมของผู้หญิงที่สำคัญ คือประสบการณ์ความรุนแรงที่ผู้หญิงเผชิญหน้าทั้งใน อดีตและปัจจุบันที่มีส่วนสำคัญต่อการลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้หญิงให้ตกเป็นรองทั้งเชิงกายภาพและ ความคิด แต่ในขณะเดียวกัน ประสบการณ์ความรุนแรงเหล่านี้ก็สามารถเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงถูกปลุก กระตมเพื่อเข้ามาร่วมเคลื่อนไหวสำหรับการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งในสังคมและในครอบครัวได้ โดยเฉพาะการมีแกนนำผู้หญิงที่ลุกขึ้นมาแบ่งปันความรู้เกี่ยวกับกฎหมายและสิทธิ รวมถึงประสบการณ์ความ รุนแรงที่สามารถเป็นแรงผลักดันสำหรับการเรียกร้องสิทธิของผู้หญิงและครอบครัวของพวกเธอเองทั้งในพื้นที่ การเมืองแบบทางการในรัฐสภาและศาล หรือในพื้นที่การเมืองแบบไม่ทางการจากการเคลื่อนไหวในพื้นที่ สาธารณะและเครือข่ายกลุ่มผู้หญิงที่ถูกจัดตั้งขึ้นในหลายพื้นที่

สำหรับข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิงต่อพื้นที่ทางการเมืองที่เพิ่ม มากขึ้น งานที่ผ่านมาส่วนใหญ่เน้นไปที่การเสนอให้มีระบบโควตาผู้หญิง (Gender quota system) ที่กำหนด สัดส่วนของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมืองแบบทางการ เพื่อให้ผู้หญิงสามารถผลักดันวาระทางเพศต่าง ๆ ได้ (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, 2549; กฤตยา อาชวนิจกุล, 2551; ไพลิน ภูจินาพันธ์, 2563) แต่อย่างไร ก็ตาม ก็ยังมีข้อถกเถียงว่าการกำหนดสัดส่วนที่นั่งหรือตำแหน่งให้กับผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมืองอาจไม่ เพียงพอต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากการปรับโครงสร้างดังกล่าวยังขาดกลไกในการส่งเสริม และสนับสนุนการปรับบทบาทหน้าที่สำหรับผู้หญิง โดยที่ผู้หญิงจำเป็นต้องมียุทธศาสตร์ในการส่งเสริมบทบาท หน้าที่และความรู้ของผู้หญิงเองทั้งในพื้นที่การเมืองแบบทางการและไม่เป็นทางการ (Nazneen, 2016)

นอกจากนี้ ข้อเสนออีกจำนวนหนึ่ง ยังชี้ให้เห็นว่าการต่อสู้ของผู้หญิงในพื้นที่การเมืองไม่จำเป็นต้องผ่านพื้นที่ทางการเมืองแบบทางการเมืองเท่านั้น แต่สามารถต่อสู้ต่อรองและปรับระดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศผ่านภาษา และเนื้อตัวร่างกายของผู้หญิงเองได้ ซึ่งการใช้กลยุทธ์ทางภาษาและร่างกายของพวกเธอสามารถสะท้อนให้เห็นประสบการณ์เกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมทางเพศที่เคยพบเจอ และข้อเรียกร้องที่ต้องการสื่อสารต่อระเบียบทางเพศภาวะในสังคมได้ (Butler, 1999)

2.2.3 การต่อรองของผู้หญิง (Women Negotiating)

การศึกษาแนวตั้งเดิมต่อเรื่องของการต่อรอง (Negotiation) อยู่ในขอบเขตของการวิจัยเชิงประจักษ์ที่เน้นการทำความเข้าใจต่อการกระทำของผู้กระทำในการต่อรองเจรจา เพื่อคาดการณ์พฤติกรรมของฝ่ายตรงข้ามในฐานะคู่ต่อรองเจรจา โดยที่เป้าหมายของการต่อรองไม่จำกัดเพียงแต่การสร้างผลประโยชน์หรือผลเสียให้กับฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเท่านั้น แต่อาจเป็นการต่อรองที่นำไปสู่การสร้างทางเลือกที่เป็นผลประโยชน์ต่อทั้งสองฝ่ายได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาเกี่ยวกับการต่อรอง ยังถูกพัฒนาจนมาสู่การตั้งคำถามในทางสตรีนิยมด้วยเช่นกัน เนื่องจากการต่อรองถือเป็นหนึ่งกิจกรรมที่มีลักษณะของการแบ่งแยกเพศ (Gendered Activity) อำนาจและความสามารถในการต่อรองทางสังคมมักถูกกำหนดเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้ชายโดยส่วนใหญ่ จากเหตุผลเรื่องคุณสมบัติเกี่ยวกับกายภาพ การแสดงออก และการใช้เหตุผลที่ผู้ชายมีอยู่ ในทางตรงกันข้ามผู้หญิงกลายเป็นผู้ที่ขาดการส่งเสริมในการต่อรองในที่สาธารณะ (Kolb & Coolidge, 1991; Putnam & Kolb, 2000)

สำหรับมุมมองของปฏิบัติการการต่อรองของผู้หญิงในงานสายสตรีนิยม งานส่วนใหญ่เป็นการศึกษาที่เน้นย้ำถึง ‘เพศภาวะ’ (Gender) ในฐานะ ‘สถานที่’ (Site) แห่งการเจรจาต่อรองอำนาจที่ซับซ้อน เนื่องจากเพศภาวะในมิติทางสังคม ไม่เพียงเป็นสิ่งที่จำแนกความแตกต่างในเรื่องของเพศเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการจำแนกกลุ่มคนในสังคมที่นำไปสู่เรื่องของการกดขี่ ความไม่เท่าเทียม และความอยุติธรรม (Bucar, 2010) โดยที่งานของ England (2023) ที่ได้ทบทวนงานศึกษาในประเด็นที่เชื่อมโยงกันระหว่างเรื่องเพศภาวะกับการต่อรอง ได้ชี้ว่างานที่ปรากฏที่ผ่านมามีแนวโน้มไปที่การนำเสนอถึงการปรากฏขึ้นของความแตกต่างระหว่างหญิง-ชายที่นำไปสู่การสร้างประโยชน์และการเสียประโยชน์ระหว่างเพศ ผู้หญิงในฐานะกลุ่มคนที่มีข้อจำกัดในการใช้ชีวิตจากบรรทัดฐานทางเพศที่ถูกสังคมกำหนด จึงกลายเป็นกลุ่มคนที่นำประเด็นเพศภาวะพัฒนาให้กลายเป็นสถานที่ของการต่อสู้ต่อรองเพื่อทลายบรรทัดฐานทางเพศที่นำไปสู่การสร้างเงื่อนไขที่แตกต่างระหว่างเพศในสังคม รวมถึงเพื่อการพัฒนาการยอมรับความเป็นหญิงและสิทธิของผู้หญิงในทางสังคม (Scott, 2022)

งานศึกษาภายใต้ประเด็นการต่อรองของผู้หญิงกับการจัดการทรัพยากรของ Meinen-Dick และ Zwarteveen (2001) ก็ชี้ว่าการตัดสินใจของผู้หญิงต่อการเข้าร่วมในกระบวนการต่อรองเรื่องการจัดการทรัพยากร ผู้หญิงต้องเผชิญหน้ากับเงื่อนไขที่จำกัดในการเข้าสู่กระบวนการต่อรอง ทั้งการขาดปัจจัยในเรื่องทุน และปัจจัยทางสังคมที่ทำให้ผู้หญิงมองว่าตนเองขาดศักยภาพในการต่อรองหรือเคลื่อนไหว อย่างไรก็ตาม

ภายใต้การเข้าร่วมในกระบวนการต่อรองเรื่องการจัดการทรัพยากรของผู้หญิง ผู้หญิงเลือกใช้ยุทธศาสตร์การต่อรองที่หลากหลาย เพื่อสะท้อนถึงประเด็นความแตกต่างทางสังคมอันนำไปสู่ปัญหาเรื่องการกดขี่ ความไม่เท่าเทียม และความอยุติธรรมในสังคม ไม่ว่าจะเป็นการใช้ยุทธศาสตร์ในการระบุว่าตนเองเป็น ‘ผู้หญิง’ ‘ชาวนา’ หรือ ‘ผู้ใช้น้ำ’ เพื่อให้ผู้หญิงมีพลังมากพอในกระบวนการต่อรองเรื่องการจัดการทรัพยากร

เช่นเดียวกับงานของ Pierce, Hurtle และ Bainbridge (2018) ที่นำเสนอประสบการณ์ของผู้หญิงที่ถูกยึดที่ดินโดยรัฐ ซึ่งผู้หญิงจำนวนหนึ่งได้กลายเป็นคนของครอบครัวที่ต้องทำหน้าที่ในการเจรจาต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐแทนที่ผู้ชายในครอบครัว เนื่องจากบทบาทของผู้ชายในครอบครัวที่ลดลงหลังจากที่ครอบครัวถูกยึดที่ดิน และการที่ผู้หญิงมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าหน้าที่รัฐกับทักษะในการเจรจาต่อรองมากกว่าผู้ชาย จึงทำให้ผู้หญิงอาศัยความเป็นตัวตนของผู้หญิงก้าวขึ้นมาเป็นบทบาทหน้าที่ในการเจรจาต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐแทนที่ผู้ชายในครอบครัว

นอกจากนี้ การศึกษาความตึงเครียดระหว่างเพศในสังคมเกษตรกร ก็พยายามชี้ให้เห็นถึงมิติการเมืองทางเพศภาวะที่มักถูกมองข้ามในงานศึกษาโดยทั่วไป โดยเฉพาะในยุคของการเปลี่ยนผ่านสู่ทุนนิยมและโครงการอุดหนุนทางเกษตรกรรมของรัฐในกรณีของเวียดนาม ความตึงเครียดระหว่างเพศและช่วงวัยมีเพิ่มมากขึ้น จากบทบาทหน้าที่ซึ่งเปลี่ยนไปและต้องมีวิถีที่หลากหลายมากขึ้น รวมถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงยังถูกกดดันด้วยสถานะทางสังคมและทางเศรษฐกิจของครัวเรือนให้ต้องเกิดการต่อรองกับโครงการของรัฐเพื่อสร้างและรักษาความมั่นคงทางอาหารในชีวิตประจำวัน (Bonnin & Turner, 2014) หรือกรณีของเกษตรกรแม่ค้าในสังคมอินเดียที่ต้องรับมือกับอัตลักษณ์ของตนเองในการเป็นกลุ่มเปราะบางและความยากลำบากทางเศรษฐกิจ จึงถูกบีบให้ต้องวางกลยุทธ์ในการต่อสู้ต่อรองกับระบบแบบปิดตาย ในขณะที่ระบบปิดตายไต่มีส่วนต่อการกดทับและกดปราบชีวิตพวกเขา แต่ในขณะเดียวกัน ระบบเหล่านี้ก็สามารถเป็นพื้นที่ให้กับพวกเขาในการต่อรองและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชีวิตประจำวันของพวกเขาได้ด้วย (Wagh, 2023)

แม้ว่างานศึกษาหรือความเข้าใจต่อครอบครัวเกษตรกรโดยทั่วไป มักบ่งชี้ว่าผู้หญิงไม่ใช่เกษตรกร หรือเป็นสมาชิกในครัวเรือนเกษตรกรซึ่งทำงานอยู่บ้านและช่วยผลิตเข้าเมื่อจำเป็นเท่านั้น แต่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมสู่สังคมสมัยใหม่และทุนนิยมก็สะท้อนให้เห็นว่าบทบาทและความรู้ของทั้งผู้หญิงและผู้ชายในครัวเรือนต่างมีความสำคัญและเกื้อหนุนระหว่างกันอย่างซับซ้อนเพื่อต่อรองกับความเปลี่ยนแปลง มากกว่าการต่อสู้หรือขัดแย้งระหว่างกัน (Twyman, Muriel & Garcia, 2015) รวมถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในบางมิติในสังคมเกษตรกรยังเป็นเงื่อนไขที่ส่งผลให้เกิดแรงผลักดันทางการเมืองต่อผู้หญิงในการเจรจาต่อรองเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมทั้งในมิติเพศภาวะ ช่วงวัย และความอยุติธรรมในหลายกรณี (Okali & Howard, 2017)

ท้ายที่สุด จุดเน้นของการศึกษาการต่อรองของผู้หญิง คือการพิจารณาถึงปฏิบัติการของผู้หญิงในการเปิดเผยให้เห็นถึงความแตกต่างทางสังคม โดยเฉพาะความแตกต่างทางเพศภาวะที่นำไปสู่ปัญหาทางสังคม ทั้งการกดขี่ ความไม่เท่าเทียม และความอยุติธรรมในทางสังคม โดยที่กระบวนการต่อรองของผู้หญิงมีเป้าหมาย

หลัก เพื่อนำไปสู่สังคมที่หลายบรรทัดฐานทางเพศที่สร้างเงื่อนไขการใช้ชีวิตที่แตกต่างกัน และนำไปสู่สังคมที่มีความเป็นธรรมทางเพศมากขึ้น ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งของงานวิจัยชิ้นนี้ เน้นไปที่การตอบคำถามที่ว่าอะไรคือข้อเสนอแนะในการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยเฉพาะการที่ผู้หญิงสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการต่อรองทางสังคม

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนนี้เน้นไปที่การทบทวนงานศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมืองของไทย ประกอบด้วย

1) งานศึกษาของ มนตรี เทอดธีระกุล (2543) ในเรื่อง *‘การมีส่วนร่วมของสตรีในองค์การบริหารส่วนตำบล: ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลของจังหวัดชลบุรีและจังหวัดระยอง’* ข้อเสนอของงานศึกษาชิ้นนี้ เน้นไปที่การความคิดเห็นที่มีต่อสถานภาพของผู้หญิง และความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งงานศึกษาพบว่า ความคิดเห็นของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลที่มีต่อสถานภาพของผู้หญิงมีทิศทางในเชิงบวก แต่ยังคงมีการส่งเสริมความคิดเห็นเชิงบวกของผู้หญิงเอง เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการปฏิบัติหน้าที่ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมต่อพื้นที่ทางการเมืองขององค์การบริหารส่วนตำบลในตำแหน่งหรือหน้าที่ที่สูงขึ้น เช่นเดียวกับความรู้ความเข้าใจของผู้หญิงต่อบทบาทหน้าที่ในองค์การบริหารส่วนตำบลที่ยังพบข้อจำกัดในบางเรื่อง โดยเฉพาะในเรื่องของการมีส่วนร่วมในกระบวนการคิดและการตัดสินใจ จึงควรมีการส่งเสริมความเข้าใจต่อบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงเพิ่มมากขึ้นในเรื่องดังกล่าว

2) งานศึกษาของ บุญทริก วิชาเจริญ (2545) ในเรื่อง *‘บทบาทของผู้นำกลุ่มสตรีในระดับชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือของประเทศไทยต่อการเรียกร้องสิทธิสตรี’* เป็นงานศึกษาเกี่ยวกับแรงจูงใจของผู้หญิงต่อการทำงานในพื้นที่ทางการเมืองแบบไม่เป็นทางการ พบว่า แรงจูงใจทางการเมืองของผู้นำสตรีท้องถิ่นที่สำคัญ คือปัญหาความไม่เท่าเทียมทางเพศทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยวิธีการสำคัญในการเคลื่อนไหวต่อรองของขบวนการผู้หญิงท้องถิ่น คือการรวมกลุ่มผู้หญิงภายในท้องถิ่นเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองทางสังคม ซึ่งประเด็นที่มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องมีความแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม ได้แก่ ด้านกฎหมาย การเมือง ความเป็นธรรมในสังคม การส่งเสริมอาชีพ และการให้ความรู้แก่ผู้หญิง ขึ้นอยู่กับเป้าหมายของแต่ละกลุ่มที่มีการขับเคลื่อนกัน

3) งานศึกษาของ กฤตยา อาชวนิจกุล (2551) ในเรื่อง *‘การมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิง’* ระบุว่า การมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิง สามารถแบ่งออกเป็นสองทาง ได้แก่ ทางที่หนึ่ง การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบทางการ โดยแบ่งกลุ่มย่อยออกเป็นกลุ่มอิสระ กลุ่มที่มีสายสัมพันธ์ที่แข็งแกร่ง และกลุ่มที่ทำหน้าที่เป็นเพียงตัวแทนในทางการเมือง (Nominee) และทางที่สอง การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบไม่เป็นทางการหรือการทำงานในภาคพลเมืองเพื่อเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการผลักดันวาระทางการเมืองของผู้หญิง

4) งานศึกษาของ สุธีรา วิจิตรานนท์ (2551) ในเรื่อง *‘ข้อสังเกตต่อพื้นที่ทางการเมืองของผู้หญิง’* ตั้งคำถามต่อความต้องการของผู้หญิงต่อการปฏิรูปการเมืองของไทยในช่วงทศวรรษ 2550 ที่จะส่งผลต่อการเปิด

พื้นที่ทางการเมืองของผู้หญิง โดยความต้องการของผู้หญิงในฐานะข้อเสนอของการปฏิรูปการเมือง ประกอบด้วย หนึ่ง การผลักดันให้มีการเก็บข้อมูลทางการเมืองต่าง ๆ ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะข้อมูลที่มีการจำแนกเพศ สอง การส่งเสริมบทบาทของภาคพลเมืองให้มีความเข้มแข็ง ผ่านการผลักดันกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและกฎหมายที่ครอบคลุมการมีส่วนร่วมทางการเมืองทั้งหญิงและชาย และสาม การสร้างแนวทางประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชน และสื่อมวลชนในการปรับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่มีความเท่าเทียมกันในบทบาททางเพศทั้งหญิงและชายในสังคม

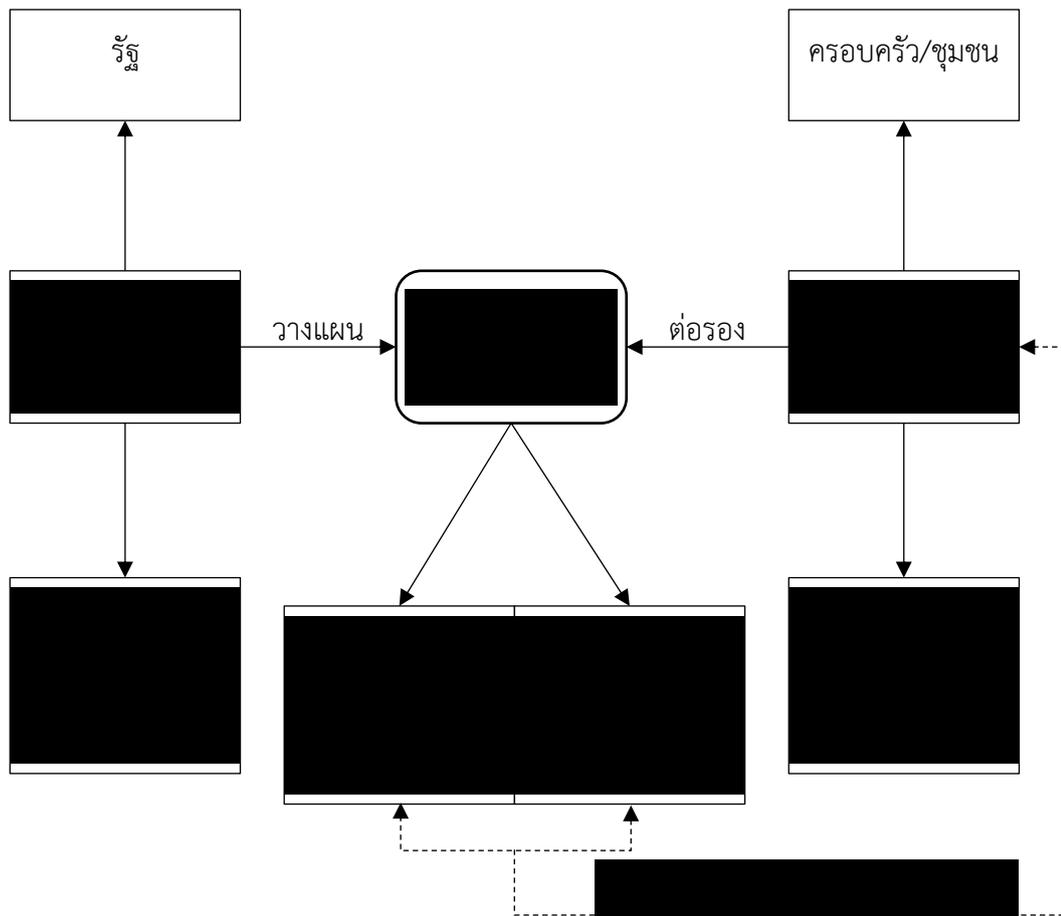
5) งานศึกษาของ โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2554) ในเรื่อง *‘การสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาทสถานภาพสตรี และความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย’* ส่วนหนึ่งของงานได้กล่าวถึงภาพรวมของงานวิจัยในไทยในประเด็นเรื่องสตรีกับอำนาจและการตัดสินใจ พบว่า งานส่วนใหญ่มีแนวโน้มของงานส่วนใหญ่ต่างระบุว่า การมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิงมีส่วนสำคัญต่อการขับเคลื่อนกระบวนการความก้าวหน้าของผู้หญิง โดยที่กระแสการเรียกร้องและการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิทธิทางการเมืองของผู้หญิงทั่วโลก มีผลต่อความตระหนักรู้และการรับรู้ของผู้หญิงไทย ให้มีความตื่นตัวการต่อสู้ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา แต่ข้อจำกัดที่สำคัญต่อการขับเคลื่อนกระบวนการมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิงคือสังคมไทยยังขาดการบังคับใช้บทบัญญัติเรื่องความเสมอภาคระหว่างหญิงชายทางการเมืองอย่างแท้จริง

6) งานศึกษาของ ฤทัยทิพย์ บุญเปี่ยม (2555) ในเรื่อง *‘การก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำท้องถิ่นสตรี กรณีศึกษาผู้นำสตรีอำเภอเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี’* ระบุว่าท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง การเมืองของสังคมไทยที่มีแนวโน้มสู่ความเป็นประชาธิปไตย แต่อุปสรรคสำคัญของการก้าวเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมืองแบบทางการของผู้หญิง คือสถาบันครอบครัว เนื่องจากการขัดเกลาทางสังคมและการแบ่งแยกบทบาททางเพศที่เกิดขึ้นในสถาบันครอบครัว ที่มีส่วนต่อการเป็นอุปสรรคในการแสดงบทบาททางสังคม และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาภาวะความเป็นผู้นำของผู้หญิง ทั้งนี้ ข้อเสนอในการส่งเสริมบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่การเมืองแบบทางการ จึงมีทั้งการผลักดันการมีส่วนร่วมทางการเมืองอันเกิดตัวของผู้หญิงเอง และการเปิดโอกาสการแสดงบทบาทในพื้นที่ทางการเมืองของผู้หญิงที่มากขึ้นจากสถาบันทางสังคมต่าง ๆ

โดยสรุป จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่างานศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมืองของไทยที่ผ่านมา ส่วนใหญ่เน้นไปที่การมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นงานของ มนตรี เทอดธีระกุล (2543) สุธีรา วิจิตรานนท์ (2551) และฤทัยทิพย์ บุญเปี่ยม (2555) ส่วนงานที่พูดถึงการมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิงในพื้นที่ไม่เป็นทางการ มีเพียงงานของ บุญพริก วิชาเจริญ (2545) รวมถึงการพูดถึงการมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิงทั้งในสองพื้นที่ คืองานของ กฤตยา อาชวนิจกุล (2551) และโครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (2554) อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดที่สำคัญของงานวรรณกรรมที่ผ่านมามีอยู่ที่การมองข้ามต่อพลวัตความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองในสังคมไทยที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง อันมีส่วนสัมพันธ์ต่อบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงทั้งในพื้นที่ทางการเมืองที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ดังนั้น เพื่อปิดช่องว่างข้อจำกัดของงานศึกษาที่ผ่านมา และเพิ่มเติมองค์ความรู้เกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมืองของไทย งานศึกษาชิ้นนี้จึงเน้นการทำ

ความเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลงของบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่ทางการเมืองที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองของไทยที่มีความเปลี่ยนแปลงในช่วงทศวรรษ 2560

2.4 กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

การทำความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง-หน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา กรอบแนวคิดการวิจัยเน้นไปที่การพิจารณาถึงความคิดเรื่อง ‘พื้นที่’ ซึ่งเป็นแกนหลักในการวิเคราะห์ โดยในมุมมองแรก พื้นที่ของฉะเชิงเทราถูกกำหนดโดยนโยบายของรัฐให้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมในบริเวณภาคตะวันออก โดยเฉพาะโครงการออีชี ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาสู่การเป็นฐานอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ผ่านกระบวนการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม และการวางผังเมืองใหม่ ภายใต้กรอบการพัฒนานี้ ผู้หญิงถูกนิยามให้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของ ‘แรงงาน’ หรือ ‘ทรัพยากร/ทุนมนุษย์’ เพื่อรองรับความต้องการของภาคอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ แต่ในขณะเดียวกัน การนิยามบทบาทดังกล่าวกลับสร้างความขัดแย้งกับความเป็นจริงของชีวิตผู้หญิงในพื้นที่ พวกเขายังคงยึดโยงอยู่กับสถาบันทางสังคมดั้งเดิม เช่น

สถาบันครอบครัวและชุมชน ไม่เพียงแต่มีบทบาทในฐานะแม่ ภรรยา หรือลูกสาวเท่านั้น แต่การศึกษาในกลุ่มเกษตรกรผู้หญิงก็พบว่าผู้หญิงก็ทำหน้าที่เป็น ‘ผู้ผลิตอาหาร’ ที่สำคัญให้กับชุมชนท้องถิ่นและผู้บริโภคโดยทั่วไป การที่พวกเธอให้ความสำคัญกับบทบาทนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการนิยามความหมายของพวกเธอเองซึ่งยึดโยงกับความหมายของพื้นที่ซึ่งแตกต่างออกไปจากความหมายที่ภาครัฐหรือกลุ่มทุนนิยาม โดยพวกเธอมองว่าพื้นที่ของฉะเชิงเทรา คือ ‘แหล่งผลิตอาหารและผลผลิตทางเกษตรกรรม’ ที่สามารถหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนมาอย่างยาวนานและเพียงพอต่อความต้องการทั้งในแง่ของปริมาณและคุณภาพความปลอดภัย ความขัดแย้งทางความหมายของพื้นที่นี้จึงเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้เห็นถึงพลวัตการต่อรองและปรับตัวของผู้หญิงในยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลง

การที่ผู้หญิงในฉะเชิงเทรานิยามพื้นที่ของตนเองใหม่ในฐานะแหล่งผลิตเกษตรกรรมและอาหาร ทำให้พวกเธอต้องแสดงบทบาทที่มากกว่าการเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมเท่านั้น พวกเธอได้ริเริ่มปฏิบัติการทั้งในพื้นที่ทางการและไม่เป็นทางการเพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐและปกป้องวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเอง ในด้านหนึ่งพื้นที่ทางการ พวกเธอมีส่วนร่วมในฐานะผู้แทนหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อนำเสนอข้อเรียกร้องและมุมมองของชุมชนในกระบวนการวางแผนพัฒนา ในขณะที่อีกด้านหนึ่ง พื้นที่ไม่เป็นทางการ พวกเธอสร้างเครือข่ายท้องถิ่นและใช้การต่อรองในชีวิตประจำวันเพื่อรักษาพื้นที่การผลิตและการดำรงอยู่ทางวัฒนธรรม การเคลื่อนไหวเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก แต่ยังเป็นกระบวนการเสริมพลัง (empowerment) ที่ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการตัดสินใจทางสาธารณะซึ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตของพวกเธอโดยตรง การมีส่วนร่วมดังกล่าวจะนำไปสู่การพัฒนาพื้นที่ที่คำนึงถึงความต้องการ และความเท่าเทียมทางเพศมากยิ่งขึ้น เพื่อให้การพัฒนานั้นไม่ได้มุ่งเน้นเพียงแค่การเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังคงไว้ซึ่งความมั่นคงทางสังคมและคุณภาพชีวิตที่ดีของทั้งผู้หญิง ครอบครัวของพวกเธอ และผู้บริโภคโดยทั่วไปอย่างแท้จริงและยั่งยืน

2.5 นิยามศัพท์

การนิยามศัพท์ของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง-หน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรารายได้บริบทการพัฒนาในครั้งนี้ เน้นไปที่คำศัพท์เฉพาะซึ่งเกี่ยวข้องกับบริบทการพัฒนาในจังหวัดฉะเชิงเทราที่สัมพันธ์กับบทบาทหน้าที่และปฏิบัติการของผู้หญิงที่เปลี่ยนไป ซึ่งคำศัพท์เฉพาะที่ถูกนิยามในการศึกษานี้ประกอบด้วย

- บริบทการพัฒนา หมายถึง สภาวะการณ์ของสังคมภายใต้กระแสการพัฒนาอันสืบเนื่องมาจากบทบาทของรัฐและทุน โดยเฉพาะกรณีของจังหวัดฉะเชิงเทรากับโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมที่นำโดยรัฐซึ่งส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคม-หน้าที่ของผู้หญิง

- ผู้ผลิต หมายถึง เกษตรกรซึ่งทำหน้าที่ในการผลิตอาหารเพื่อป้อนสู่สมาชิกในชุมชนและผู้บริโภคในตลาดวงกว้าง

- ทรัพยากรบุคคล หมายถึง ประชาชนไทยที่ถูกรัฐกำหนดให้ทำหน้าที่เป็นแรงงานที่สนับสนุนต่อโครงการและแผนการพัฒนาอุตสาหกรรมที่นำโดยรัฐ
- พื้นที่ทางการ หมายถึง การมีส่วนร่วมในทางการเมืองและการตัดสินใจทางสาธารณะโดยตรงในฐานะผู้แทนประชาชนและสมาชิกขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
- พื้นที่ไม่เป็นทางการ หมายถึง การมีส่วนร่วมในทางการเมืองและการตัดสินใจทางสาธารณะโดยอ้อมในฐานะสมาชิกเครือข่ายทางสังคมและการเคลื่อนไหวทางสังคมในชีวิตประจำวันในระดับปัจเจกบุคคล
- กระบวนการเสริมพลัง หมายถึง กระบวนการส่งเสริมบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในกระบวนการตัดสินใจทางสาธารณะ เพื่อนำไปสู่การต่อรองในประเด็นการพัฒนาต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับท้องถิ่นและก่อให้เกิดความเท่าเทียมทางเพศสูงขึ้น

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 เกริ่นนำ

การดำเนินการวิจัยในเรื่อง ‘โครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนาของจังหวัดฉะเชิงเทรา’ อาศัยวิธีดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลเน้นการเก็บรวบรวมเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้อง และการทำงานภาคสนาม (Fieldworks) อย่างเข้มข้น พร้อมทั้งอาศัยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) เพื่อความน่าเชื่อถือและความเที่ยงตรงของข้อมูล รวมถึงการวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษานี้ ใช้วิธีการแบบตีความเพื่อทำความเข้าใจข้อมูลและความหมายเชิงลึกที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนาที่มีลักษณะซับซ้อนของจังหวัดฉะเชิงเทรา

3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนาที่มีลักษณะซับซ้อนของจังหวัดฉะเชิงเทรา เน้นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในสองวิธีการที่สำคัญ คือ หนึ่ง การเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านการศึกษาเชิงเอกสารที่เกี่ยวข้อง และสอง การทำงานภาคสนามสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึกอย่างเข้มข้น

1) การศึกษาเอกสาร เน้นการรวบรวมข้อมูลเชิงเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องที่สะท้อนให้เห็นภาพรวมการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมซึ่งส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในหน้าที่ของผู้หญิง แหล่งเอกสารข้อมูลที่เก็บรวบรวม แบ่งออกเป็น เอกสารชั้นต้น (Primary data) หรือข้อมูลดิบที่ยังไม่ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์ และเอกสารชั้นรอง (Secondary data) หรือเอกสารที่ผ่านการวิเคราะห์ในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งบทความ ตำรา หนังสือพิมพ์ งานวิจัย สื่อออนไลน์ และบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องบริบทของการพัฒนาที่ส่งผลต่อพวกเขาของหญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ภายใต้กรอบประเด็นตามวัตถุประสงค์การวิจัยนี้

2) การทำงานภาคสนามแบบชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ซึ่งกระบวนการรวบรวมข้อมูลที่สองนี้เน้นที่การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interview) จากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลหลักได้ (Key-informants) โดยอาศัยแนวการสัมภาษณ์ (Interview guide) แบบกึ่งโครงสร้างเป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์ (Pawson, 1996) และใช้แนวทางเก็บข้อมูลแบบการระบุข้อมูลอย่างอิสระ (Freelisting) กล่าวคือ การให้ผู้ให้ข้อมูลหลักแสดงความคิดเห็นแบบอิสระภายใต้กรอบประเด็นตามวัตถุประสงค์การวิจัยนี้ เพื่อรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลายคน นำมาจัดเรียงลำดับความถี่และความสำคัญของประเด็นที่สะท้อนถึงปัญหาและความต้องการของเครือข่ายผู้หญิงระดับท้องถิ่น (Keddem, Barg & Frasso, 2021) นอกจากนี้

การทำงานภาคสนามยังอาศัยวิธีการการศึกษาผ่านเรื่องเล่าของผู้หญิง รวมถึงวิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในกรณีศึกษาต่าง ๆ เพื่อเก็บข้อมูลจากปฏิบัติการจริงและปฏิสัมพันธ์ของผู้ให้ข้อมูลหลักกับโครงสร้างสังคมในระดับท้องถิ่น (Arora, 2021)

ทั้งนี้ ลักษณะของผู้ให้ข้อมูลหลัก คือผู้หญิงที่อยู่ภายใน (Insider) เครือข่ายขับเคลื่อนประเด็นทางสังคมในระดับท้องถิ่นของจังหวัดฉะเชิงเทรา และมีภูมิหลังประสบการณ์เกี่ยวกับบริบทการพัฒนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างดีจำนวนระหว่าง 10 คน โดยช่วงอายุของผู้ให้ข้อมูลหลักอยู่ระหว่าง 25-50 ปี อันเป็นช่วงวัยของผู้หญิงที่มีประสบการณ์ และยังมีความเข้าใจต่อประเด็นปัญหาทางสังคมของผู้หญิงในปัจจุบัน สำหรับการเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลหลักใช้วิธีการสอบถามจากกลุ่มเครือข่ายขับเคลื่อนประเด็นทางสังคมในระดับท้องถิ่น เพื่อให้ระบุถึงสมาชิกของเครือข่ายตามลักษณะของผู้ให้ข้อมูลหลักที่งานวิจัยนี้ได้กำหนดไว้

3.3 การตรวจสอบข้อมูล

การศึกษานี้ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) เพื่อนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมด้วยวิธีการต่าง ๆ มาพิสูจน์ตรวจสอบว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นมีความน่าเชื่อถือ (Credibility) และความถูกต้อง (Validity) ในบริบทของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราหรือไม่ นอกจากนี้ การตรวจสอบข้อมูลยังคำนึงถึงการจัดเรียงความสำคัญของประเด็นที่ผู้ให้ข้อมูลหลักหลายคนได้ระบุไว้ (Keddem, Barg & Frasso, 2021) รวมถึงความถูกต้องและความสัมพันธ์ของข้อมูลจากแหล่งที่มาทั้งสามแหล่ง ได้แก่ เวลา สถานที่ และบุคคล ภายใต้บริบทการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่มีความซับซ้อนและมีมิติที่หลากหลาย เพื่อช่วยให้ได้รับข้อมูลที่สมบูรณ์ ครบคลุม และน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

การประยุกต์ใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูลในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา จะเน้นที่การรวบรวมข้อมูลจากแหล่งที่แตกต่างกันอย่างน้อยสามแหล่ง หรือใช้ชุดข้อมูลที่หลากหลายประเภทเพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความถูกต้องของข้อมูลที่เก็บรวบรวม ประกอบด้วย หนึ่ง ข้อมูลที่ได้รับจากผู้หญิงที่อยู่ภายในเครือข่ายขับเคลื่อนประเด็นทางสังคมในระดับท้องถิ่นของจังหวัดฉะเชิงเทราโดยตรง (Primary data from women) สอง ข้อมูลที่ได้รับจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มอื่น (Primary data from other stakeholders) โดยเฉพาะกลุ่มสมาชิกภายในครัวเรือนของผู้หญิง และผู้นำชุมชนที่มีประสบการณ์ร่วมกับผู้หญิงในชุดข้อมูลที่หนึ่ง และสาม ข้อมูลทุติยภูมิและข้อมูลที่ได้จากเอกสาร (Secondary data and documents) ทั้งนี้ ภายหลังจากการรวบรวมข้อมูลจากทั้งสามแหล่งแล้ว ข้อมูลทั้งหมดจะถูกนำมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์หาความแตกต่างหรือความขัดแย้งของชุดข้อมูลต่าง ๆ เพื่อให้ได้ชุดข้อมูลที่น่าเชื่อถือและความถูกต้องสมบูรณ์มากที่สุด

ท้ายที่สุด เป้าหมายของการใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าด้านข้อมูลในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา คือการเพิ่มความน่าเชื่อถือและความถูกต้องของข้อมูลที่ถูกเก็บรวบรวมไว้ และลดความเสี่ยงเกี่ยวกับความผิดพลาดของข้อมูล หากข้อมูลจากแหล่งใดแหล่งหนึ่งมี

ความผิดพลาด รวมถึงลอคอคติที่อาจเกิดจากการใช้ข้อมูลจากแหล่งเดียวและทำให้เกิดภาพของชุดข้อมูลที่ครอบคลุมและหลากหลาย

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรานี้ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบการตีความ ซึ่งเป็นแนวทางที่เน้นวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจเชิงลึกในปรากฏการณ์ทางสังคม เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล (Cause-effect relationship) ของบริบททางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ที่ซับซ้อนซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราอย่างครอบคลุม

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบการตีความภายใต้การศึกษานี้ เน้นไปที่การทำความเข้าใจความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังข้อมูลและประสบการณ์ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อเชื่อมโยงสิ่งเหล่านั้นเข้ากับสาเหตุและผลกระทบจากบริบทของโครงการพัฒนาในภาคตะวันออกที่เกิดขึ้นตลอดช่วงสี่ทศวรรษหลังจากที่ผ่านมา โดยการเข้าถึงความหมายเน้นพิจารณาถึงความหมายที่ผู้หญิงให้กับประสบการณ์ของตนเอง อันเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับความเชื่อ ทศนคติ และการตีความสถานการณ์ต่าง ๆ ภายใต้โครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง รวมถึงความหมายอันเกิดขึ้นภายใต้กระบวนการต่อสู้ต่อรองเพื่อให้สร้างความหมายและตัวตนขึ้นใหม่ที่เชื่อมโยงถึงกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิง

กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลนี้ยังอาศัยวิธีการถอดความข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และกลุ่มสนทนาของผู้หญิงในบริบทของกรณีเฉพาะฉะเชิงเทรา เพื่อนำไปสู่การการจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นหลักที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงเชิงเหตุผลระหว่างการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและภาคเมืองที่ส่งผลให้ผู้หญิงมีบทบาทหน้าที่นอกขอบเขตบ้านมากขึ้น รวมถึงมีบทบาทในกระบวนการต่อสู้ต่อรองเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจของตนเองในการรับมือกับโครงสร้างที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง

เป้าหมายของการใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลแบบการตีความ คือการช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลได้อย่างลึกซึ้งกว่าการวิเคราะห์เชิงปริมาณเพียงอย่างเดียว เนื่องจากการเข้าถึงและการทำความเข้าใจต่อความหมายที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากประสบการณ์ของผู้หญิงภายใต้บริบทของการพัฒนาในภาคตะวันออกมีความซับซ้อน ไม่สามารถพิจารณาได้เพียงผ่านตัวเลขเชิงสถิติหรือข้อมูลในเชิงปริมาณเท่านั้น แต่ต้องเกิดจากวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลผ่านการตีความเรื่องราวและประสบการณ์เกี่ยวกับความหมาย ปัจจัยผลกระทบ และการต่อสู้ต่อรองของผู้หญิง ซึ่งข้อมูลเชิงลึกเหล่านี้จะสามารถกลายเป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญต่อการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิง รวมถึงนโยบายเกี่ยวกับพัฒนาที่ก่อให้เกิดความเป็นธรรมระหว่างเพศมากยิ่งขึ้น

บทที่ 4

แม่ เมีย และลูกสาว: ผู้หญิงในครอบครัวเกษตรกรรมในบริบทก่อนการพัฒนา

4.1 เกริ่นนำ

ในสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมก่อนที่จังหวัดฉะเชิงเทราจะถูกพัฒนาให้กลายเป็นสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ บริบททางสังคมของจังหวัดฉะเชิงเทราอยู่ในสภาวะการณ์ที่เรียกได้ว่า สังคมที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ สังคมและวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นสังคมเกษตรกรรมในยุคก่อนการพัฒนาได้รับอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมที่ผสมผสานกันระหว่างไทย จีน ลาว และเขมร วิถีชีวิตและการทำเกษตรกรรมของเกษตรกรจึงมีความหลากหลายด้วย รวมถึงการผสมผสานของวัฒนธรรมของการแต่งงานในครอบครัวเกษตรกรรมเครื่องมือ และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำนา เป็นต้น

ครอบครัวในบริบทของจังหวัดฉะเชิงเทรา ก่อนยุคการพัฒนา ผู้หญิงมีสถานะที่สำคัญในครอบครัว บทบาทหน้าที่ของพวกเธอนอกจากการทำหน้าที่ในฐานะเกษตรกรแม่ เมีย และลูกสาวเพื่อเป็นแรงงานเกษตรให้กับครอบครัวในสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมแล้ว อีกมิติหนึ่งก็ยังคงปรากฏบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในลักษณะครอบครัวแบบมาตาธิปไตย กล่าวคือผู้หญิงมีอำนาจในการจัดการงานบ้านงานเรือนและทรัพยากรของครอบครัวตนเอง และมีการทำงานที่ช่วยเหลือกัน เช่น การเอาแรง ดังนั้น ในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมของจังหวัดฉะเชิงเทราจึงต้องทำความเข้าใจโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคก่อนการพัฒนาว่า ผู้หญิงมีบทบาทอย่างไร และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงหลังจากนี้ได้อย่างไร

4.2 บริบทในยุคก่อนการพัฒนา: จาก ‘เกษตรกรรมดั้งเดิม’ ถึง ‘การผลิตเพื่อค้าขายแบบสมัยใหม่’

4.2.1 ยุคของเกษตรกรรมดั้งเดิม

ในอดีตก่อนการพัฒนาทางเศรษฐกิจในรูปแบบของตะวันตก ภาคตะวันออกเคยเป็นสังคมเกษตรกรรมและถือว่าเป็น ‘แหล่งอยู่ข้าวอยู่น้ำ’ (Breadbasket) ที่สำคัญ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการทับถมของดินตะกอนของแม่น้ำ โดยเฉพาะพื้นที่ลุ่มแม่น้ำบางปะกง นครนายก และปราจีนบุรี ส่งผลให้มีสภาพภูมิประเทศและทรัพยากรที่ดิน น้ำ และป่าไม้ของภาคตะวันออกมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะกับการทำเกษตรกรรม (กัมปนาท เบ็ญจนาวิ, 2567) ซึ่งวิถีชีวิตและวิธีการผลิตของผู้คนในพื้นที่นี้มีลักษณะเป็นวิถีเศรษฐกิจแบบยังชีพ (Redistributive) มีการแบ่งงานกันทำ และเป็นการผลิตแบบครอบครัว กล่าวคือเป็นวิธีการผลิตที่เน้นของจำเป็นไว้ใช้ในครอบครัว เพราะในยุคดังกล่าวยังไม่มีการใช้เงินอย่างแพร่หลาย และการค้าขายยังคงมีข้อจำกัด (ภารดี มหาจันทร์, 2555)

ในขณะที่จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นเมืองที่มีแม่น้ำไหลผ่านออกสู่ทะเลและเป็นพื้นที่ที่เรียกว่า ‘ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่’ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกทำเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน ทำประมงน้ำกร่อย และน้ำจืด เป็นต้น (อิงตะวัน แพลกอินทร์ และภารตี มหาพันธ์, 2561) การทำเกษตรกรรมในยุคนี้ยังไม่มีเครื่องมือมากนัก จึงต้องอาศัยวิถีทางธรรมชาติ ดังเช่น วิธีการปลูกข้าวจะมีสองวิธี ได้แก่ นาดำ และนาหว่าน โดยนาดำ ต้องใช้แรงงานคนมากกว่านาหว่านแต่ให้ผลผลิตสูงกว่า ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการทำนา ได้แก่ ไถ ขนาดเล็ก จอบ มีด เสียม เคียว การใช้แรงงานกระบือและโคส่วนมากมีการปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครอบครัว ส่งส่วย และแลกเปลี่ยนของที่จำเป็น ซึ่งมีการผลิตข้าวเพื่อการค้าแต่ปริมาณไม่มาก จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2398 มีการทำสนธิสัญญาเบาริงกับประเทศอังกฤษและประเทศอื่น ๆ ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญและมีการปลูกอ้อยเพื่อการค้าและแปรรูปเป็นน้ำตาลทราย ทำให้จากเดิมของป่าเป็นสินค้าส่งออกกลายเป็นน้ำตาลทราย

4.2.2 ยุคเข้าสู่การผลิตเพื่อค้าขายแบบสมัยใหม่

หลังจากที่สยามเข้าร่วมการค้ากับตะวันตกผ่านสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษในช่วงปี พ.ศ. 2369 ตรงกับรัชกาลที่ 3 โดยมีข้อตกลงที่เกี่ยวกับการค้าระหว่างประเทศที่ให้เสรีทั้งพ่อค้าชาวอังกฤษและชาวสยามสามารถซื้อขายสินค้าอื่น ๆ นอกจากข้าวและอาวุธยุทธภัณฑ์ได้อย่างเสรี โดยรัฐบาลสยามสามารถเก็บภาษีจากพ่อค้าอังกฤษได้ตามความกว้างของปากเรือ (กมลวรรณ ยุทธศิลป์, 2568) การทำสนธิสัญญาเบอร์นีจึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการค้าส่งออกและสินค้าดั้งเดิม พร้อมกับมีสินค้าฟุ่มเฟือยเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และข้าวยังเป็นผลผลิตที่สำคัญ โดยใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกร้อยละ 95 และมีพืชอื่นแต่ใช้พื้นที่เพียงร้อยละ 5 เช่น ยาสูบ ข้าวโพด อ้อย ผลไม้ ถั่ว มะพร้าว และอื่น ๆ ในปี พ.ศ. 2393 มีการผลิตน้ำตาลเพื่อการส่งออก นับจากรัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา ในภาคตะวันออกเฉียงมีการปลูกอ้อยเพื่อผลิตเป็นน้ำตาลทรายแดงการค้าและการส่งออกในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำบางปะกง ยังมีการเริ่มผลิตเส้นฝ้ายเป็นการผลิตด้วยมือที่มาจากครอบครัว งานทอผ้า ย้อมผ้า ทำเครื่องปั้นดินเผา งานจักรสานจึงเป็นงานของผู้หญิงที่ทำกันในครอบครัวเพื่อใช้มากกว่าขาย (ภารตี มหาพันธ์, 2555)

หลังจากที่รัฐบาลสยามทำสนธิสัญญาเบาริงในปี พ.ศ. 2398 ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีข้อตกลงการค้าเสรีที่มุ่งเน้นการเปิดการค้าเสรีเต็มรูปแบบ ยกเลิกการผูกขาดการค้าของรัฐอย่างสินค้าสำคัญ เช่น ข้าว น้ำตาล และไม้สัก ให้พ่อค้าต่างชาติเข้าถึงสินค้าอย่างไม่จำกัด นำเข้าฝิ่นได้ถูกต้องตามกฎหมาย มีการกำหนดอัตราภาษีขาเข้าทุกชนิดร้อยละ 3 และยกเลิกค่าธรรมเนียมปากเรือ (กมลวรรณ ยุทธศิลป์, 2568) ข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญเพราะเป็นความต้องการของตลาดต่างประเทศและนโยบายการค้าของรัฐบาลไทย ส่งผลให้มีการผลิตข้าวขยายตัวมากขึ้น ข้าวจึงกลายเป็นสินค้าส่งออกอันดับหนึ่งของไทย ดังนั้น แหล่งปลูกอ้อยบริเวณลุ่มน้ำบางปะกง โดยเฉพาะจังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดชลบุรีจึงหันมาปลูกข้าวแทนอ้อยเพราะขายข้าวได้ราคาดีกว่า นอกจากนี้ ในบริเวณพื้นที่ของจังหวัดนครนายก จังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดสระแก้ว ก็เป็นแหล่งปลูกข้าวที่มีความสำคัญเช่นเดียวกัน (ภารตี มหาพันธ์, 2555)

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2402 มีการส่งออกน้ำตาลทรายแดงเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่การใช้แรงงาน เครื่องมือการผลิต การขนส่ง การค้าจะอยู่ในดูแลของคนจีน เพราะในยุคนั้นแรงงานจีนเป็นเสรีในขณะที่ยังติดอยู่กับระบบมูลนาย ดังนั้น หลังสนธิสัญญาเบาว์ริง จังหวัดฉะเชิงเทราเข้าสู่ระบบเงินตราผนวกกับมีคนจีนอพยพจำนวนมาก ทำให้ความต้องการบริโภคข้าวมากขึ้น จึงมีการงดเว้นภาษีอากร ค่าที่นาในพื้นที่เปิดใหม่ปีแรก และเก็บภาษีต่ำกว่าอัตราปกติแต่ในปีที่ 2-3 ไปแล้วจึงมีการเก็บภาษีในอัตราปกติ

ต่อมาในพื้นที่บริเวณแม่น้ำบางปะกงที่อยู่ในส่วนของจังหวัดฉะเชิงเทราจึงมีโครงการส่งเสริมชุดคลองในกลุ่มแม่น้ำบางปะกงราวปี พ.ศ. 2419-2433 ทำให้มีการขยายตัวของการเพาะปลูกจำนวนมากขึ้น เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยการเพาะปลูกข้าว อีกทั้งเป็นบริเวณที่อยู่ติดกับกรุงเทพฯ ทำให้สะดวกต่อการคมนาคมและขนส่งผลผลิต ดังนั้น แหล่งเพาะปลูกข้าวของกลุ่มแม่น้ำบางปะกงจึงมีการกระจายไปตามลักษณะภูมิประเทศ เช่น จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี จังหวัดนครนายก และจังหวัดปราจีนบุรี ส่งผลให้พื้นที่ในกลุ่มแม่น้ำบางปะกงในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา มีการจ้างแรงงานที่เอาไว้ใช้ทำนาจำนวนมาก เพราะเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวขนาดใหญ่ และมีการเอาแรงหรือการลงแขกในการทำนาตามแบบดั้งเดิม (ภารดี มหาขันธุ์, 2555)

หากพิจารณาถึงการเพาะปลูกข้าวจำนวนมากเท่าใดจะดูได้จากการส่งข้าวในปี พ.ศ. 2420 เจ้าพระยาจักรี เจ้าเมืองฉะเชิงเทราส่งข้าวเปลือกเพื่อส่งออก ข้าวเปลือกจำนวน 1,128 เกวียน หรือ 2,490 หาบ และข้าวกล้องอีก 10,490 หาบ โดยในยุคนี้อการผลิตข้าวที่ขายออกจากท้องถิ่นมีสองรูปแบบด้วยกัน คือ หนึ่ง ขายภายในประเทศ ซึ่งจะขายในพื้นที่เมื่อมีบริษัทจากกรุงเทพฯ มารับไปโดยเรือจากโรงสี และสอง ขายนอกประเทศจะมีเรือเมล์จากเกาะสีชังมาส่งให้กับเอเยนต์จากสิงคโปร์และฮ่องกง แต่ในช่วงปี พ.ศ. 2462 เกิดปัญหาผลผลิตข้าวเสียหาย เนื่องจากถูกบีบคั้นราคาจากพ่อค้าคนกลางที่ล่องเรือมารับ ถ้าไม่ได้ราคาตามที่ขอ ก็จะไม่รับซื้อ แม้ว่ารัฐบาลจะเข้ามาแต่พ่อค้าคนกลางมีอิทธิพลมาก ทำให้เกิดภาวะที่เรียกกันสมัยนั้นว่า ‘ตกข้าว’ คือข้าวมีราคาต่ำกว่าปกติ เช่น ราคาข้าวสวนโรงสีไฟแปดริ้วกำหนดไว้เกวียนละ 70 บาท ราคาข้าวสวนโรงสีไฟแปดริ้วหาบละ 6 บาท 10 สตางค์ ชาวนาที่ยังไม่มีข้าวมาขายเพราะส่วนใหญ่ยากจน จนต้องกู้หนี้ยืมสินมาจากพ่อค้าคนกลางมาใช้ก่อน บทบาทในการซื้อขายข้าวของชาวนา จึงตกอยู่ที่พ่อค้าคนกลาง (ภารดี มหาขันธุ์, 2555) ดังรูปภาพที่ 4.1 สะท้อนให้เห็นว่าการค้าข้าวเป็นที่รุ่งเรืองมากจนกระทั่งมีการตั้งโรงสีข้าวที่อยู่ในคลองขนาดเล็ก

ภาพที่ 4.1 โรงสีข้าวที่ตั้งใกล้คลองเล็ก (Pendleton, 1937b)

หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2420 กิจการโรงสีข้าวในจังหวัดฉะเชิงเทราจึงมีการเติบโตและมีการก่อตั้งขึ้นเป็นจังหวัดแรก เพราะมีแหล่งเพาะปลูกข้าวที่อุดมสมบูรณ์และเริ่มขยายตัวขึ้นมากขึ้นในปี พ.ศ. 2463-2472 จากเดิมก่อนปี พ.ศ. 2463 มีโรงสีข้าว 8 แห่ง หลังจากนั้นขยายตัวเป็น 33 โรง จะเห็นได้ว่าการตั้งโรงสีข้าวและขยายที่นาเพื่อการปลูกข้าวจำนวนมาก จนข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกสำคัญ ดังนั้น การค้าข้าวทำให้เศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทราเจริญเติบโต มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและสังคม ชุมชนมีการขยายการเพาะปลูกข้าว จึงทำให้มีแรงงานจากภาคอีสานและต่างประเทศเข้ามา เกิดความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม รวมถึงวิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนไปจากสังคมพึ่งพากันในชุมชนไปสู่สังคมเงินตรา มีการใช้เงินเพื่อจับจ่ายใช้สอยในการดำเนินชีวิตอย่างกว้างขวางขึ้น ภายหลังจากนี้ในประเทศไทยมีการปฏิวัติการเมืองการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ทำให้จังหวัดฉะเชิงเทรามีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ฉะเชิงเทราเป็นที่ตั้งของมณฑลที่ประกอบไปด้วย 7 มณฑล ได้แก่ ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี นครนายก จันทบุรี ระยอง และตราด ภายหลังจากในปี พ.ศ. 2476 มีการประกาศพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารแห่งราชอาณาจักรไทย ทำให้ระบอบเทศาภิบาลถูกยกเลิกไปหันมาเป็นการกระจายอำนาจการปกครองไปยังส่วนภูมิภาคในปี พ.ศ. 2495 จังหวัดฉะเชิงเทราก็กลายเป็นที่ตั้งภาคและมีเขตความรับผิดชอบ 8 จังหวัด (การตีพิมพ์, 2555)

ภาพที่ 4.2 เรือบรรทุกฟ่อนข้าวในคลองบางขนาก-คลองแสนแสบ (Pendleton, 1937a)

จะเห็นได้ว่าในจังหวัดฉะเชิงเทรามีความอุดมสมบูรณ์ทางเกษตรกรรมเป็นอย่างมากและมีการเปลี่ยนแปลงเพาะปลูกไปตามนโยบายของภาครัฐ เห็นได้จากการใช้ที่ดินถือครองทำการเกษตรในภาคตะวันออกปี พ.ศ. 2493 มีเนื้อที่ถือครองทำเพื่อทำเกษตรกรรมจำนวน 3,589,859 ไร่ การใช้ที่ดินในการถือครองทำนา 2,498,804 ไร่ (70%) พืชไร่ สวนผัก ไม้ดอก 222,799 ไร่ (6%) ไม้ยืนต้น 437,233 ไร่ (12%) เนื้อที่ในป่าถือครอง 142,352 (4%) ที่รกร้าง 202,735 (6%) อื่น ๆ 85,972 (2%) และมีแนวโน้มการใช้พื้นที่ทำเกษตรกรรมมากขึ้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานมืออย่างมีการสร้างถนนสุขุมในภาคตะวันออกทำให้มีการขนส่งสินค้าทางการเกษตรเพื่อการส่งออก จึงมีการถือครองทำการเกษตร 5,115,264 ไร่ในปี 2503 ที่นา 3,313,332 ไร่ (65%) พืชไร่ สวนผัก ไม้ดอก 222,299 ไร่ (6%) ไม้ยืนต้น 473,233 ไร่ (12%) เนื้อที่ในป่าถือครอง 142,352 ไร่ (4%) ที่รกร้าง 202,735 ไร่ (6%) อื่น ๆ 85,973 ไร่ (2%) (อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545)

นอกเหนือจากที่ข้าวและอ้อยจะเป็นพืชที่เศรษฐกิจที่สำคัญในบริเวณภาคตะวันออกแล้ว ยังมีพืชที่ทำรายได้ ได้แก่ หมาก มะพร้าว มะม่วง กัญชง และสับปะรด เป็นต้น โดยจังหวัดฉะเชิงเทราและจังหวัดชลบุรี เป็นแหล่งที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ อย่างในจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นแหล่งทำนาและปลูกผักผลไม้มากที่สุด คือสองฝั่งแม่น้ำบางปะกงทอดยาวไปถึงเมืองปราจีนบุรี สระแก้ว และนครนายก นอกจากนี้ ในบริเวณผืนป่าภาคตะวันออกยังมีไม้ ได้แก่ ไม้จำพวกไม้เต็ง ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้สีเสียด และไม้เนื้อหอม เช่น ไม้กฤษณา รวมถึงของป่า ได้แก่ เขาสัตว์ กระดุก และงา ที่ส่งไปขายตามหัวเมืองต่าง ๆ

ในขณะที่ด้านการประมงมีทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม ซึ่งในจังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดนครนายก จังหวัดปราจีนบุรี และจังหวัดสระแก้ว ถือเป็นแหล่งน้ำจืดที่สำคัญที่เอาไว้เลี้ยงปลาที่เป็นอาชีพ ได้แก่ ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาดุก ปลาหมอ มากไปกว่านั้น ในจังหวัดจังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราดยังมีสัตว์ทะเล เช่น กุ้ง หอย ปู และปลา สัตว์น้ำจืดและน้ำเค็มสามารถขายได้ทั้งสดและแห้ง (ภารดี มหาขันธุ์, 2555)

หลังจากที่รัฐบาลไทยประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-10 ในช่วงปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา จังหวัดฉะเชิงเทราได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก เนื่องจากแผนพัฒนาฯ มีการเน้นด้านอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก มีการเปิดให้เอกชนเข้ามาลงทุน เปิดโอกาสในการเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่ป่าแควระบบ-สียัด โดยมีบริษัทเอื้อวิทยาพาณิชย์ จำกัด เข้ามาเป็นรายแรก และได้ตั้งโรงเลื่อยที่ตลาดเกาะขนุน และหลังจากนั้นจึงมีบริษัทอื่น ๆ เข้ามาอีกหลายบริษัท รวมถึงการทำไม้เถื่อน ในภายหลังการทำเกษตรกรรมส่วนใหญ่จึงไม่ได้จำกัดอยู่ที่ข้าว แต่มีการทำพืชไร่เข้ามาอย่างเช่น มันสำปะหลัง ที่มีการขยายการเพาะปลูกเพื่อการส่งออก ในช่วงแรกมันสำปะหลังนำมาทำเป็นแป้ง และส่วนที่เหลือทำเป็นอาหารสัตว์ สำหรับฉะเชิงเทรา มันสำปะหลังจึงทำรายได้เป็นอันดับหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีการเพาะปลูกอ้อยที่ใช้ผลิตน้ำตาล สับปะรด ข้าวโพด ยูคาลิปตัส และยางพารา ซึ่งในปี พ.ศ. 2530 มีการเพาะปลูกหลากหลายมากขึ้น การปลูกมะม่วงในพื้นที่ฉะเชิงเทรามีมากอันดับหนึ่งของประเทศ ด้วยชื่อ ‘เพชรบางคล้า’ ที่พัฒนาจากมะม่วงน้ำดอกไม้เป็น ‘มะม่วงน้ำดอกไม้สีทอง’ ในส่วนของการเลี้ยงสัตว์มากที่สุด คือ ไก่ไข่ และรองลงมา คือ หมู เป็ด วัวเนื้อและวัวนม ในส่วนของการทำประมง คือ ประมงน้ำจืด ประมงน้ำกร่อย และประมงน้ำเค็ม (อำพิกา สวัสดิ์วงศ์, 2545; อิงตะวัน แผลูกอินทร์ และภารตี มหาจันทร์, 2561)

ดังนั้น อาจกล่าวได้จากยุคก่อนพัฒนาเกษตรกรรม มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ ส่งผลต่อวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของเกษตรกรจากเดิมที่มีวิถีการเพาะปลูกและการผลิตแบบเพื่อดำรงชีพ และค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปจากนโยบายการค้าของประเทศไทย ทำให้การผลิตทางการเกษตรไม่ใช่เพื่อยังชีพเพียงอย่างเดียว แต่ค่อยเปลี่ยนไปเป็นการผลิตเพื่อค้าขายโดยเฉพาะข้าวและน้ำตาลอ้อย สู่อุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในภายหลังจากการพัฒนาผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรก วิถีการผลิตของเกษตรกรจึงเปลี่ยนไปเป็นการเพาะปลูกเพื่อการส่งออกขนาดใหญ่และกลายเป็นพืชไร่เชิงเดี่ยวอย่างมันสำปะหลัง เป็นต้น ในประเด็นต่อไปจะเป็นการอธิบายถึงวิถีการทำเกษตรในครอบครัวและการเปลี่ยนแปลง

4.3 เกษตรกรแม่ เมี๊ย และลูกสาว: ประสบการณ์และบทบาทของผู้หญิงในวิถีการผลิตดั้งเดิม

ในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นพื้นที่ลุ่มแม่น้ำและเป็นพื้นที่ป่ามาก่อนจะมีการพัฒนา ผู้คนจึงทำเกษตรกรรมด้วยวิถีการทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม โดยในระบบครอบครัวและเครือญาติในสังคมเกษตรที่อยู่ในพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำ เกษตรกรส่วนใหญ่จะทำนาเนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำอุดมสมบูรณ์ มีการใช้จัดการแรงงานในการทำเกษตรที่มีลักษณะการแลกเปลี่ยนแรงงานกันและกันในการช่วยเหลือเรื่องสำคัญ เช่น การทำนา สร้างบ้านและพิธีกรรม เรียกว่า ‘ลงแขก’ หรือ ‘การเอาแรง’ เป็นการแลกเปลี่ยนปริมาณงานที่เท่าเทียมกันโดยอยู่ที่ข้อตกลงระหว่างสองครอบครัว บางครั้งมีการกู้ยืมเงินในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำ ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนจะเป็นวิถีแบบพึ่งพาอาศัยกัน (Shigetomi, 2003)

โดยในสังคมเกษตรกรรมจะมีประเพณีที่ทุกคนจะต้องมาร่วมตัวช่วยเหลือกันอย่าง ประเพณีเดือนสิบ ชาวนาจะเอาอาหารไปไหว้แม่โพสพที่เชื่อกันว่าข้าวที่กำลังตั้งท้อง เหมือนผู้หญิงที่กำลังท้องอยากของเปรี้ยวอยากของหวาน และในงานจะมีการทำพ่อนข้าว คือการทำก้อนข้าว จะทำช่วงดินแตกและเอาขี้ควายมา

และราคาเพื่ออุดหนุนที่แตกไม่ให้ข้าวลงไปในเรื่องดินที่แตก พร้อมกับมีพิธีไหว้แม่โพสพด้วยการนำธง ถังน้ำมนต์ และพันธุ์ข้าวมาทำพิธี ประเพณีการปล้นลานข้าวหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วและใช้ควายเหยียบฟ่อนข้าว และ ประเพณีเปิดขุมเดือนสาม เป็นต้น ดูตัวอย่างได้จากภาพที่ 4.3 ประเพณีรับขวัญข้าวหรือแรกนาขวัญที่ยังหลงเหลือในอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภาพที่ 4.3 ประเพณีรับขวัญข้าวหรือแรกนาขวัญที่ยังหลงเหลือในปัจจุบัน (ถ่ายโดยผู้เขียน)

ในขณะที่วิถีชีวิตและครอบครัวของเกษตรกรในช่วงเวลาก่อนการพัฒนาให้กลายเป็นแบบตะวันตก วิถีชีวิตของเกษตรกรผูกติดอยู่กับพืชสวนไร่ นา ดังที่เห็นได้จากภาพที่ 4.4 มีการสร้างบ้านบนผืนนาที่สะท้อนให้เห็นว่าผู้คนอาศัยบนผืนดินที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยนาข้าว ในขณะที่ผู้หญิงในช่วงก่อนการพัฒนามักทำหน้าที่เป็นเกษตรกรแม่และเมีย งานจักรสาน ครั้วเรือน อาจได้ว่ามีหน้าที่สำคัญในการทำเกษตรกรรม ดังที่จะกล่าวต่อไปผ่านเรื่องเล่าจากประสบการณ์ของเกษตรกรหญิง

ภาพที่ 4.4 วิธีชีวิตของผู้คนกับการสร้างบ้านที่รายล้อมไปด้วยพุงนา (Pendleton, 1937b)

4.3.1 บทบาทเกษตรกรรมในความสัมพันธ์ของครอบครัวแบบมาตาธิปไตย

สังคมเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรามีลักษณะที่มีความเฉพาะ กล่าวคือเป็นสังคมชนบทดั้งเดิม วิธีชีวิตของผู้คนและการทำเกษตรกรรมที่มีความสัมพันธ์กับน้ำ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำบางปะกงและคลองต่าง ๆ ที่เอาไว้ใช้ทั้งอุปโภคและบริโภค จะเห็นได้จากในอดีตที่ผู้หญิงจะมีการทำงานบ้านและชีวิตที่ผูกติดกับแม่น้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภคดูได้จากรูปภาพที่ 4.5 ผู้หญิงมีการรวมกลุ่มกันซักผ้าที่ทำน้ำ

ภาพที่ 4.5 การรวมกลุ่มซักผ้าของผู้หญิงที่ทำน้ำไม่ใผในปี พ.ศ. 2481
(อเนก นาวิกมูล และธงชัย ลิขิตพรสวรรค์, 2566)

อีกทั้งฉะเชิงเทรายังมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในสังคม เนื่องจากผู้คนมีการอพยพมาจากลาว¹ เขมรและจีน ทำให้ได้รับอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมของการทำเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นการสะท้อนออกมาผ่านเครื่องมือการเกษตร การแต่งงานและความสัมพันธ์ในครอบครัว เป็นต้น อย่างการสะท้อนวิธีการทำเกษตรที่ผ่านการใช้เครื่องมือในการทำงาน คือการใช้เคียวเกี่ยวข้าวแบบเขมร ตามรูปที่ 4.6 ผู้หญิงถือเคียวเกี่ยวข้าวแบบเขมรในช่วงปี พ.ศ. 2524

นอกจากนี้การสะท้อนวิถีชีวิตของเกษตรกรผ่านการแต่งงานในสังคมของชาวนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากลาว อย่างวัฒนธรรมการแต่งงานที่ผู้ชายแต่งงานเข้าบ้านผู้หญิงเพื่อเข้ามาเป็นแรงงานช่วยเหลือครอบครัวฝ่ายหญิง ซึ่งตรงกับในงานของ บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2543) ที่อธิบายให้เห็นถึงวิถีทางสังคมเกษตรกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงและผู้ชายในสังคมชนบทแถบภาคอีสาน กล่าวคือในสังคมชนบทอีสานแบบดั้งเดิม ลูกเขยถือว่าเป็นแรงงานให้กับครอบครัวของพ่อตาและแม่ยาย และสละสิทธิ์ในการรับมรดกที่ของบ้านตนเอง หรือที่เรียกว่า ‘ควายงาน’ เป็นต้น

ภาพที่ 4.6 ผู้หญิงถือเคียวเกี่ยวข้าวแบบเขมรที่นิยมใช้กันในปี พ.ศ. 2524

(อเนก นาวิกมูล และธงชัย ลิขิตพรสวรรค์, 2566)

¹ จากหลักฐานสันนิษฐานว่าเป็นในจังหวัดฉะเชิงเทราจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวพวนที่อพยพเข้ามาราวปี พ.ศ. 2380 และลาวเวียงที่อพยพเข้ามาในพจนมสารคามปี พ.ศ. 2404 (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2559)

จากคำบอกเล่าของพี่จัน [นามสมมติ] ซึ่งมาจากครอบครัวเกษตรกรและเพาะเมล็ดพันธุ์เอง ได้เล่าเรื่องราวของวัฒนธรรมการแต่งงานในครอบครัวในรุ่นของพ่อแม่ของเธอ ที่มีลักษณะของวัฒนธรรมการแต่งงานในสังคมเกษตรของฉะเชิงเทราว่า

“ในรุ่นของพ่อแม่พี่ ผู้ชายจะแต่งเข้าบ้านบ้านผู้หญิง เหมือนกันกับพ่อของพี่ที่แต่งเข้าบ้านแม่แล้วย้ายมาอยู่กับแม่ แต่ก็แล้วแต่บริบท ที่ดิน และการใช้แรงงานด้วย”

(พี่จัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

สะท้อนเห็นว่า ความสัมพันธ์ในครอบครัวการที่ผู้ชายย้ายเข้ามาเป็นแรงงานให้กับครอบครัวฝ่ายหญิง ถือว่ามีความสำคัญและแสดงให้เห็นว่า ในสังคมชนบทดั้งเดิมผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในครอบครัว เช่นเดียวกับกับกรณีของพี่ฟ้า [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568) ซึ่งเป็นเกษตรกรหญิงที่มีครอบครัวทำนามาตั้งแต่อดีตและมีการทำนามายาวนานและเป็นลูกสาวคนเล็กของบ้าน เธอเล่าว่า ที่บ้านของเธอตั้งแต่วัยเด็กอพยพมาจากอีสาน เธอจึงอธิบายว่าตาก็บยายของเธอเป็น ‘ลาว’ ดังนั้น ในวัฒนธรรมที่บ้านฝ่ายหญิงมีอำนาจในการจัดการพื้นที่ครอบครัว ก็ส่งผลมาถึงการแบ่งที่ดินในครอบครัวด้วยเช่นกัน ซึ่งจะเห็นได้ว่าการแบ่งที่ดินระหว่างลูกสาวและลูกชายจะมีการแบ่งที่ดินเท่ากัน พี่จันยังเล่าต่ออีกว่า

“เมื่อพ่อย้ายมาอยู่กับแม่ก็มีการจับจองที่ดินราว 100 ไร่ หลังจากพ่อเสียก็มีการแบ่งให้ลูก ๆ เท่ากัน คนละ 10 ไร่ โดยให้ทั้งพี่ชายและพี่สาว ทั้งหมด 7 คนส่วนที่ดินที่เหลือก็ยกให้น้องสาว”

(พี่จัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

เช่นเดียวกับคำบอกเล่าของพี่ฟ้า ในครอบครัวของเธอเมื่อแม่เสียชีวิตมีการแบ่งที่ดินให้กับลูก ๆ เท่าและถ้าหากลูกคนไหนดูแลแม่เยอะกว่าก็อาจจะได้ที่ดินมากกว่าคนอื่น ซึ่งก็คือตัวเธอเอง ที่แม่ตอบแทนเธอที่ดูแลในยามชรา

“บ้านพี่มีการแบ่งที่ดินเท่า ๆ กัน อย่างญาติพี่น้องฝ่ายแม่พี่ก็แบ่งเท่ากัน หลานที่ได้ที่ดินก็ทำเกษตร โดยให้พี่สาวทำเกษตรส่วนตัวเองทำงาน มันคือวัฒนธรรมของที่นี่”

(พี่ฟ้า [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

ความสัมพันธ์ในครอบครัวที่ผู้ชายแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิง อำนาจในการจัดการแรงงานและการควบคุมทรัพยากรทางการเกษตรก็จะอยู่ในมือของฝ่ายหญิงมากกว่าครอบครัวแบบชายเป็นใหญ่ ที่ผู้หญิงต้องแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายชายและกลายเป็นแรงงานในครัวเรือนให้กับฝ่ายชาย อีกทั้งไม่สามารถมีปากมีเสียงภายในบ้านฝ่ายชายได้ ในงานของปราณี วงษ์เทศ (2549) ได้อธิบายลักษณะครอบครัวของอุษาคเนย์ที่มีลักษณะต่างจากในสังคมตะวันตก คือผู้หญิงในอุษาคเนย์มีสถานภาพสูงในครอบครัวเนื่องจากเป็นผู้ดูแลจัดการและควบคุมการเงินของครอบครัว รวมถึงการทำการค้าขายผู้ชายก็จะได้รับเงินจากภรรยา ในขณะที่

ประเพณีการปลูกข้าวแบบดำนาจะต้องใช้แรงงานค่อนข้างมาก ทำให้ต้องมีการแบ่งแรงงานในการดำนา เกี่ยวข้าว ตำข้าว ในมิติเศรษฐกิจของสังคมชาวนา สามีและภรรยาสามารถทำงานแทนกันได้ ถ้าหากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่อยู่หรือหย่าร้าง สามีภรรยาก็จะแบ่งทรัพย์สินที่หามาได้เท่า ๆ กัน

ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมจะเห็นได้ว่าสถานะและตำแหน่งของผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องในบ้านและพื้นที่ของเกษตรกรรม ในขณะที่เดียวกันผู้ชายจึงกลายเป็นแรงงานให้กับบ้านของฝ่ายหญิง ซึ่งสามารถทำความเข้าใจผ่านวิถีชีวิตของการแต่งงานและความสัมพันธ์ในครอบครัวของเกษตรกรหญิง

4.3.2 จากเกษตรกรรมแม่และเมียสู่เกษตรกรลูกสาว

ในการทำเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม ที่ยังไม่มีเครื่องจักรหรือเครื่องมือมาช่วยในการทำการเกษตร มีการใช้แรงงานกระบือและแรงงานในครอบครัวสำหรับการทำนา ในงานมานุษยวิทยาดั้งเดิมและแนวคิดโดยทั่วไปมองว่าครอบครัวถือว่าเป็นหน่วยพื้นฐานสำคัญแก่การเป็นหน่วยการผลิต (Unit of production) และการบริโภค (Consumption) งานของ ยศ สันตสมบัติ (2536) ได้อธิบายไว้ว่า ครอบครัวชาวนาในประเทศโลกที่สามที่เผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กลไกตลาดและประชากร สามารถอธิบายได้สองประการ คือ ประการแรก ครอบครัวอาจไม่ใช่หน่วยพื้นฐานของสังคม เนื่องจากไม่ได้มีเอกเทศจากเครือญาติและชุมชน ความสัมพันธ์ในครอบครัวจึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางการการผลิต เช่น การแต่งงานและการห้ามเรื่องรักรักร่วมสายเลือด ประการที่สอง ครอบครัวไม่ใช่หน่วยการผลิตและบริโภคที่สมบูรณ์พร้อมในตัวเองแต่สัมพันธ์กับเงื่อนไขทางสังคมของการผลิต และโครงสร้างทางประชากร ซึ่งต้องหันกลับมาทำความเข้าใจเรื่องการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ (Sexual division of labor) ภายในครอบครัวและชุมชน บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงจึงถูกกำหนดไว้ด้วยวัฒนธรรม ชนชั้น และเงื่อนไขทางสังคมของการผลิต ดังนั้น การอธิบายสังคมชาวนาไม่สามารถอธิบายแบบเป็นการหยุดนิ่งได้ (ยศ สันตสมบัติ, 2536)

จากความสัมพันธ์ในครอบครัวที่ได้อธิบายไปแล้วข้างต้นทำให้ต้องทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงในฉะเชิงเทราที่ไม่ตายตัวไปด้วยความเป็นแม่และเมีย เนื่องจากเกษตรกรหญิงมีตำแหน่งแห่งหนที่สำคัญในพื้นที่บ้านและการจัดการทรัพยากรทางการเกษตร จะนำมาสู่การทำความเข้าใจการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศของเกษตรกรหญิงและชายว่า ทำไมเกษตรกรชายจึงทำงานที่ใช้แรงงานหนักกว่าเกษตรกรหญิง ในโครงสร้างของสังคมชาวนาสมาชิกในครอบครัวจะช่วยกันทำนาและคนในชุมชนจะช่วยกันเอาแรง โดยจะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันระหว่างเพศ ได้แก่ เกษตรกรหญิงจะทำงานเกษตรที่ใช้แรงงานเบาและงานในบ้าน ส่วนเกษตรกรชายจะทำงานเกษตรที่ใช้แรงงานหนักกว่า จากคำบอกเล่าของพี่ฟ้า กล่าวว่า

“ในอดีตผู้ชายจะไถ่นา คาดนา เพื่อเตรียมแปลง เกี่ยวข้าว มัดท่อนข้าว ส่วนผู้หญิงจะถอนกล้า เตรียมแปลงเพื่อดำนาต่อ และทำกับข้าว ถึงเวลาทำนาแม่ก็พาพี่ไปนากับแม่ พี่ก็จะเห็นแม่ทำนาไปด้วย แต่พอมีรถเกี่ยวข้าวทำให้ไม่มีวัฒนธรรมพ่อนข้าว แต่พ่อก็จะเกี่ยวข้าว มัดท่อน และขายต่อโรงสีจะไปด้วยกันกับแม่ ส่วนแม่ก็ทำกับข้าว”

(พี่ฟ้า [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

ถ้าหากอธิบายบทบาทหน้าที่และการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศตามแนวคิดของการประกอบสร้างทางสังคมทางเพศ (Social construction of gender) เป็นการปฏิบัติตามบรรทัด ฎและสถาบันทางสังคมที่กำหนดพฤติกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ภายใต้ค่านิยมทางสังคม (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2543) หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นโครงสร้างทางสังคมที่ประกอบสร้างบทบาทหน้าที่ของความเป็นเพศระหว่าง ‘ความเป็นหญิง’ และ ‘ความเป็นชาย’ ในสังคมเกษตรกรรมว่า เกษตรกรหญิงทำงานที่ใช้แรงเบากว่าเกษตรกรชาย พร้อมกับหน้าที่ของความเป็นเกษตรกรแม่ เมีย และลูกสาว ที่ผู้หญิงมีหน้าที่จัดการงานในครัวเรือนและทำงานเกษตรไปพร้อม ๆ กัน อย่างไรก็ตาม ในคำอธิบายเช่นนี้ อาจต้องทำความเข้าใจในมิติความแตกต่างทางชนชั้น สถานะ และชาติพันธุ์ของสังคมเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทราด้วยเช่นกัน

หากสะท้อนจากคำสัมภาษณ์จะเห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเกษตรกรหญิงและชาย ในการจัดการงานและทรัพยากรในครัวเรือน การที่ผู้ชายทำงานใช้แรงงานหนักกว่า เนื่องจากมีการแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิงทำให้ผู้ชายกลายเป็นแรงงานให้กับบ้านของฝ่ายหญิง ในขณะที่ผู้หญิงก็ยังคงทำหน้าที่ในการเป็นทั้งเกษตรกรแม่และเมีย พร้อมกับจัดการพื้นที่ทางการเกษตรในบ้านของตนเอง เมื่อผู้หญิงออกไปทำนาข้างนอกจะพาลูกของตนเองไปด้วย อย่างแม่ของพี่ฟ้าที่เอาพี่ฟ้าซึ่งเป็นลูกสาวคนเล็กของบ้านไปทำนาด้วย พี่ฟ้าจึงได้รับรู้และเห็นการทำนามาตั้งแต่ยังเด็ก และหน้าที่ของพี่ฟ้าภายในครอบครัว คือทำงานบ้าน ตักน้ำที่ทำน้ำ และการช่วยแม่ของเธอทำนาข้าว ซึ่งคล้ายกับคำบอกเล่าของพี่จันที่อธิบายบทบาทหน้าที่ระหว่างเกษตรกรหญิงและชายว่า

“สมัยก่อนหน้าที่ของผู้หญิงจะปลูกและเก็บเมล็ดพืช และปลูกผักกินเอง ผู้ชายก็จะทำหน้าที่ไถนา”

(พี่จัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

ในขณะที่ในครอบครัวเกษตรกรที่ยากจน ลูก ๆ ของพวกเขาจะไม่ได้เรียนหนังสือในระดับที่สูงจึงต้องมีหน้าที่ในการช่วยดูแลพืชสวนไร่นาของครอบครัวตนเอง ผู้หญิงก็จะทำหน้าที่ในการเป็นทั้งแม่ เมียและลูกสาวที่คอยดูแลงานทางในภาคเกษตรกรรม จากคำบอกเล่าของยายแจ้ว [นามสมมติ] ผู้เป็นลูกสาวคนโตของพ่อชาวไทยเชื้อสายจีนและแม่ชาวลาว ยายแจ้ว คือผู้ที่อยู่ในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านระหว่างก่อนและหลังฉะเชิงเทราจะการพัฒนาในแบบอุตสาหกรรม ยายแจ้วอธิบายว่า เธอเองเป็นลูกสาวที่ต้องทำงานหนักมาตั้งแต่เด็กเพราะที่บ้านยากจนและเป็นแรงงานในครอบครัวทำนาร่วมกับน้องชายของเธอ

“ที่บ้านยากจน พ่อเลยไม่ให้เรียนหนังสือต่อ ก็เลยมาทำนากับน้องชาย เวลาทำนาสมัยก่อนใช้ควายไถนา และยายก็เป็นคนหว่านข้าว ไถนา เลี้ยงลูก ทำสวน ถ้าเวลาเดินก็จะใช้เรือ”

(ยายแจ้ว [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2568)

หลังจากที่ย้ายแต่งงานมีลูกหันมาทำสวนมะพร้าว หมากร และมะม่วง ประมาณ 9 ไร่แล้วนำไปขายที่แปดริ้ว ก็ทำหน้าที่ของแม่ในการเลี้ยงลูกไปด้วยพร้อมกับการทำสวนไร่นา หลังจากนั้นต่อมาเกิดน้ำท่วมสวนมะม่วงและหมากรในปี พ.ศ. 2527 ทำให้ยายแจ้วหมดทุนทั้งสวนและนา จึงหันมาทำการค้าขายโดยรับผักมาขายในตลาด จนกระทั่งไม่มีเงินส่งลูกเรียนก็ให้ลูกลาออกจากโรงเรียน โดยยายแจ้วมีลูกทั้งหมด 4 คน ผู้หญิง 1 คนและผู้ชาย 3 คน ภายหลังจากการทำอาชีพเพิ่มเติมในการทำนายหน้าที่ดิน ในขณะที่ลูกสาวของยายแจ้วไม่ได้ทำเกษตรต่อแต่หันไปรับราชการแทน เพราะเห็นว่าทำเกษตรกรรมมีความยากลำบากและรายได้น้อย อย่างไรก็ตาม ในครอบครัวที่ยากจน ยายแจ้วเป็นผู้ดูแลจัดการเศรษฐกิจภายในครอบครัว อย่างการนำของจากไร่นาสวนไปขายหรือการรับผักไปขายที่ตลาด ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นเกษตรกรหญิงที่ท้าทายกับสภาพเศรษฐกิจและความไม่แน่นอนของการทำเกษตรกรรมของครอบครัวของเธอ (กัมปนาท เบ็ญจนาวิ, 2566)

หากอธิบายในความสัมพันธ์การแบ่งงานกันทำให้ครอบครัวเกษตรกรรม การมีลูกถือว่าเป็นแรงงานสำคัญในการทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะลูกสาวของบ้านอาจต้องดูแลพ่อแม่ด้วยกัน ดังนั้น ภายในครอบครัวของสังคมเกษตรกรรมจะมีลูกจำนวนมากเพื่อไว้เป็นแรงงานให้กับครอบครัวและมีการสานต่อถึงภูมิปัญญา องค์ความรู้ของผู้เป็นแม่ในการทำเกษตร อย่างในครอบครัวพีจัน ที่บ้านของเธอมักมีการเพาะเมล็ดพันธุ์พืชตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ เธอจึงได้รับองค์ความรู้การคิดและเพาะเมล็ดพันธุ์พืชที่มาจากประสบการณ์จากครอบครัว โดยเฉพาะแม่ที่ทำหน้าที่ของผู้หญิงที่จะทำการปลูกและเก็บเมล็ดเอง เธอเล่าว่า

“ที่บ้านของพีจะเก็บเมล็ดข้าว ข้าวโพด ถั่ว เพราะเมื่อก่อนไม่มีเมล็ดขาย พีก็จะ
ได้ความรู้เรื่องเมล็ดและการแบ่งประเภท การเพาะเมล็ดในดอกหรือในลูก เช่น ถั่วลูกออก
แล้ว ให้ล้างเมล็ดข้างใน ตากแห้ง และใส่ขวด ถ้าเป็นพวกถั่วลันเตา ปลูกในหน้าฝน จะเก็บ
เมล็ดแขวนไว้ที่เตาและไล่ลมเอง จากนั้นพวกลมควันจากเตาก็จะไล่ลมเอง”

(พีจัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

ดังจะเห็นได้จากรูปภาพ 4.7 คือวิธีการเก็บเมล็ดพันธุ์ หลังจากได้ทำการคัดเลือกและผ่านกระบวนการคัดเลือก เก็บ ล้างและตากเมล็ดพันธุ์มาแล้ว ก็จะนำมาใส่ขวดเพื่อบรรจุเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกต่อไป

ภาพที่ 4.7 วิธีการเก็บเมล็ดพันธุ์ในขวด (ภาพถ่ายโดยผู้เขียน)

ดังนั้น จากสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมก่อนที่จะมีการพัฒนา บทบาทหน้าที่ของเกษตรกรผู้หญิงผูกติดอยู่กับความเป็นเกษตรกรแม่ เมียและลูกสาว พร้อมกับบทบาทหน้าที่ในการจัดการบ้านและทรัพยากรในครัวเรือน และหากผู้ชายออกไปทำงานนอกบ้านผู้หญิงก็จะเป็นแรงงานเกษตรกรรมแทน แต่ในทางกลับกัน ในช่วงของการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรา ส่งผลต่อสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนไป คนในสังคมเกษตรกรรมออกจากบ้านเข้าสู่โรงงาน บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงจึงเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือมีลูกผลึกออกจากสังคมเกษตรกรรมให้เข้าสู่ระบบโรงงานหรือทำงานนอกบ้าน เพราะครอบครัวเกษตรกรเชื่อว่าลูกสาวจะไม่ลำบาก มีงานที่สบายกว่าการทำเกษตรกรรม และรายได้ที่ดีกว่าจากค่าบอกเล่าของพี่จัน

“คนในหมู่บ้านก็ทำโรงงานกันหมด พี่ก็ทำโรงงาน 14 ปี แล้วถึงออกจากงานกลับมาบ้าน ในช่วงนั้นคนออกจากหมู่บ้านไปทำโรงงานกันเยอะ เพราะที่บ้านให้ไปทำ”
(พี่จัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

ในขณะที่ป้านา [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 11 กรกฎาคม 2568) เป็นลูกสาวที่อยู่ในครอบครัวเกษตรกรรมชนชั้นกลางและผู้ที่ได้เรียนหนังสือจนกระทั่งออกไปรับราชการ และครอบครัวมองว่าป้านามีร่างกายที่ตัวเล็กอาจทำไม่ได้ ดังนั้น การทำนาจึงเป็นหน้าที่ของพ่อแม่และน้องสาวคนเล็ก แต่หลังจากน้องสาวและน้องชายเสียชีวิตป้านาจึงมาทำเกษตรกรรมแทน โดยมีที่ทำนาเป็นของตนเองและปล่อยเช่า ในกรณีของป้านายังสะท้อนให้เห็นว่าในการทำเกษตรกรรม ร่างกายของผู้หญิงจะต้องใช้แรงงานได้ซึ่งหากร่างกายตัวเล็กเกินไปอาจทำให้ครอบครัวมองว่าไม่มีแรงในการทำนาป้านาจึงเข้าสู่การเป็นแรงงานนอกบ้าน

จะเห็นได้ว่าบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงก่อนการพัฒนาจะมีความสำคัญในฐานะการเป็นเกษตรกรแม่ เมียและลูกสาว ที่คอยดูงานในบ้านและพื้นที่ทางเกษตรกรรมของครอบครัว อีกทั้งผู้หญิงมีการตัดสินใจจัดการสิ่งสำคัญและแก้ปัญหาในครอบครัวด้วยเช่นกัน ซึ่งแน่นอนว่าบทบาทของผู้หญิงจะต่างออกไปในแต่ละบริบทที่จะกล่าวต่อไปในบทที่ 6

4.4 สรุป

ในสังคมการทำเกษตรกรรมดั้งเดิมก่อนการพัฒนา จังหวัดฉะเชิงเทราอยู่ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายชาติพันธุ์ เช่น ไทย จีน ลาว และเขมร บริบทที่มีความหลากหลายเช่นนี้ ส่งผลต่อวิถีการทำเกษตรและชีวิตของเกษตรกรได้รับอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมไปด้วยเช่นกัน รวมถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงจะมีการทำหน้าที่การเป็นเกษตรกรแม่ เมียและลูก ที่อยู่ในครอบครัวแบบมาตริปไตย คือจะมีลักษณะที่ให้ความสำคัญกับผู้หญิงในการจัดการงานและทรัพยากรของครอบครัว ทำให้การแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ เกษตรกรผู้ชายใช้แรงงานที่หนัก อย่างเช่น งานไถนา เกี่ยวข้าว และเตรียมนา ในขณะที่เกษตรกรหญิงทำหน้าที่ในการดูแลบ้านและงานเบาในพื้นที่ของเกษตรกรรม ซึ่งจะเห็นได้ในบางกรณีศึกษาว่า ผู้หญิงมีการจัดการเรื่องเศรษฐกิจภายในครัวเรือนด้วยเช่นกัน ดังนั้น ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมที่ยังไม่มีอุตสาหกรรม

เข้ามาจะมีการทำไร่ ทำนา ทำสวน และค้าขายเป็นต้น ซึ่งบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงมีความแตกต่างกันซึ่งขึ้นอยู่กับบริบทครอบครัว สถานะ และชนชั้นของพวกเธอ จนกระทั่งความเจริญทางเศรษฐกิจเข้ามาจากการพัฒนาบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงจึงเปลี่ยนไปกลายเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรกรรม

บทที่ 5

กระบวนการกลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนา

5.1 เกริ่นนำ

การนำเสนอเนื้อหาในบทนี้ เน้นไปที่การตอบวัตถุประสงค์ข้อที่หนึ่งของการวิจัย คือเพื่อทำความเข้าใจ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา ซึ่งเป็นภาวการณ์ต่อเนื่อง หลังจากที่บริบทของสังคมเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทราก้าวเข้าสู่ยุคการผลิตเพื่อค้าขายสมัยใหม่ แม้ว่า เกษตรกรหญิงจะมีบทบาทสำคัญอย่างมากในครอบครัวเกษตรกร แต่จุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้โครงสร้าง บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในครอบครัวเปลี่ยนไป คือกระบวนการพัฒนาของประเทศไทยที่กำหนดให้บริเวณพื้นที่ ชายฝั่งทะเลตะวันออกกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งบริเวณดังกล่าวประกอบด้วย พื้นที่ของจังหวัดชลบุรี จังหวัดระยอง นับรวมถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา อย่างไรก็ตาม ภายใต้บริบทการพัฒนาในจังหวัดฉะเชิงเทราที่ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงนี้ ประเด็นปัญหาที่ควรถูกคำถามมากที่สุด ไม่ใช่เพียงแค่เรื่อง โครงสร้างบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร แต่รวมถึงเรื่องเกี่ยวกับกระบวนการและเงื่อนไข อะไร ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราด้วย

ข้อเสนอที่สำคัญของการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ภายใต้บริบทการพัฒนาในส่วนนี้ คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ไม่ได้เกิดขึ้น จากกระบวนการและเงื่อนไขภายในสังคมเกษตรกรรมเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์อย่างทับซ้อนกับกระบวนการและ เงื่อนไขจากภายนอกสังคมเกษตรกรรมด้วย โดยเฉพาะการขยายตัวของความสัมพันธ์แบบทุนนิยมสมัยใหม่ที่ เข้ามา (Park & White, 2017) และอำนาจพิเศษของรัฐและผู้เชี่ยวชาญเหนือกระบวนการการพัฒนาของภาค ตะวันออก (Benjanavee, 2024) ซึ่งผลของกระบวนการและเงื่อนไขที่ทับซ้อนเหล่านี้ นอกเหนือจากส่งผลต่อ การแยกสมาชิกครัวเรือนเกษตรกรกับที่ดินออกจากกันแล้ว ก็ยังส่งผลทำให้สมาชิกครัวเรือนเกษตรกร บางส่วน โดยเฉพาะผู้หญิง ต้องมีการปรับโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของตนเองและมีแนวโน้มต้องเคลื่อนย้าย เข้าสู่กระบวนการกลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์ตามเป้าหมายของการพัฒนาและการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ของรัฐและกลุ่มทุนสมัยใหม่ โดยที่การนำเสนอข้อเสนอส่วนนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการก้าวข้ามมุมมองในเรื่อง กระบวนการแยกแยะความแตกต่างของเกษตรกร (Agrarian differentiation) ที่มองเพียงความแตกต่างทาง ชนชั้นผ่านวิธีการผลิตและการครอบครองปัจจัยการผลิตเท่านั้น ซึ่งมองข้ามต่อการพิจารณามิติของโครงสร้าง บทบาทหน้าที่ระหว่างเพศที่เปลี่ยนไป (ยศ สันตสมบัติ, 2536; Park & White, 2017; Baada, Antabe, & Sano, 2021)

การนำเสนอเนื้อหาในส่วนนี้ แบ่งประเด็นการพิจารณาที่สำคัญ ออกเป็นสองส่วน ประกอบด้วย ประเด็นที่หนึ่ง ‘จังหวัดฉะเชิงเทราท่ามกลางบริบทของการพัฒนา’ เพื่อชี้ให้เห็นถึงกระบวนการและเงื่อนไขที่ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา และประเด็นที่

สอง ‘กระบวนการเปลี่ยนผู้หญิงให้กลายเป็น ‘แรงงาน’ และ ‘ทุนมนุษย์’ สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม’ เพื่อทำความเข้าใจต่อโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผู้หญิงให้กลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับการพัฒนาสังคมอุตสาหกรรมและทุนนิยมสมัยใหม่ในภาคตะวันออก

5.2 จังหวัดฉะเชิงเทราท่ามกลางบริบทของการพัฒนา

นับตั้งแต่พื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราก้าวเข้าสู่ยุคของบริบทการพัฒนาสมัยใหม่ ในช่วงทศวรรษ 2520 การเปลี่ยนแปลงของสังคมและผู้คนเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จุดเปลี่ยนสำคัญของยุคสมัยเป็นผลมาจากพื้นที่ของจังหวัดฉะเชิงเทราถูกกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของเขตพัฒนาอุตสาหกรรมของรัฐ ควบคู่กับพื้นที่ของจังหวัดชลบุรีและจังหวัดระยอง ในฐานะที่ทั้งสามจังหวัดนี้มีภูมิศาสตร์ติดชายฝั่งทะเลและอยู่ไม่ห่างจากจังหวัดกรุงเทพมหานครและปริมณฑล จึงเป็นสถานที่ซึ่งเหมาะสมกับการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมตามมุมมองของรัฐและผู้เชี่ยวชาญ แต่อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอต่อการกล่าวถึงบริบทของการพัฒนาในจังหวัดฉะเชิงเทรา อันมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงนี้ มุ่งเน้นไปที่การพิจารณาการรวมศูนย์อำนาจของรัฐและผู้เชี่ยวชาญในกระบวนการกำหนดทิศทางการพัฒนาในฐานะเงื่อนไขสำคัญ (กัมปนาท เบ็ญจนาวิ, 2567) ของบริบทการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

การกำหนดให้จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นส่วนหนึ่งของเขตพัฒนาอุตสาหกรรมภาคตะวันออก เริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ. 2524 ที่รัฐบาลของไทยได้กำหนดโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก หรือโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ด (Eastern Seaboard Development Program: ESB) ขึ้นมา โดยที่รัฐบาลไทยคาดหวังว่าโครงการเขตพัฒนาอุตสาหกรรมนี้ จะก่อให้เกิดศูนย์กลางอุตสาหกรรมหนักของประเทศไทย รวมถึงเขตรองรับการขยายตัวของเขตอุตสาหกรรมและเขตเมืองจากกรุงเทพมหานครและปริมณฑลด้วย โดยที่โครงการนี้ รัฐบาลไทยได้รับการสนับสนุนเงินกู้จากธนาคารโลก และองค์การความร่วมมือระหว่างประเทศญี่ปุ่น (Japan International Cooperation Agency: JICA)

การขับเคลื่อนของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก มีกลไกขับเคลื่อนหลัก คือกลไกเชิงสถาบันที่ถูกตั้งขึ้นโดยรัฐ เพื่อทำหน้าที่ในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของเขตพื้นที่พัฒนาอุตสาหกรรมเฉพาะ โดยที่ลักษณะเด่นของกลไกเชิงสถาบันนี้ คือการเน้นการใช้อำนาจแบบรวมศูนย์ในการกำหนดทิศทางการพัฒนา และการสร้างเอกภาพในการบริหารจัดการพื้นที่ (Kiatnakin Phatra, 2022) โดยมีบุคลากรของรัฐ และผู้เชี่ยวชาญที่ถูกรัฐบาลไทยแต่งตั้งเพื่อทำหน้าที่ และบรรลุเป้าหมายของการทำให้เขตอุตสาหกรรมที่ถูกพัฒนาขึ้นเหล่านี้กลายเป็น ‘จักรกลขับเคลื่อน’ (engine of growth) เศรษฐกิจของไทย

ผลลัพธ์ของการขับเคลื่อนของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกต่อบริบทของจังหวัดฉะเชิงเทราที่เห็นได้ชัด คือการเกิดขึ้นของโรงงานและชุมชนเมือง จากการลงทุนของกลุ่มทุนอุตสาหกรรมที่ไหลเวียนเข้ามายังจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งกลุ่มทุนจากต่างประเทศ โดยเฉพาะกลุ่มทุนจากประเทศญี่ปุ่น และกลุ่มทุนจากในประเทศ ที่เคลื่อนย้ายออกมาจากจังหวัดกรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมถึงการเคลื่อนย้าย

ของแรงงานจากภาคเกษตรกรรมตามจังหวัดต่าง ๆ รวมถึงภายในจังหวัดฉะเชิงเทราเพื่อเข้าสู่ภาคแรงงานการผลิตในอุตสาหกรรม ทั้งนี้ รูปธรรมของความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดังเห็นได้จาก ตัวเลขผลิตภัณฑ์มวลรวมรายจังหวัด (the gross provincial product: GPP) ของทั้งสามจังหวัดในของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก ตามตารางที่ 5.1 ซึ่งจะเห็นว่าการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมรายจังหวัดของแต่ละจังหวัดในด้านของการผลิต และอสังหาริมทรัพย์ รวมถึงการก่อสร้างมีแนวโน้มที่สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่โครงการได้ถูกเริ่มดำเนินการตั้งช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา

ตารางที่ 5.1 ผลิตภัณฑ์มวลรวมรายจังหวัดในภาคตะวันออกระหว่างปี พ.ศ. 2538-59

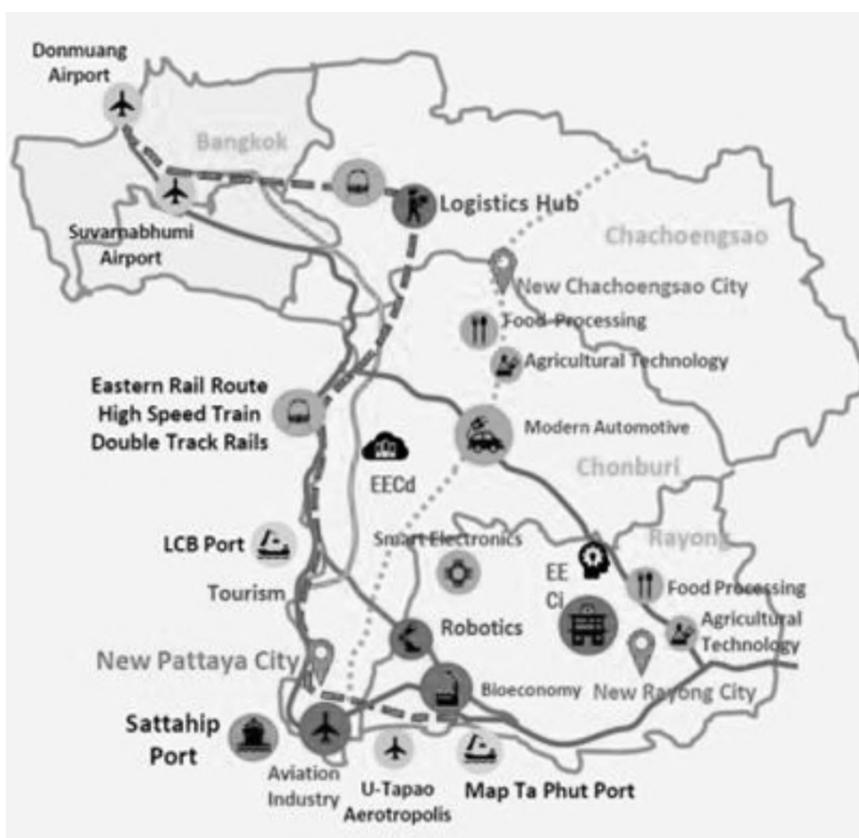
จังหวัด/ด้าน	พ.ศ. 2538	พ.ศ. 2543	พ.ศ. 2548	พ.ศ. 2553	พ.ศ. 2559
ระยอง					
- ด้านการผลิต	68,510	102,392	192,313	311,129	414,082
- ด้านการก่อสร้าง	3,260	1,341	3,626	6,294	7,660
- ด้านอสังหาริมทรัพย์	1,037	1,813	2,299	3,110	5,393
ชลบุรี					
- ด้านการผลิต	119,473	126,331	235,771	352,150	462,242
- ด้านการก่อสร้าง	7,872	7,870	11,032	14,053	22,917
- ด้านอสังหาริมทรัพย์	2,494	4,613	6,308	8,687	13,293
ฉะเชิงเทรา					
- ด้านการผลิต	42,695	49,993	99,122	165,473	231,100
- ด้านการก่อสร้าง	1,080	1,370	3,658	5,345	5,593
- ด้านอสังหาริมทรัพย์	1,431	2,850	3,448	3,286	3,603

ที่มา: ปรับปรุงจาก กัมปนาท เป็ญจนาวิ, 2567.

สถานการณ์ทางสังคมในจังหวัดฉะเชิงเทราหลังการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก และการขยายตัวของอุตสาหกรรมในจังหวัด ครอบคลุมท้องถิ่นโดยส่วนใหญ่ซึ่งมีพื้นฐานเป็นครอบครัวในภาคการผลิตแบบเกษตรกรรม ตกอยู่ในสภาวะที่แต่ละครอบครัวพบว่ารายได้ของเกษตรกรมีแนวโน้มที่เพิ่มสูงขึ้นไม่เท่าเทียมกับรายได้ของแรงงานในภาคอุตสาหกรรม รวมถึงความไม่แน่นอนของรายได้จากภาคเกษตรกรรมอันเนื่องจากความผันผวนทางราคาสินค้าเกษตรกรรมในตลาดและความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ จึงเป็นผลทำให้ครอบครัวเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทราหลายครัวเรือนตัดสินใจส่งสมาชิกในครอบครัวของตนเอง เคลื่อนย้ายออกจากบ้านเพื่อเข้าสู่การเป็นแรงงานผลิตในโรงงานทั้งในจังหวัดฉะเชิงเทรา และจังหวัดใกล้เคียง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกจะก่อให้เกิดการพัฒนาและการขยายตัวของอุตสาหกรรมทั้งสามจังหวัดชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก แต่หลังจากการรัฐประหารในปี พ.ศ.

2557 เกิดขึ้น รัฐบาลทหาร เทคโนโลยี และผู้เชี่ยวชาญของรัฐได้พยายามในการปรับปรุงทิศทางการพัฒนาอุตสาหกรรมในบริเวณนี้ใหม่ โดยเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2559 รัฐบาลทหารได้ลงมติเห็นชอบโครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก หรือโครงการอีอีซี (Eastern Economic Corridor Project: the EEC) เพื่อขับเคลื่อนและส่งเสริมการลงทุนสำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมายใหม่ (New S-curve) เพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจหลักของประเทศในอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559) ในฐานะ ‘จักรกลขับเคลื่อนใหม่’ (new engine of growth) โดยที่ยังวางให้เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษนี้ยังเป็นต้นแบบการพัฒนาเชิงพื้นที่เชิงยุทธศาสตร์ และประตูเศรษฐกิจสำคัญเชื่อมโยงไทยสู่ทวีปเอเชียร่วมด้วย (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก, ม.ป.ป., กัมปนาท เบ็ญจนาวิ, 2567)

ภาพที่ 5.1 แผนการพัฒนาพื้นที่ภายใต้โครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (Benjanavee, 2024)

การเปลี่ยนแปลงของโครงการเขตพัฒนาอุตสาหกรรมในพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกของรัฐ อันรวมเขตพื้นที่ของจังหวัดฉะเชิงเทรา แม้ว่ารายละเอียดของเป้าหมายประเภทอุตสาหกรรมมีความเปลี่ยนแปลง จากประเภทอุตสาหกรรมแบบเก่าที่เคยส่งเสริมอุตสาหกรรมหนักที่มีมูลค่าลงทุนสูง มาสู่ประเภทอุตสาหกรรมแบบใหม่ที่รัฐอ้างถึงอุตสาหกรรมเกี่ยวกับอนาคต แต่จุดร่วมหรือองค์ประกอบของทั้งสองโครงการของรัฐที่เหมือนกัน คือการกำหนดกลไกเชิงสถาบันที่มีบุคลากรและผู้เชี่ยวชาญที่ถูกรัฐแต่งตั้งอำนาจแบบรวมศูนย์สำหรับการกำหนดทิศทางการพัฒนา และบริหารจัดการที่ดินในเขตที่รัฐได้กำหนดขึ้นมา ซึ่ง

สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (สกพอ.) ในฐานะหน่วยงานหลักที่มีอำนาจในการบริหารจัดการและดำเนินโครงการตามกฎระเบียบที่คณะกรรมการกำหนดขึ้น ถือเป็นกลไกเชิงสถาบันที่มีการรวมศูนย์อำนาจในกระบวนการพัฒนาซึ่งเข้มข้นมากขึ้นและมีการรวมศูนย์มากกว่ากลไกเชิงสถาบันของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกในอดีต เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากกฎระเบียบและอำนาจพิเศษจากรัฐบาลทหารในช่วงปี พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา ทำให้สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมทั้งในเขตของจังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดชลบุรี และจังหวัดระยอง รวมถึงยังมีบทบาทต่อกระบวนการพัฒนาของจังหวัดรอบข้างด้วย (กัมปนาท เบ็ญจนาวิ, 2567)

สำหรับภาพการณ์ของภาคการผลิตอุตสาหกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทรา อุตสาหกรรมที่สำคัญและมีศักยภาพของจังหวัด ยังคงเป็นอุตสาหกรรมยานยนต์และชิ้นส่วนยานยนต์ อุตสาหกรรมเครื่องใช้ไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ รวมถึงอุตสาหกรรมขนส่งโลจิสติกส์ ซึ่งยังคงจัดอยู่ในประเภทของอุตสาหกรรมแบบเก่า โดยที่ยังไม่สามารถพัฒนาก้าวไปสู่อุตสาหกรรมเป้าหมายใหม่ตามเป้าหมายของโครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกได้ ซึ่งภาพรวมของสถานการณ์อุตสาหกรรมจังหวัดในช่วงปี พ.ศ. 2564 พบว่าจังหวัดมีนิคมอุตสาหกรรมจำนวนสามแห่ง โรงงานมีจำนวนทั้งสิ้น 318 โรงงาน เงินลงทุน 130,909.47 ล้านบาท และมีแรงงานจำนวน 33,718 คน โดยที่รายละเอียดของอุตสาหกรรมภายในจังหวัดฉะเชิงเทราเพิ่มเติม สามารถจำแนกตามเขตพื้นที่ของอุตสาหกรรม ดังที่ปรากฏในตารางที่ 5.2 (สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2565)

ตารางที่ 5.2 ภาพรวมสถานการณ์อุตสาหกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทราปี พ.ศ. 2564

พื้นที่อุตสาหกรรม	จำนวนโรงงาน	เงินทุน (ล้านบาท)	คนงาน (คน)
โรงงานนอกนิคมอุตสาหกรรม	1,693	205,763.10	99,930
นิคมอุตสาหกรรมเกตเวย์ซิตี้ อำเภอแปลงยาว	125	29,229.63	8,825
นิคมอุตสาหกรรมเวลโกรว์ อำเภอบางปะกง	159	95,721.33	23,943
นิคมอุตสาหกรรมทีเอฟดี ตำบลท่าสะอ้าน อำเภอบางปะกง	29	5,892.01	951
นิคมอุตสาหกรรมทีเอฟดี สอง ตำบลหนองจอก อำเภอบางปะกง	5	66.50	0
รวม	2,011	336,672.57	133,649

ที่มา: ปรับปรุงจาก สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2565.

นอกจากนี้ สำหรับการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาอุตสาหกรรมเป้าหมายใหม่ของรัฐบาลไทยเฉพาะกรณีของจังหวัดฉะเชิงเทรา รัฐบาลทหารมีการลงมติเมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2559 อนุมัติให้กระทรวงอุตสาหกรรมดำเนินโครงการจัดตั้งศูนย์ทดสอบยานยนต์และยางล้อแห่งชาติขึ้น ภายใต้กรอบวงเงิน 3,705.700 ล้านบาท ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ลงทุนทั้งหมด บนพื้นที่หนึ่งพันสองร้อยกว่าไร่บริเวณตำบลลาดกระทิง อำเภอสนาบชัยเขต โดยเน้นการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานสำหรับการทดสอบยานยนต์และยางล้อ โดยเฉพาะสนามการทดสอบ ห้องปฏิบัติการทดสอบ และชุดเครื่องมือการทดสอบ (สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2565) อย่างไรก็ตาม การลงทุนและสนับสนุนศูนย์ทดสอบยานยนต์และยางล้อแห่งชาติขึ้นนี้ ยังจำกัดกรอบอยู่ในอุตสาหกรรมเป้าหมายเดิมของรัฐ แม้ว่าจะเป็นการพัฒนาและสร้างประโยชน์ต่อห่วงโซ่อุปทานของกลุ่มอุตสาหกรรมเดิมที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดฉะเชิงเทราอยู่แล้ว โดยเฉพาะอุตสาหกรรมยานยนต์ แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่รัฐบาลไทยยังไม่สามารถผลักดันสู่ประเภทอุตสาหกรรมเป้าหมายใหม่ที่ตนเองกำหนดเป้าหมายไว้ตามที่ระบุไว้ในโครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกได้

ในช่วงหลายปีหลังจากที่โครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเกิดขึ้นและถูกดำเนินการ ภาวการณ์ทางสังคมในจังหวัดฉะเชิงเทราเกิดความเปลี่ยนแปลงกลายเป็นอีกหนึ่งระลอกที่การเคลื่อนย้ายของผู้คนเข้าสู่อุตสาหกรรมและเมืองถูกกระตุ้น โดยที่กระบวนการกำหนดทิศทางการพัฒนาของรัฐและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องของโครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเน้นให้ความสำคัญกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและการส่งเสริมการลงทุนของนายทุนภาคอุตสาหกรรมจากต่างประเทศผ่านมาตรการหนึ่งในเรื่องของที่ดินและพื้นที่อุตสาหกรรม ทำให้นักลงทุนต่างประเทศจำนวนมากเข้ามาลงทุนในจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยเฉพาะนักลงทุนจากประเทศจีนซึ่งเข้ามาลงทุนส่วนใหญ่ในอุตสาหกรรมประเภทยานยนต์ ชิ้นส่วนยานยนต์ ขนส่งโลจิสติกส์ และรีไซเคิล ซึ่งการขยายตัวของพื้นที่อุตสาหกรรมที่สูงขึ้น ในด้านหนึ่ง ทำให้ภาคอุตสาหกรรมการผลิตกลายเป็นภาคเศรษฐกิจที่มีการเติบโตของจังหวัดฉะเชิงเทรา และมีแรงงานเคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมการผลิตมากขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่ง การพิจารณาเงื่อนไขของการเคลื่อนย้ายของแรงงานในจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยเฉพาะแรงงานผู้หญิงจากครอบครัวเกษตรกรกรรม ทำให้พบว่า เงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญ คือ ผลของสภาพแวดล้อมของกระบวนการพัฒนาที่นำโดยรัฐซึ่งกลายเป็นแรงบีบคั้นให้ครอบครัวเกษตรกรกรรมต้องตัดสินใจเคลื่อนย้าย จากการที่รัฐมุ่งเน้นต่อการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ ซึ่งส่งผลต่อการลดแรงสนับสนุนแก่ภาคเกษตรกรรม รวมถึงพื้นที่ซึ่งถูกเปลี่ยนไปสู่การใช้ประโยชน์ในภาคอุตสาหกรรมการผลิตมากขึ้น จึงส่งผลต่อการลดขอบเขตพื้นที่ภาคเกษตรกรรมลง และส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของการทำเกษตรกรรมโดยภาพรวมด้วย

“การเปลี่ยนแปลงของฉะเชิงเทรา มีเขตอุตสาหกรรมเกิดขึ้น เกิดศูนย์โรงงานรถยนต์ขึ้นหลายแห่ง ตามมาด้วยการเกิดหมู่บ้านจัดสรร มีเรื่องของการก่อสร้างและธุรกิจก่อสร้างตามมา จากเดิมที่เป็นนามาก่อนก็เปลี่ยนไป มองว่าฉะเชิงเทราในอนาคตโรงงานจะย้ายไปที่อื่น เพราะพวกเขาย้ายเข้ามาได้ก็ย้ายออกไปได้เช่นกัน ค่าแรงของบ้านเราแพงขึ้น ต่างชาติค่าแรงถูกกว่า สังคมไม่เป็นระเบียบ อีกร้อยคนเลือกที่จะไม่ทำ

สวนทำมา เพราะต้นทุนที่น้อยลงและเมื่อถูกส่งไปเรียน ป.ตรี ป.โท จนไม่มองนอกรอบ จากสิ่งที่ตัวเองเรียน เหลือเพียงหนทางเดียว คือการเข้าโรงงาน”

(พีหญิง [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2568)

จากประสบการณ์ของพีหญิง [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 28 กรกฎาคม 2568) ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งในแง่ของกายภาพ จากการเกิดขึ้นของภาคอุตสาหกรรมการผลิต โดยเฉพาะอุตสาหกรรมยานยนต์ ภาคเมืองกับการขยายตัวของหมู่บ้านจัดสรรและธุรกิจเกี่ยวกับการก่อสร้าง ซึ่งความเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพนี้ล้วนเกิดขึ้นบนพื้นที่เดิมที่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรม โดยเฉพาะพื้นที่นาข้าว ซึ่งเคยเป็นภาคเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัดมาก่อน อย่างไรก็ตาม นอกจากการเปลี่ยนแปลงในเชิงกายภาพแล้ว ก็ยังมีการเปลี่ยนแปลงของภาวะความสัมพันธ์ของผู้คนภายในสังคมของจังหวัดด้วย โดยเฉพาะการเคลื่อนย้ายของสมาชิกของครอบครัวเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมการผลิตสูงขึ้น อันเป็นผลจากต้นทุนของครอบครัว ทั้งเงินทุน ที่ดิน และปัจจัยการผลิตที่จำกัด ส่งผลเป็นแรงบีบให้ต้องส่งสมาชิกเคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมการผลิตที่อาศัยต้นทุนน้อยกว่า นอกจากนี้ กรอบของการศึกษาและการสนับสนุนของรัฐที่มุ่งเน้นการสร้างแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับภาคอุตสาหกรรมการผลิต ก็ยังเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ผู้คนเลือกเคลื่อนย้ายสู่โรงงาน

ท้ายที่สุด การนำเสนอบริบทของการพัฒนาในจังหวัดฉะเชิงเทรานี้ พยายามชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขสำคัญของการเปลี่ยนแปลงของจังหวัด คือการรวมศูนย์อำนาจของรัฐ บุคลากรของรัฐ และผู้เชี่ยวชาญในกระบวนการกำหนดทิศทางการพัฒนา (กัมปนาท เบ็ญจนาวิ, 2567) ซึ่งนับตั้งแต่ทศวรรษ 2520 จังหวัดฉะเชิงเทราได้ถูกกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการเขตพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก ควบคู่กับจังหวัดชลบุรีและระยอง โครงการนี้มีเป้าหมายเพื่อเป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมหนักและรองรับการขยายตัวจากกรุงเทพมหานคร โดยใช้กลไกเชิงสถาบันที่รวมศูนย์อำนาจจากรัฐและผู้เชี่ยวชาญเป็นหลัก ผลจากการพัฒนาทำให้เกิดการลงทุนจากทุนอุตสาหกรรมต่างประเทศ โดยเฉพาะญี่ปุ่นและจีน รวมถึงการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานจากภาคเกษตรกรรมเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม เนื่องจากรายได้จากภาคเกษตรไม่แน่นอนและพื้นที่ทางการเกษตรลดลง ต่อมาในปี พ.ศ. 2559 รัฐบาลได้ปรับปรุงโครงการใหม่เป็นโครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก โดยมีเป้าหมายส่งเสริมอุตสาหกรรมใหม่ แต่การดำเนินงานจริงยังคงเน้นอุตสาหกรรมเก่า เช่น ยานยนต์และชิ้นส่วน แม้ว่ารัฐจะลงทุนในศูนย์ทดสอบยานยนต์ก็ตาม กลไกการขับเคลื่อนของโครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกยังคงมีลักษณะการรวมศูนย์อำนาจที่เข้มข้นยิ่งกว่าเดิม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เช่น การขยายตัวของโรงงานและชุมชนเมืองบนพื้นที่เกษตรกรรมเดิม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่คนในท้องถิ่นต้องหันเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น เนื่องจากต้นทุนการเกษตรที่สูงขึ้น และนโยบายรัฐที่สนับสนุนภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ส่งผลให้แรงงาน โดยเฉพาะผู้หญิง มีการย้ายถิ่นฐานเข้าสู่โรงงานเพื่อเป็นทางเลือกในการหารายได้ที่มั่นคงกว่า ทั้งนี้ การทำความเข้าใจถึงกลไกเชิงสถาบันที่มีลักษณะของการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจในกระบวนการกำหนดทิศทางการพัฒนานี้ จะมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราในบริบทการพัฒนา

ในช่วงเวลาปัจจุบัน โดยเฉพาะการที่ผู้หญิงถูกบีบให้เข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนให้กลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมของจังหวัด

5.3 กระบวนการเปลี่ยนผู้หญิงให้กลายเป็น ‘แรงงาน’ และ ‘ทุนมนุษย์’ สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม

การทำความเข้าใจถึงโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราที่เปลี่ยนแปลงไป ภาพสะท้อนที่สำคัญของความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว คือการเกิดขึ้นของกระบวนการเปลี่ยนผู้หญิงให้กลายเป็น ‘แรงงาน’ และ ‘ทุนมนุษย์’ สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม เนื่องจากเป็นกระบวนการที่ทำให้ผู้หญิงเคลื่อนย้ายและมีบทบาทหน้าที่นอกเหนือจากเพียงในพื้นที่บ้านเท่านั้น แต่ยังรวมถึงในพื้นที่นอกบ้านกับการเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิตด้วย

ข้อเสนอของการทำความเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนผู้หญิงให้กลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมในส่วนนี้ แสดงให้เห็นว่าเงื่อนไขแห่งความเปลี่ยนแปลงไม่ได้เกิดจากเงื่อนไขภายในเท่านั้น แต่ยังรวมถึงแรงบีบคั้นจากภายนอกที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงอย่างสลับซับซ้อน โดยเฉพาะการที่เกษตรกรผู้หญิงในสังคมเกษตรกรรมถูกใช้เพื่อเป็นความได้เปรียบในเชิงเปรียบเทียบ (Comparative advantage of women’s disadvantage) เพื่อตอบสนองประโยชน์ของการพัฒนาอุตสาหกรรมและภาคเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรกรรม (McMichael, 2013) โดยที่งานศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายของเกษตรกรผู้หญิงสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิตส่วนใหญ่ มักให้ความสำคัญกับการกล่าวถึงเงื่อนไขภายในสังคมเกษตรกรรม หรือเงื่อนไขภายนอกสังคมเกษตรกรรมเพียงด้านใดด้านเท่านั้น ซึ่งทำให้ไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน (ยศ สันตสมบัติ, 2536; Park & White, 2017)

การนำเสนอเนื้อหาเพื่อทำความเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนผู้หญิงให้กลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม แบ่งเนื้อหาออกเป็นสามประเด็น ประกอบด้วย ประเด็นที่หนึ่ง ‘รัฐ ผู้หญิง และแรงงานของชาติ’ เพื่อนำเสนอถึงกระบวนการและกรอบนโยบายของรัฐและผู้เชี่ยวชาญในการส่งเสริมการเข้าสู่การเป็นแรงงานภาคอุตสาหกรรมการผลิตของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา โดยมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การยกระดับเศรษฐกิจของประเทศ ประเด็นที่สอง ‘ผู้หญิงในการพัฒนาที่นำพาสู่การผลิตอื่น’ กับการนำเสนอเงื่อนไขภายในสังคมเกษตรกรรมเกี่ยวกับต้นทุนทางเศรษฐกิจของชีวิตของครอบครัวเกษตรกรรมที่ถูกแรงบีบคั้นจากกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมา จนนำไปสู่การตัดสินใจเคลื่อนย้ายออกนอกภาคเกษตรกรรม และประเด็นสุดท้าย ‘แรงงานหญิงสาวที่เคลื่อนย้ายในครอบครัวเกษตรกรรม’ เพื่อนำเสนอถึงเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมในครอบครัวเกษตรกรรมที่ส่งผลต่อการเคลื่อนย้ายของสมาชิกผู้หญิงในครอบครัวเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทราสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิต

5.3.1 รัฐ ผู้หญิง และแรงงานของชาติ

ข้อถกเถียงเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายของสมาชิกในครอบครัวเกษตรกรรมไปสู่การเป็นแรงงานกรรมาชีพในภาคอุตสาหกรรมการผลิต สัมพันธ์กับมุมมองในเรื่องของการล่มสลายของสังคมเกษตรกรรม เนื่องจาก

จำนวนเกษตรกรและแรงงานที่ลดลง รวมถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ที่เกาะเกี่ยวกันของผู้คนในสังคมเกษตรกรรมแบบเดิมถูกลดความสำคัญ ทำให้สังคมเกษตรกรรมแบบเดิมได้ล่มสลายลงเหลือเพียงโครงสร้างเกษตรกรรมแบบทุนนิยมหรือเชิงพาณิชย์เท่านั้น (Newby, 1983) อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนย้ายออกจากภาคเกษตรกรรม (De-agrarianization) ในหลายสังคมก็เป็นที่ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่อย่างต่อเนื่อง (กัมปนาท เบ็ญจนาวิ, 2567; Ruben & Masset, 2003) ซึ่งการตั้งคำถามต่อเงื่อนไขและกระบวนการของการทำให้เกษตรกรกลายเป็นแรงงาน โดยเฉพาะเกษตรกรผู้หญิงที่งานศึกษาสังคมเกษตรกรรมส่วนใหญ่ระบุว่าในกลุ่มเกษตรกรกลุ่มสุดท้ายที่ยังคงอยู่ในภาคเกษตรกรรม จึงเป็นความสำคัญต่อการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างหน้าที่ของผู้หญิงในปัจจุบัน

สำหรับกระบวนการทำให้ผู้หญิงกลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับสนับสนุนการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมการผลิตในจังหวัดฉะเชิงเทรา รัฐบาลไทยและผู้เชี่ยวชาญของรัฐที่มีส่วนต่อการกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาในภาคตะวันออกภายใต้โครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของกระบวนการดังกล่าว เป้าหมายหนึ่งที่สำคัญของโครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกคือการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิต นอกเหนือจากการนำแรงงานการผลิตจากประเทศรอบข้างเข้ามาเพื่อทดแทนเป็นการเบื้องต้นแล้ว (อมารัฐ พรหมสาขา ณ สกลนคร และศรีณยา เลิศพุทธรักษ์, 2566) ก็ยังมีมาตรการการส่งเสริมการสร้างและพัฒนาแรงงานและทุนทรัพยากรมนุษย์ภายในเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหลัก

ที่ผ่านมา สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกมีการดำเนินการมาตรการส่งเสริมการสร้างและพัฒนาแรงงานและทุนทรัพยากรมนุษย์ภายในเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหลักแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการแต่งตั้งคณะกรรมการด้านการพัฒนาบุคลากร (Eastern Economic Corridor Human Development Center: EEC-HDC) เพื่อรับผิดชอบงานพัฒนาบุคลากรและผู้ประกอบการ รองรับอุตสาหกรรมสมัยใหม่ตามแนวทางของโครงการฯ รวมทั้งทำหน้าที่ขยายความร่วมมือไปยังหน่วยงานด้านการศึกษาที่เกี่ยวข้องทั้งหมด (ไทยพับลิก้า, 2563) การจัดทำฐานข้อมูลกลางด้านความต้องการบุคลากรในทักษะสมรรถนะยุค 4.0 (Demand for Labor 4.0) ใน 12 อุตสาหกรรม เพื่อเป็นฐานกลางในการผลิตบุคลากรในการจัดการศึกษาฝึกอบรม การร่วมมือกับสถาบันการศึกษาภายในเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหลักเพื่อปรับปรุงหลักสูตรและสร้างบัณฑิตเพื่อตอบสนองทักษะแรงงานตามความต้องการของภาคอุตสาหกรรมผลิต โดยเฉพาะการสร้างมาตรฐานการบริหารจัดการบุคลากรกลุ่มอาชีพที่เรียกว่า ‘ศูนย์บริหารจัดการกำลังคนด้านอาชีวศึกษา’ (Center of Vocational Man Power Management: CVM) ซึ่งเน้นให้สถาบันการอาชีวศึกษาต้องตอบโจทย์การพัฒนาอุตสาหกรรมยุคใหม่ (สาธิตา, 2567) รวมการส่งเสริมการนำแรงงานทักษะสูงจากต่างประเทศเข้ามาทำงานผ่านการอำนวยความสะดวกในเรื่องของวีซ่าระยะยาวพร้อมกับใบอนุญาตทำงาน (สฤณี อาชวานันทกุล, 2562; ไทยพับลิก้า, 2566)

จากการจัดทำฐานข้อมูลกลางด้านความต้องการบุคลากรในทักษะสมรรถนะยุค 4.0 ภายใต้โครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก พบว่าเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหลักภายใต้โครงการดังกล่าวมีความต้องการ

บุคลากรแรงงานในช่วงปี พ.ศ. 2562-2566 จำนวนทั้งสิ้น 475,794 อัตรา (ไทยพับลิก้า, 2563) ทั้งนี้ การประมาณการความต้องการของบุคลากรเมื่อพิจารณาตามประเภทของอุตสาหกรรมในเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหลัก สามารถพิจารณาได้ตามตารางที่ 5.3

ตารางที่ 5.3 ประมาณการความต้องการบุคลากรในเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหลักในภาคตะวันออก

ประเภทอุตสาหกรรม	ระดับการศึกษา			รวม
	อาชีวศึกษา	ปริญญาตรี	ปริญญาโท-เอก	
อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกลุ่มรายได้ดี และท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ	15,179	1,741	-	16,920
อุตสาหกรรมยานยนต์	21,885	14,277	1,364	37,526
อุตสาหกรรมดิจิทัล	49,156	67,066	-	116,222
อุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์อัจฉริยะ	23,500	29,028	5,700	58,228
อุตสาหกรรมการแพทย์ครบวงจร	5,080	5,430	1,028	11,538
อุตสาหกรรมพาณิชย์นาวี	3,580	11,050	-	14,630
อุตสาหกรรมยานยนต์แห่งอนาคต	44,492	9,155	91	53,738
อุตสาหกรรมระบบราง	20,589	3,230	427	24,246
โลจิสติกส์	65,940	43,970	-	109,910
อุตสาหกรรมการบิน	3,713	29,123	-	32,836
รวม	253,114	214,070	8,610	475,794

ที่มา: ปรับปรุงจาก ไทยพับลิก้า, 2563.

นอกเหนือจากการดำเนินการเกี่ยวกับกระบวนการสร้างและพัฒนาแรงงานกับทุนทรัพยากรมนุษย์เพื่อสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมในเขตพัฒนาอุตสาหกรรมภาคตะวันออกหลักแล้ว ภายใต้โครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกก็ยังมีข้อเสนอเกี่ยวกับกระบวนการดังกล่าวในอนาคตอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นข้อเสนอที่หนึ่ง สำนักงานคณะกรรมการนโยบายเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกกำหนดให้มีบทบาทสำคัญในฐานะกลไกกลางที่ประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคธุรกิจ และสถาบันการศึกษา เพื่อขับเคลื่อนการยกระดับอุตสาหกรรมเป้าหมายใหม่ โดยมุ่งเน้นการพัฒนากำลังคนที่สุดตรงกับความต้องการของเศรษฐกิจอนาคต เสริมสร้างความสามารถในการแข่งขันของประเทศอย่างยั่งยืน ข้อเสนอที่สอง แก้ปัญหาการศึกษาไม่ตรงกับความต้องการของตลาดงาน (Education–employment mismatch) ด้วยการทดลองพัฒนานวัตกรรมการเรียนการสอนรูปแบบใหม่ที่ไม่ติดข้อจำกัดของมาตรฐานเดิม (Higher Education Sandbox) เพื่อลดปัญหาดังกล่าว ข้อเสนอที่สาม การพัฒนากำลังคนตามฉันทน์ของอนาคต ผ่านการปรับวิธีคิดและวิธีสร้างทักษะใหม่ทั้งหมดที่เน้นสร้างและพัฒนากำลังคนในอนาคตที่มีคุณสมบัติหลักคือ ยืดหยุ่น เร็ว และลึก โดยใช้เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเป็นพื้นที่นำร่องการปฏิรูประบบกำลังคน ผ่านกลไกงบประมาณแข่งขันตามผลลัพธ์และความร่วมมือหลายภาคส่วน ข้อเสนอที่สี่ การพัฒนาแรงงานไทยให้มีสมรรถนะในฐานะ

พลเมืองโลก (Global citizen) และมีทักษะด้าน STEM ผ่านการจัดตั้งศูนย์ฝึกทักษะสากล (Global Skills Training Centers: GSTC) การเปิดโอกาสฝึกงานต่างประเทศ และการพัฒนาอาจารย์ให้มีความสามารถระดับโลกควบคู่กับการใช้โครงการเป็นต้นแบบและพื้นที่หลักด้านการสร้างทักษะความสามารถระดับโลก และข้อเสนอสุดท้าย แนวคิดเรื่องระบบนิเวศความสามารถและนวัตกรรมอีอีซี (EEC Talent and Innovation Ecosystem) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างระบบนิเวศที่เอื้อต่อการดึงดูดและพัฒนาบุคลากรคุณภาพและนวัตกรรม เช่น สิทธิประโยชน์ทางภาษีและสวัสดิการเพื่อดึงดูดแรงงานทักษะสูง สนับสนุนการลงทุนในนวัตกรรมและเทคโนโลยี (ยงยุทธ แฉล้มวงษ์, 2568)

ทั้งนี้ กระบวนการสร้างและพัฒนาแรงงานกับทุนทรัพยากรมนุษย์เพื่อสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก ถือเป็นกระบวนการที่รัฐและผู้เชี่ยวชาญมุ่งเน้นในการกำหนดรูปแบบชีวิตทางเศรษฐกิจของผู้คนโดยยึดโยงอยู่กับภาคอุตสาหกรรมการผลิตเป็นสำคัญ ซึ่งมีผลทำให้สมาชิกในครอบครัวเกษตรกรจำนวนมากต้องตัดสินใจชีวิตทางเศรษฐกิจของตนเองในอนาคต ภายใต้กรอบดังกล่าวที่รัฐและผู้เชี่ยวชาญของรัฐกำหนดขึ้นมา โดยเฉพาะกลุ่มผู้หญิงรุ่นใหม่ในครอบครัวเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทราหลายครอบครัว ต่างตัดสินใจเคลื่อนย้ายออกนอกภาคเกษตรกรรมตามกรอบการศึกษาที่รัฐกำหนดขึ้นมา รวมถึงตามภาพของอนาคตเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมและแนวโน้มของแรงงานภาคอุตสาหกรรมการผลิตในจังหวัดฉะเชิงเทราที่รัฐและผู้เชี่ยวชาญของรัฐสร้างขึ้น

ซึ่งการสำรวจสถานการณ์การทำงานของประชากรในจังหวัดฉะเชิงเทราในปี พ.ศ. 2566 จังหวัดฉะเชิงเทรามีประชากรเป็นผู้อยู่ในกำลังแรงงานจำนวน 554,868 คน หรือร้อยละ 73.03 ของประชากรที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไป ผู้มีงานทำจำนวน 551,378 คน หรือร้อยละ 72.57 ผู้ว่างงานจำนวน 3,068 คน หรือร้อยละ 0.40 ส่วนผู้ที่ไม่อยู่ในกำลังแรงงานจำนวน 204,893 คน หรือร้อยละ 26.97 โดยมีผู้ที่ทำงานในภาคเกษตรกรรม 118,664 คน หรือร้อยละ 21.52 และนอกภาคเกษตรกรรม 432,714 คน หรือร้อยละ 78.48 และส่วนใหญ่เป็นผู้ทำงานในสาขาการผลิต (สำนักงานจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2568)

โดยสรุป ข้อถกเถียงเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายของแรงงานจากภาคเกษตรกรรมเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งใหญ่ โดยเฉพาะในกลุ่มเกษตรกรผู้หญิงซึ่งมักถูกมองว่าเป็นกลุ่มสุดท้ายที่ยังคงอยู่ในภาคเกษตรกรรม สำหรับกรณีของผู้หญิงในครอบครัวเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา เงื่อนไขของการเคลื่อนย้าย เป็นผลมาจากการที่รัฐบาลไทยได้ใช้โครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกเป็นกลไกสำคัญในการแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในภาคอุตสาหกรรม โดยมีมาตรการต่าง ๆ เช่น การตั้งคณะทำงานเพื่อพัฒนาบุคลากร (EEC-HDC) การสร้างฐานข้อมูลความต้องการแรงงาน และการร่วมมือกับสถาบันการศึกษาเพื่อปรับปรุงหลักสูตร มาตรการเหล่านี้มุ่งเน้นการสร้างแรงงานและพัฒนาทุนมนุษย์ เพื่อรองรับอุตสาหกรรมสมัยใหม่ในอนาคต ทำให้ครอบครัวเกษตรกรและโดยเฉพาะผู้หญิงรุ่นใหม่ต้องตัดสินใจย้ายออกจากภาคเกษตรกรรมเพื่อเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมตามกรอบที่รัฐและผู้เชี่ยวชาญกำหนด ซึ่งเป็นการกำหนดทิศทางการชีวิตทางเศรษฐกิจของผู้คนให้ผูกติดอยู่กับภาคการผลิตอุตสาหกรรมเป็นหลัก

5.3.2 ผู้หญิงในการพัฒนาที่นำพาสู่การผลิตถ่าน

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการดึงผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราสู่การกลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม องค์ประกอบหนึ่งของกระบวนการดังกล่าวที่สำคัญ คือผลลัพธ์ของกระบวนการพัฒนาที่กลายเป็นแรงบีบคั้นต่อต้นทุนทางเศรษฐกิจของชีวิตของครอบครัวเกษตรกรรมที่ลดลง โดยเฉพาะการขยายตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งเปลี่ยนจากการใช้ประโยชน์ในภาคเกษตรกรรมไปสู่การใช้ประโยชน์ในภาคอุตสาหกรรมการผลิตและเมือง รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศและสภาพแวดล้อมทางเกษตรกรรมอันเป็นผลจากการขยายตัวภาคอุตสาหกรรมการผลิตและเมืองที่ทำให้ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรสูงขึ้น จนนำไปสู่การตัดสินใจเคลื่อนย้ายออกนอกภาคเกษตรกรรม (Neef & Singer, 2015) หรือการผลัดออกจากพื้นที่ทางสังคม-เศรษฐกิจดั้งเดิมหรือพื้นที่เกษตรกรรมเดิมของตนเอง (White et al., 2012; Ince, 2014) ไปสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิต โดยเฉพาะสมาชิกผู้หญิงในครอบครัวเกษตรกรรมในกรณีของจังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งเป็นสมาชิกของครอบครัวกลุ่มแรก ๆ ที่ถูกผลัดออกจากพื้นที่เกษตรกรรม

แนวโน้มของบริบทการพัฒนาในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้โครงการเขตพัฒนาเศรษฐกิจภาคตะวันออก มีผลต่อการทำให้ต้นทุนทางเศรษฐกิจของครอบครัวเกษตรกรรมภายในจังหวัดลดลง โดยเฉพาะต้นทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญของครอบครัวเกษตรกรรม อย่างที่ดิน ซึ่งมีแนวโน้มของการถือครองที่ดินที่ลดน้อยลง ทั้งจากการเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินสู่กิจกรรมนอกภาคเกษตรกรรมที่สูงขึ้น การเลิกหรือเว้นวรรคการทำเกษตรกรรมของครอบครัวเกษตรกรรม และการตัดสินใจขายที่ดินภาคเกษตรกรรมให้กับกลุ่มทุนนอกภาคเกษตรกรรม ทั้งนี้ ภาพรวมของแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของการใช้ประโยชน์ที่ดินในจังหวัดฉะเชิงเทรา ที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มของการลดลงของการใช้พื้นที่เกษตรกรรมของเกษตรกรในจังหวัด พิจารณาได้จากข้อมูลในปี พ.ศ. 2564 ตามตารางที่ 5.4

ตารางที่ 5.4 สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของจังหวัดฉะเชิงเทราปี พ.ศ. 2561-64

ประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดิน	ปี	เนื้อที่ (ไร่)	ร้อยละ	ร้อยละการเปลี่ยนแปลง
พื้นที่ชุมชนและสิ่งปลูกสร้าง	พ.ศ. 2561	232,342	6.95	+1.99
	พ.ศ. 2564	298,608	8.91	
พื้นที่เกษตรกรรม	พ.ศ. 2561	2,368,815	70.85	-1.6
	พ.ศ. 2564	2,316,913	69.25	

ที่มา: ปรับปรุงจาก สำนักงานจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2568.

ผลของต้นทุนทางเศรษฐกิจที่ลดลงอันเนื่องมาจากกระบวนการพัฒนา มีผลสำคัญอย่างยิ่งที่ก่อให้เกิดสถานการณ์ของการแยกที่ดินออกจากแรงงานในภาคเกษตรกรรม อันเนื่องมาจากเกษตรกรต้องปรับตัวเพื่อรับมือกับกระบวนการพัฒนาใหม่ที่เน้นการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมการผลิต ผ่านการขายหรือปล่อยมือออกจาก

จากที่ดินของตนเองซึ่งเคยเป็นหลักประกันการดำรงชีพในภาคเกษตรกรรมให้กับกลุ่มทุนภายนอก เพื่อเข้าสู่ทางเลือกของการเป็นแรงงานจ้างในภาคอุตสาหกรรมการผลิต เพื่อหารายได้ในรูปแบบเงินสดสำหรับรักษาการเข้าถึงที่ดินของครัวเรือน (Neef & Singer, 2015) โดยเฉพาะแรงงานผู้หญิงในครอบครัวเกษตรกรรมซึ่งถูกผลักเข้าสู่การเป็นแรงงานภาคอุตสาหกรรมการผลิตมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็่นแรงงานในภาคการผลิต แรงงานในภาคบริการ และแรงงานในภาคบริหารจัดการ โดยเฉพาะในอุตสาหกรรมประเภทโรงงานแปรรูปอาหาร โรงงานผลิตเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม และโรงงานผลิตชิ้นส่วนเครื่องใช้ไฟฟ้า-ยานยนต์ที่เป็นกลุ่มประเภทอุตสาหกรรมหลัก ๆ ที่ผู้หญิงจำนวนมากปรับกลยุทธ์จากการเป็นเกษตรกรเพื่อเคลื่อนย้ายเข้าไปทำงานในฐานะแรงงานรับจ้างในประเภทอุตสาหกรรมเหล่านี้

“ตอนอายุประมาณ 19 ปี ไปอยู่ชลบุรีทำโรงงานอาหารกระป๋อง ซึ่งช่วงแรกไปทำงานโรงงานแบบชั่วคราว ในช่วงที่เว้นทำไร่ ... ตอนนั้นที่บ้านมีต้นทุนไม่มากนัก จะให้ทำงานทำไร่ทั้งปีก็ไม่เพียงพอ ต้องมีช่วงเว้นทำไร่เพื่อไปทำงานในโรงงานบ้าง ตนเองถือว่าเป็นคนที่ฉึกแนวกว่าคนอื่น เพราะไปทำงานข้างนอกเร็ว แต่ไม่นานก็มีเพื่อนผู้หญิงและคนรู้จักแถวบ้านไปทำงานโรงงานเพิ่มมากขึ้น”

(พีจัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

ประสบการณ์ของพีจัน [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568) สะท้อนให้เห็นว่าสังคมของครอบครัวเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทราเผชิญหน้ากับข้อจำกัดในการดำเนินวิถีการผลิตในภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะผลกระทบจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมการผลิตและเมือง รวมถึงต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ทำให้เกษตรกรในหลายครอบครัวตัดสินใจในการละเว้นการทำเกษตรกรรมในบางช่วงเวลาหรือบางฤดูกาล พร้อมทั้งปรับกลยุทธ์ในการส่งสมาชิกในครอบครัวของตนเองไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมการผลิต ดังที่ในช่วงวัยรุ่นของพีจันซึ่งถูกส่งไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอาหารปลากระป๋องชั่วคราวในช่วงที่ครอบครัวไม่ได้ทำเกษตรกรรม เพื่อนำรายได้มาเป็นต้นทุนสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ ของครอบครัว

โดยสรุป กระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทราได้สร้างแรงกดดันต่อครอบครัวเกษตรกรอย่างมาก โดยเฉพาะในแง่ของต้นทุนทางเศรษฐกิจที่ลดลง เนื่องจากการเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและการขยายตัวของเมือง นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศยังทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นอีกด้วย ผลที่ตามมา คือเกิดกระบวนการแยกที่ดินออกจากแรงงานโดยเกษตรกรในหลายครอบครัวตัดสินใจขายที่ดินเพื่อนำเงินไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน หรือปรับเปลี่ยนกลยุทธ์โดยการส่งสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะผู้หญิงเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม เช่น โรงงานอาหาร เสื้อผ้า หรือชิ้นส่วนยานยนต์ เพื่อหารายได้เสริมและรักษาการเข้าถึงที่ดินที่ยังคงเหลืออยู่ในขณะที่แรงงานผู้ชายของครอบครัวจำนวนหนึ่งถูกเก็บไว้ในพื้นที่เกษตรกรรมเพื่อเป็นแรงงานในการผลิตภาคเกษตรกรรมและดูแลรักษาผลผลิตของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงนี้สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาที่เน้น

อุตสาหกรรมได้บีบบังคับให้คนในครอบครัวเกษตรกรต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตดั้งเดิมไปสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมในที่สุด

5.3.3 แรงงานหญิงสาวที่เคลื่อนย้ายในครอบครัวเกษตรกร

องค์ประกอบสุดท้ายของการทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการดึงผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราสู่การกลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรม คือโครงสร้างวัฒนธรรมและสังคมของครอบครัวเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา เนื่องจากโครงสร้างดังกล่าวมีผลต่อการตัดสินใจและปรับกลยุทธ์ของครอบครัวเกษตรกรในการเคลื่อนย้ายสมาชิกออกนอกภาคเกษตรกรรมไปสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมการผลิต งานศึกษาเกี่ยวกับประเด็นปัญหาในเรื่องช่วงวัยในสังคมเกษตรกรรมจำนวนหนึ่งชี้ให้เห็นว่าสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมมักเน้นย้ำทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับการเคารพคนรุ่นเก่า เมื่อผลของกระบวนการพัฒนาบีบบังคับให้ครอบครัวเกษตรกรต้องตัดสินใจปรับตัวเพื่อรักษาวิถีเกษตรกรรมไว้ จึงต้องส่งสมาชิกรุ่นหลังหรือรุ่นวัยทำงานออกนอกภาคเกษตรกรรมเพื่อนำรายได้นอกภาคเกษตรกรรมมาบริหารจัดการต้นทุนภายในครอบครัว อย่างไรก็ตาม ในโครงสร้างลักษณะนี้ คนรุ่นหนุ่มสาวในครอบครัวเกษตรกรไม่ใช่เหยื่อที่ไม่ได้ตอบ แต่ผู้กระทำการที่มีข้อจำกัด (Constrained agency) ด้วย ผ่านการที่พวกเขาบางส่วนก็ตัดสินใจเคลื่อนย้ายไปยังภาคอุตสาหกรรมการผลิตใหม่ที่ต้องการแรงงาน ซึ่งการรอคอยพื้นที่ที่ดินสำหรับพวกเขาเพื่อผลิตในเกษตรกรรมเต็มตัวได้อาจจะมากกว่า 40 ปี (White, 2012a)

สำหรับกรณีของครอบครัวเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา การตัดสินใจของหัวหน้าและแกนนำของครอบครัวส่วนใหญ่ต่อการปรับกลยุทธ์ในการส่งสมาชิกเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมการผลิต พวกเขามักตัดสินใจเลือกส่งสมาชิกหญิงสาวหรือลูกสาวเพื่อออกไปเป็นแรงงานรับจ้างภายนอกเป็นกลุ่มแรก ๆ เนื่องจากเหตุผลของการตัดสินใจของพวกเขาโดยส่วนใหญ่ มองว่าผู้หญิงมีลักษณะทางกายภาพที่ไม่เหมาะสมกับการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่ต้องใช้แรงงานและความแข็งแรงสูง รวมถึงศักยภาพของสมาชิกของครอบครัวซึ่งเป็นผู้ชายมีลักษณะทางกายภาพและความแข็งแรงต่อการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่สูงกว่า จึงเลือกส่งสมาชิกหญิงสาวแทนที่สมาชิกผู้ชายของครอบครัวไปเป็นแรงงานรับจ้างในนอกภาคเกษตรกรรม

อย่างไรก็ตาม การตัดสินใจในการส่งสมาชิกหญิงสาวในครอบครัวเกษตรกรไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรมโดยหัวหน้าและแกนนำของครอบครัวเกษตรกร แม้จะดูเหมือนเป็นเงื่อนไขที่ส่งผลให้สมาชิกหญิงสาวในครอบครัวเกษตรกรต้องเคลื่อนย้ายออกนอกภาคเกษตรกรรม แต่ในขณะเดียวกัน หญิงสาวเหล่านั้นเองก็พิจารณาผลของการตัดสินใจดังกล่าวของครอบครัวของตนเองในฐานะโอกาสทางเศรษฐกิจและการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจของตนเองภายในครอบครัวเกษตรกรด้วย เนื่องจากข้อจำกัดในภาคเกษตรกรรมที่พวกเขาเห็นว่าผลกระทบจากการพัฒนาและโครงสร้างทางสังคม-วัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นสิ่งที่พวกเขาเสียเปรียบต่อสมาชิกครอบครัวที่เป็นผู้ชาย พวกเขาจึงยอมรับต่อการตัดสินใจดังกล่าว และเลือกเคลื่อนย้ายไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม เพื่อสะสมทุนทางเศรษฐกิจจากรายได้ที่มาจากการรับจ้าง และสะสมทุนทางสังคมจากการนำรายได้ที่พวกเขาได้รับมาใช้

ในการสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของครอบครัว หรือในการสนับสนุนการดูแลสมาชิกผู้ใหญ่ในครอบครัวของพวกเธอเอง

กรณีของพีจัน [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568) เป็นกรณีที่ได้เห็นได้ชัดว่าแรงบีบคั้นของครอบครัวเกษตรกรรมของเธอจากต้นทุนทางเศรษฐกิจที่ต่ำ ทำให้พ่อแม่และสมาชิกครอบครัวของเธอตัดสินใจส่งให้ไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรมในฐานะแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมตั้งแต่วัยรุ่น เพื่อนำรายได้ของเธอมาใช้ในการรักษาสถานะทางเศรษฐกิจและระดับการผลิตของครอบครัวไว้ โดยเหตุผลที่ตัดสินใจส่งเธอเป็นคนแรก ๆ แม้จะมีพี่น้องจำนวน 5 คน โดยที่เธอเป็นคนที่สี่ เนื่องจากพ่อแม่เห็นว่าเธอมีร่างกายที่บอบบางและไม่แข็งแรง จึงไม่เหมาะสมต่อการทำเกษตรกรรม โดยให้พี่ชายและพี่สาวของเธอเป็นผู้ช่วยเหลือในภาคการผลิตเกษตรกรรมของครอบครัวแทน อย่างไรก็ตาม เธอเองก็ยอมรับการตัดสินใจของสมาชิกในครอบครัวดังกล่าว เนื่องจากมองว่าเป็นโอกาสที่จะทำให้เธอมีประสบการณ์นอกภาคเกษตรกรรม และเป็นโอกาสที่เธอจะสามารถสะสมเงินทุนได้เร็วกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน เพราะเธอตัดสินใจออกมาทำงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิตตั้งแต่อายุ 19 ปี ซึ่งเร็วกว่าสมาชิกในชุมชนคนอื่น ๆ

“พ่อกับแม่ส่งให้ไปทำงานที่โรงงานอาหารกระป๋องที่ชลบุรีตั้งแต่อายุ 19 เพราะแม่มองว่าพี่มีแรงน้อย และไม่แข็งแรงกว่าคนอื่น จึงเลยส่งให้ไปทำงานโรงงานดีกว่า ซึ่งตัวเองก็มองว่าเป็นประสบการณ์และโอกาสที่ดี เพราะได้ลองไปทำงานข้างนอกเร็ว ได้เก็บเงินเร็วขึ้น และได้เจอกับสามีคนแรก”

(พีจัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

นอกจากนี้ กรณีของพีฟ้า [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568) ก็แสดงให้เห็นว่าโครงการการแบ่งงานกันทำในสมาชิกของครอบครัวเธอเป็นลักษณะแบบสมาชิกผู้ชายทำหน้าที่ในการเกี่ยวข้าว ดำนา และขายข้าว ส่วนสมาชิกผู้หญิงทำหน้าที่เฉพาะการเกี่ยวข้าวและเข้าครัว เมื่อเข้าถึงช่วงที่สมาชิกพี่น้องของเธอถึงวัยทำงาน สมาชิกผู้หญิงจะเป็นกลุ่มคนแรก ๆ ที่ถูกส่งออกไปเป็นแรงงานรับจ้างก่อน เนื่องจากครอบครัวต้องการให้สมาชิกซึ่งเป็นผู้ชายทำหน้าที่เป็นแรงงานผลิตในภาคเกษตรกรรมของครอบครัวก่อน โดยพี่น้องของเธอมีจำนวนทั้งสิ้น 6 คน แบ่งเป็น ผู้ชายจำนวน 3 คน และผู้หญิงจำนวน 3 คน ซึ่งเธอเป็นสมาชิกคนสุดท้ายของครอบครัวและถูกส่งทำงานที่โรงงานในจังหวัดกรุงเทพมหานครตั้งแต่อายุ 24 ปี

“ตอนอายุ 24 ลงลงไปทำโรงงานที่กรุงเทพฯ เพราะมีโรงงานเกิดขึ้นเยอะในช่วงนั้น เริ่มจากโรงงานเล็กกันผ่น ก่อนจะไปทำต่อที่โรงงานชุดชั้นใน ... ตอนนั้นแม่ตัดสินใจให้พี่ไปทำโรงงานข้างนอก เพราะพี่น้องที่เป็นผู้ชายบางส่วนทำงานในนาและทำงานแถว ๆ หมู่บ้านแล้ว ส่วนพี่เองก็เลยต้องไปหาทำงานข้างนอก”

(พีฟ้า [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

โดยสรุป โครงสร้างทางวัฒนธรรมและสังคมในครอบครัวเกษตรกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทราได้กลายเป็นอีกหนึ่งเงื่อนไขสำคัญในการผลักดันให้ผู้หญิงเข้าสู่ภาคแรงงานอุตสาหกรรมการผลิต ครอบครัวเกษตรกรรมมักให้ความสำคัญกับคนรุ่นเก่า และส่งสมาชิกวัยหนุ่มสาวของครอบครัว ออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรม เพื่อนำรายได้มาจุนเจือครอบครัว โดยกรณีของสังคมเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทรามีแนวโน้มที่จะเลือกส่งสมาชิกหญิงสาว เป็นกลุ่มแรก ๆ ด้วยเหตุผลที่ว่าผู้ชายมีความแข็งแรงและเหมาะสมกับงานเกษตรกรรมมากกว่า อย่างไรก็ตาม หญิงสาวเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงเหยื่อ แต่ยังใช้สถานการณ์นี้เป็นโอกาสในการสร้างรายได้และสะสมทุนทางเศรษฐกิจ รวมถึงสร้างอำนาจต่อรองในครอบครัว การย้ายไปทำงานในโรงงานจึงเป็นทางเลือกที่พวกเขาเห็นว่าสามารถสร้างอนาคตและมีรายได้ที่มั่นคงกว่าการทำเกษตรกรรมที่ต้องเผชิญกับข้อจำกัดทางเศรษฐกิจและสังคมในขณะนั้น

5.4 สรุป

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาของรัฐที่เปลี่ยนพื้นที่เกษตรกรรมให้กลายเป็นสังคมอุตสาหกรรม โดยเฉพาะผลลัพธ์ของโครงการเขตพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก และโครงการเขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออกที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้มาจากปัจจัยภายในสังคมเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว แต่ยังเกิดจากอำนาจรวมศูนย์ของรัฐและผู้เชี่ยวชาญที่เข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนา ซึ่งส่งผลให้ทุนนิยมสมัยใหม่ขยายตัวเข้ามาในพื้นที่ทำให้ครอบครัวเกษตรกรรมต้องปรับตัวและส่งสมาชิก โดยเฉพาะผู้หญิงออกไปเป็นแรงงานและทุนมนุษย์ในภาคอุตสาหกรรม เพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ

กระบวนการเปลี่ยนผู้หญิงให้เป็นแรงงานและทุนมนุษย์สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมมีสามประเด็นหลัก ประเด็นแรก คือนโยบายของรัฐที่มุ่งสร้างและพัฒนาแรงงานเพื่อรองรับอุตสาหกรรมสมัยใหม่ผ่านมาตรการต่าง ๆ เช่น การตั้งคณะทำงานพัฒนาบุคลากร การสร้างฐานข้อมูลแรงงาน และการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษา ทำให้ผู้หญิงรุ่นใหม่ต้องย้ายออกจากภาคเกษตรกรรมและเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมตามกรอบที่รัฐกำหนด ประเด็นที่สองคือ การผลิตถิ่นจากเกษตรกรรม ซึ่งเกิดจากต้นทุนทางเศรษฐกิจที่ลดลงของครอบครัวเกษตรกรรม ทั้งจากการที่ดินถูกเปลี่ยนไปใช้ในภาคอุตสาหกรรมและต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ทำให้เกิดการแยกที่ดินออกจากแรงงาน และผู้หญิงต้องเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานเพื่อหารายได้เสริมและรักษาสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว

นอกจากนี้ โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของครอบครัวเกษตรกรรมก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่สำคัญ เนื่องจากครอบครัวมักจะทำเลือกส่งสมาชิกที่เป็นผู้หญิงออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรมก่อน โดยให้เหตุผลว่าผู้ชายมีความแข็งแรงและเหมาะสมกับงานเกษตรกรรมมากกว่า อย่างไรก็ตาม หญิงสาวเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงผู้ถูกกระทำ แต่ยังมองเห็นโอกาสจากการเปลี่ยนแปลงนี้ด้วย โดยใช้การย้ายถิ่นฐานไปทำงานในโรงงานเป็นหนทางในการสร้างรายได้ที่มั่นคงและสะสมทุนทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อยกระดับสถานะของตนเอง

และครอบครัว การตัดสินใจนี้จึงเป็นการปรับกลยุทธ์ของครอบครัวเกษตรกรในการรับมือกับความท้าทายทางเศรษฐกิจและการพัฒนาที่เกิดขึ้น

บทที่ 6

ผู้หญิงในพื้นที่บ้าน: ความเป็นแม่และเมียกับเสียงของการตัดสินใจในครอบครัว

6.1 เกริ่นนำ

โดยทั่วไปในพื้นที่ของบ้านและครอบครัวมักถูกอธิบายว่าเป็นพื้นที่ที่กดทับหรือกดปราบผู้หญิงด้วยบทบาทหน้าที่ของ 'ความเป็นแม่และเมีย' ที่จะต้องดูแลงานบ้านและครอบครัว ตามแนวคิดของสตรีนิยมที่ผู้หญิงมักตกอยู่ในคู่ตรงข้ามระหว่างเพศ (Gender dichotomy) ของความเป็นชายและความหญิง เหตุผลและอารมณ์ งานนอกบ้านและงานในบ้าน เป็นต้นการที่ผู้หญิงตกอยู่ในกรอบคิดแบบคู่ตรงข้ามเช่นนี้ทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในสถานะที่เป็นรองจากผู้ชาย ความคิดนี้จึงนำมาสู่การอธิบายความเป็นเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมจะต้องเป็นเพียงเกษตรกรแม่ เมียและลูกสาว โดยที่ไม่มีอำนาจหรือเสียงในการตัดสินใจ ยิ่งในบริบทของผู้หญิงในโลกที่สามและอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมมักจะถูกอธิบายว่าเป็นผู้ถูกกระทำ (Passive) คือการต้องเป็นเหยื่อหรือต้องการความช่วยเหลือตลอดเวลาเพราะถูกมองว่าเป็นพื้นที่ล้ำหลัง ผู้หญิงในภาคเกษตรกรรมจึงต้องอยู่ภายใต้อำนาจของเกษตรกรชายเพียงมิติเดียว อย่างไรก็ตามในงานของ Parpart (1993) ที่ได้อธิบายว่า ผู้หญิงในประเทศโลกที่สามถูกทำให้กลายเป็นอื่นจากแนวคิดของตะวันตกที่มักมองผู้หญิงโลกที่สามว่า 'ด้อยโอกาส' และ 'ต้องการความช่วยเหลือ' โดยเฉพาะผู้หญิงที่อยู่ในแถบชนบทเพราะพื้นที่ชนบทมักถูกอธิบายเป็นที่พื้นที่ล้ำหลังยังไม่พัฒนาหรือไม่เจริญด้วยเศรษฐกิจที่ไม่ดี

อย่างไรก็ตาม ในงานของ Deere (1995) มองต่างออกไปเพราะได้ตั้งคำถามที่ต่างจากการศึกษาของชาวนาศึกษา (Peasant studies) ในงาน What difference does gender make? Rethinking peasant studies ว่าเกษตรกรหญิงไม่ได้ตกอยู่ใต้อำนาจชายเป็นใหญ่หรือผู้ชายเป็นหลักในการทำเกษตรกรรมเพียงผู้เดียว แต่ผู้หญิงก็มีบทบาทหน้าที่ในงานเกษตรกรรมและเป็นผู้นำในชนบทด้วยเช่นกัน ซึ่งบริบทของจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นพื้นที่ที่มีความเฉพาะ โดยผู้หญิงไม่ได้อยู่ภายใต้อำนาจการตัดสินใจหรือถูกดูแลด้วยครอบครัวแบบชายเป็นใหญ่ แต่เกษตรกรหญิงมีตำแหน่งแห่งหน สถานะในการตัดสินใจและจัดการทรัพยากรในครอบครัวของพวกเธอเอง จากที่ได้อธิบายไปแล้วในบทที่ 4 จากอดีตสู่ปัจจุบันเกษตรกรหญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรามีตำแหน่งแห่งหนที่สำคัญในการจัดการบ้านของตนเองและงานภาคเกษตรกรรม โดยสะท้อนให้เห็นผ่านวัฒนธรรมของการแต่งงาน ผู้ชายแต่งงานเข้าบ้านผู้หญิง เป็นต้น เปรียบเสมือนการเคลื่อนย้ายแรงงานเกษตรกรชายสู่บ้านของผู้หญิงด้วยเช่นกัน

ดังนั้น ในบทนี้จะเป็นการอธิบายและทำความเข้าใจว่าบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงไม่เป็นเพียงผู้ตกอยู่ใต้อำนาจของผู้ชายเท่านั้น แต่จะพยายามอธิบายให้เห็นถึงตำแหน่งแห่งหนและเสียงของผู้หญิงในการตัดสินใจและจัดการงานที่อยู่ในพื้นที่บ้าน รวมถึงทรัพยากรในครัวเรือนของพวกเธอด้วยเช่นกัน ซึ่งจะสะท้อนผ่านกรณีศึกษาที่เป็นเกษตรกรหญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราที่อยู่ในพื้นที่และบริบทที่แตกต่างกันออกไป เพื่อทำความเข้าใจเกษตรกรหญิงในมิติที่มีความหลากหลายทางสถานะ ชนชั้น ตำแหน่งแห่งหน และตัวตน เป็นต้น

6.2 บ้านและครอบครัว: ในมิติของความหมายและพื้นที่

ความหมายของพื้นที่บ้านไม่ใช่เพียงพื้นที่ทางกายภาพแต่มียุทธศาสตร์ที่สื่อถึงครอบครัวที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนภายในสายเลือดเดียวกันให้เป็นกลุ่มก้อนหรือกลายเป็นเครือญาติ ในแนวคิดดั้งเดิมความหมายของครอบครัว หมายถึงกลุ่มทางสังคมหรือสถาบันทางสังคมที่รวมสมาชิกไว้ด้วยกันหลายรุ่น เช่น พ่อ แม่ ลูก ที่ผูกพันกันด้วยสายเลือดและเกี่ยวข้องกันผ่านจารีตประเพณีอย่างการแต่งงาน ระบบเครือญาติ และมีผู้สืบสายเลือด จึงแบ่งครอบครัวออกเป็นสองรูปแบบ คือรูปแบบแรก ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear family) หมายถึง มีเพียงสมาชิกสองรุ่นที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน เช่น พ่อ แม่ และลูก โดยจะพบในตัวเมือง ซึ่งเป็นผลมาจากการเจริญเติบโตทางอุตสาหกรรม ทำให้ผู้คนย้ายออกจากพื้นที่มาทำมาหากิน รูปแบบที่สอง ครอบครัวขยาย (Extended family) หมายถึงครอบครัวที่มีคนมากกว่าสองรุ่นอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า และอา ดังนั้น ครอบครัวจึงหมายถึง สถาบันพื้นฐานและเป็นสถาบันหลักทางสังคมที่คอยขัดเกลา (Socialization) สมาชิกในครอบครัวให้ปฏิบัติตัวเข้ากับสังคม รู้จักบรรทัดฐาน กฎระเบียบ และค่านิยมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดปัญหาให้กับสังคม (ผานิตดา ไสยรส และอรัญญา ศรีผล, 2559)

อย่างไรก็ตามครอบครัวในความหมายของสตรีนิยมมองว่าเป็นพื้นที่ที่สะท้อนให้เห็นถึงความไม่เสมอภาคระหว่างชายและหญิงที่ตั้งคำถามว่าทำไมผู้ชายต้องทำงานนอกบ้านและผู้หญิงต้องทำงานในบ้านเท่านั้น หรือถ้าผู้หญิงทำงานนอกบ้านแล้วต้องทำงานบ้านไปด้วย แนวคิดนี้จึงวิพากษ์บทบาทหน้าที่ของหญิงและชายในครอบครัวว่า อยู่ในกรอบคิดคู่ตรงข้ามระหว่างพื้นที่ส่วนตัว (Private sphere) และพื้นที่สาธารณะ (Public sphere) แนวคิดดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1970s-80s ที่อธิบายหน้าที่ของผู้หญิงให้อยู่ในพื้นที่ส่วนตัว ซึ่งกลายเป็นการจัดประเภทประเภทประสพการณ์ให้ผู้หญิงทำงานในบ้าน ผู้หญิงมีหน้าของความเป็นแม่และเมีย เลี้ยงลูก และทำงานบ้าน ในขณะที่ผู้ชายต้องออกไปทำงานนอกบ้านและเป็นผู้นำในที่สาธารณะ ทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในสถานะเป็นรองจากผู้ชายเพราะต้องคอยสนับสนุนให้ผู้ชายออกไปหารายได้ สตรีนิยมจึงสนใจว่าจะแบ่งงานอย่างไรให้เท่ากัน แนวคิดนี้ยังวิพากษ์ระบบคุณค่าและศีลธรรมทางสังคมที่นำไปสู่การเลือกปฏิบัติต่อเพศหญิงและสร้างความไม่เท่าเทียม เรียกได้ว่าเป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการเมืองในระดับชีวิตประจำหรือในครอบครัว (ผานิตดา ไสยรส และอรัญญา ศรีผล, 2559; Wischermann & Mueller, 2004)

ในขณะที่ให้ความหมายของครอบครัวชาวนาแบบดั้งเดิมในการศึกษาชาวนาศึกษาในบริบทตะวันตกผู้ชายมักจะอธิบายว่าเป็นแรงงานหลักและเป็นผู้หารายได้เข้าบ้าน และผู้หญิงอยู่ในสถานะเป็นรองและคอยสนับสนุนงานของเกษตรกรชาย (Deere, 1995) โดยผู้หญิงมีงานในสองระบบด้วยกัน คือ งานที่เป็นการผลิต (Production) คือการผลิตอาหารหรือการทำงานเกษตรกรรมในครอบครัว และการผลิตซ้ำ (Reproduction) คืองานที่เกี่ยวกับการดูแลบ้านและเลี้ยงดูลูก

การอธิบายบทบาทหน้าที่ผู้หญิงในครอบครัวเกษตรกรเช่นนี้ จึงถูกตั้งคำถามจากกลุ่มสตรีนิยมโดยเริ่มจาก Boserup เป็นผู้ที่โต้แย้งว่า ผู้ชายไม่ได้เป็นเกษตรกรหลักเสมอไป แต่ผู้หญิงก็อยู่ในงานเกษตรกรรมเช่นกันเมื่อเวลาที่ผู้ชายใช้เครื่องมือทำนา เช่น ผู้ชายจะใช้เครื่องมือถางและไถนา ส่วนผู้หญิงจะทำหน้าที่คัดเมล็ดพันธุ์ เพาะปลูก และหาอาหาร (Deere, 1995) ในงานของ Brandth (2002) ได้ตั้งคำถามในการทำงาน

เดียวกันกับการศึกษาเกษตรกรหญิงในประเทศโลกที่สามที่มักถูกอธิบายในฐานะผู้ถูกระงับเสมอ จนเข้าใจผิดว่างานของผู้หญิงในพื้นที่เกษตรกรรมเป็นเพียงผู้สนับสนุนเกษตรกรผู้ชาย การอธิบายหน้าที่ของผู้หญิงเช่นนี้จะส่งผลต่อบทบาทของผู้หญิงในที่สาธารณะและงานของผู้หญิงจะถูกมองข้ามไปด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามการจัดการพื้นที่เกษตรกรรมของผู้หญิงที่มีการจัดการอย่างเป็นระบบ

หากพิจารณาจากอดีตในครอบครัวชาวนาจะเห็นว่าต่างจากบริบทสังคมชาวนาในบริบทของตะวันตก เนื่องจากผู้หญิงในบริบทของตะวันออกมีอำนาจ มีตำแหน่งและสถานะที่สูง ด้วยอำนาจของผู้หญิงในการควบคุมอาหารและควบคุมที่ดิน (Flora, 1985; ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554) โดยเฉพาะในสังคมชาวนาของโลกตะวันออก ผู้หญิงจะมีสถานภาพในการเป็นผู้จัดการและควบคุมการเงินของครอบครัว และมักทำการค้าและผู้ชายรับเงินจากผู้หญิง (ปราณี วงษ์เทศ, 2549) โดยในงานของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2554) ได้ถกเถียงให้เห็นถึง มโนทัศน์การดำรงชีพ (Livelihood) ของเกษตรกรถึงความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงในวัฒนธรรมท้องถิ่น ผู้หญิงจึงมีฐานะเป็นหัวหน้าครอบครัวด้วยการใช้ยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจที่เป็นทางการและไม่ทางการ เช่น การทำธุรกิจและค้าขายเล็กๆ ดึงความช่วยเหลือจากครัวเรือนและชุมชน รวมถึงการได้รับความร่วมมือจากผู้หญิงด้วยกัน อย่างงานเลี้ยงลูก เป็นต้น

หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมกลายเป็นระบบการผลิตแบบทุนนิยม จึงส่งผลต่อวิถีครอบครัวและการผลิตของเกษตรกร โดยมีการเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกภาคเกษตรกรรม แรงงานในการผลิตภาคเกษตรกรรมไม่เพียงพอผู้หญิงต้องแบกรับภาระที่มากขึ้นเรื่อย ๆ พร้อมกับการกัดกร่อนการเข้าถึงทรัพยากรที่จำเป็นได้น้อยลง (Flora, 1985) อำนาจในการควบคุมของผู้หญิงถูกลดทอนลงไป อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่บ้านและครอบครัวในสังคมเกษตรกรรมเป็นพื้นที่ของการแบ่งงานกันทำ ต่อรองเพื่อที่จะตัดสินใจและจัดการงานในพื้นที่บ้านของผู้หญิง

6.3 เสี่ยงของเกษตรกรผู้หญิงในพื้นที่บ้านกับความเป็นเมีย แม่ และลูกสาว

ในการศึกษาของกลุ่มชนวนาศึกษามักมองว่าเกษตรกรชายมีบทบาทสำคัญในภาคการเกษตร กล่าวคือเป็นหลักสำคัญในการทำเกษตรกรรมและนำรายได้เข้ามาในครัวเรือน ในขณะที่เกษตรกรหญิงต้องเป็นเพียงหน้าที่แม่และเมีย คือการดูแลบ้านและครอบครัวเท่านั้น (Deere, 1995) โดยเฉพาะในบริบทของเสรีนิยมใหม่ (Neo-liberalism) และการทำให้กลายเป็นเอกชน (Privatization) ที่ผู้หญิงจะต้องเคลื่อนย้ายออกนอกภาคการเกษตรหรือบางกลุ่มกลายเป็นแรงงานของการผลิตซ้ำทางสังคม (Social reproduction) เช่น การสืบพันธุ์ การเป็นแม่และการดูแลครอบครัว ผู้หญิงจึงถูกขูดรีดมูลค่าส่วนเกินไปในระบบทุนนิยม (Bakker, 2007) การอธิบายเกษตรกรหญิงของกลุ่มชนวนาศึกษาเช่นนี้อาจทำให้ผู้หญิงไม่มีอำนาจในการต่อรองหรือขาดการเป็นผู้กระทำการภายในครอบครัว

เช่นเดียวกับกันการทำความเข้าใจเกษตรกรหญิงแบบไร้อำนาจ หรือ 'เสี่ยง' ของผู้หญิงมักจะเป็นเสี่ยงที่ไม่ได้ยิน คือต้องเป็นผู้ที่ตกอยู่ในสถานะเป็นรอง อยู่ใต้อำนาจของครอบครัวเกษตรกรแบบชายเป็นใหญ่ และถูกกดทับเสมอ อย่างไรก็ตาม ในงานของ Spivak (2010) ได้ตั้งคำถามว่า ผู้ไร้เสียงอย่างผู้หญิงจะสามารถส่ง

เสียงได้หรือไม่ ในงานเขียนที่ชื่อว่า Can the subaltern speak? ในงานนี้พยายามอธิบาย ‘เสียง’ มิได้เป็นเพียงอาการที่ส่งเสียงออกไปแต่หมายถึง ‘อำนาจ’ ของผู้ไร้เสียงนั่นเอง โดยเฉพาะผู้หญิงในประเทศโลกที่สาม ที่มักถูกมองว่า ต้องเป็นผู้ที่ถูกกระทำ ไม่มีตัวตน หรือไม่มีอำนาจ จนกระทั่งกลายเป็นผู้ไร้เสียงในที่สุด ในทางกลับกัน ผู้หญิงไม่ได้อยู่ใต้อำนาจชายเป็นใหญ่เสมอไปแต่ยังสามารถสถาปนาอำนาจผ่านปฏิบัติการและการทำกระทำการบางอย่าง ที่สามารถให้ตนเองกลายเป็นผู้กระทำการ (Agency) ได้ในการส่งเสียงหรือมีอำนาจอีกครั้งหนึ่ง (Park & White, 2017)

ดังนั้น การทำความเข้าใจได้จากกรณีศึกษาเกษตรกรรมหญิงที่อยู่ทั้งในพื้นที่เกษตรกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทราว่า พวกเขามีอำนาจในการตัดสินใจอย่างไรในพื้นที่บ้านหรือครอบครัวของตนเอง ซึ่งมาจากการศึกษาและทำความเข้าใจประสบการณ์ของผู้หญิงในพื้นที่ส่วนตัว (Private sphere) ในฐานะเกษตรกรรมแม่ และลูกสาว ซึ่งมีความแตกต่างกันกับในบริบทอื่น เนื่องจากเกษตรกรรมหญิงฉะเชิงเทราในอดีตเป็นพื้นที่เกษตรกรรมดั้งเดิมที่อุดมสมบูรณ์ จนเปลี่ยนผ่านมาเป็นพื้นที่ที่เป็นเป้าหมายของการเติบโตทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ซึ่งในการทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่เกษตรกรรมหญิงจะต้องทำความเข้าใจความหมายใหม่ (Redefining) ของเกษตรกรรมแม่ และลูกสาวผ่านประสบการณ์ของเกษตรกรรมหญิงดังที่จะกล่าวต่อไป

6.3.1 เกษตรกรรมแม่: ในฐานะผู้ตัดสินใจบนเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและอำนาจในการจัดการทรัพยากรของครอบครัว

ในบริบทของเกษตรกรรมหญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 4 จะเห็นได้ว่าในครอบครัวเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม เกษตรกรรมหญิงมีสถานะและตำแหน่งแห่งหนที่สำคัญ คือการมีอำนาจจัดการพื้นที่ในบ้านและทรัพยากรของครอบครัว เช่น ที่ดิน เป็นต้น นอกจากนี้จะเห็นผ่านพิธีกรรมของการแต่งงานที่ผู้ชายแต่งงานเข้าบ้านผู้หญิงและกลายเป็นแรงงานให้กับบ้านของฝ่ายผู้หญิง อย่างไรก็ตาม ในการทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรรมหญิงในฐานะความเป็นแม่ที่มีตำแหน่งแห่งหนในการจัดการครัวเรือนสามารถทำความเข้าใจผ่านการจัดการเศรษฐกิจครัวเรือนและทรัพยากรที่ดิน

ประการแรก คือบทบาทในการจัดการเศรษฐกิจในครัวเรือนถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำอย่างไรให้ครอบครัวของเธอเองสามารถดำรงชีพได้ในชีวิตประจำวัน กรณีของยายแจ้ว [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 28 กรกฎาคม 2568) เป็นเกษตรกรรมหญิงที่อยู่ในบ้านผักสวายที่มีฐานะยากจนทำหน้าที่ทั้งเมียและแม่ในการดูแลครอบครัว เมื่อครอบครัวของเธอเกิดสถานะปัญหาจากภัยพิบัติน้ำท่วมสวนและไร่ ทำให้หมดทุนทรัพย์ในการทำเกษตรกรรม เธอจึงหันไปค้าขาย โดยการรับผักมาขายเพื่อหารายได้ให้กับครอบครัว ดังนั้น สำหรับครอบครัวของยายแจ้ว เธอจึงเปรียบเสมือนว่าเป็นเสาหลักของบ้านในการหารายได้เลี้ยงดูลูก หลังจากนั้นเธอจึงทำอาชีพอีกอาชีพหนึ่ง คือการเป็นนายหน้าที่ดินที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัวของเธอมากกว่าการขายของในตลาด โดยยายแจ้วอธิบายว่า

“หลังจากน้ำท่วมปี 2527 สวนหมากและมะม่วงตาย ทำให้หมดทุนในการทำนาและสวน ก็เลยไปขายของรับผักมาขาย เช่น มะพร้าวต้มมะพร้าวเผา 300-400 ลูก ตก

ลูกละบาท และก็พวกหมาก มัน พอก่อนราวปี 2535 มีถนนเป็นดินลูกรังก็ไปขายของที่ตลาดเย็น แต่ต้องตื่นตั้งแต่ตีห้าไปสอยมะพร้าว ดูผักและดอกบัว กลับถึงบ้านก็ตีหนึ่งเลย ทำไมไหวก็เปลี่ยนมาเป็นการทำมันเส้นได้ 100,000 บาท หนึ่งปี”

(ยายแจ้ว [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2568)

เห็นได้ว่าหน้าที่ของเกษตรกรหญิงผ่านการทำความเข้าใจประสบการณ์กรณีของยายแจ้วมีบทบาทต้องรับผิดชอบสมาชิกในครอบครัวเรื่องของเศรษฐกิจครัวเรือนและแก้ไขสถานการณ์ปัญหาของครอบครัว ในบทบาทของการจัดการเศรษฐกิจครัวเรือนถือเป็นยุทธศาสตร์ของการมีอำนาจในการตัดสินใจโดยผู้หญิง ในงานของ Deere (1995) เรียกว่า ‘ยุทธศาสตร์ทางครัวเรือน’ (Household strategies) ผ่านการตัดสินใจเรื่องของการเศรษฐกิจในครอบครัว เช่น จะทำอะไรหากไม่มีเงินในการดำรงชีพ และต้องหาทางออกอย่างไร ในที่นี้ยายแจ้วเลือกที่จะเปลี่ยนอาชีพหากได้รายได้ไม่เพียงพอสำหรับครอบครัวของเธอ ตั้งแต่การเป็นเกษตรกรทำนาทำสวนสู่การเป็นนายหน้าที่ดินในภายหลังจากฉะเชิงเทราเข้าสู่ยุคของการพัฒนาอุตสาหกรรมราวปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นไป ยายแจ้วจึงพยายามหารายได้เพื่อดูแลครอบครัว โดยกรณีของยายแจ้วทำให้เห็นแล้วว่ามีความแตกต่างออกไปจากการศึกษาของชานนาที่ว่าผู้ชายจะเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว

ประการที่สอง บทบาทในการจัดการทรัพยากรที่ดินของครอบครัว เกษตรกรหญิงมีการจัดสรรปันส่วนรวมถึงบทบาทของการทำอาชีพเกษตรกรในการสร้างเศรษฐกิจครอบครัว ในกรณีของป้าตี ที่อยู่ในบริบทของบางผักงามมีอาชีพเป็นเกษตรกรและปลูกผักอินทรีย์ขายในตลาด เธออยู่ในที่ดินของตนเองตั้งแต่วัยเด็กไม่เคยออกไปไหนไกลจากบ้านของเธอ กรณีของป้าตีสามีแต่งงานเข้าบ้านและช่วยเหลือในการดูแลซ่อมบำรุงเครื่องมือทางการเกษตร ในประสบการณ์การทำอาชีพเกษตรกรเธอเล่าว่า ได้เปลี่ยนอาชีพมาจากคนคัดกุ้งจนกระทั่งมาเลี้ยงกุ้งเองและขายผักไปด้วย โดยก่อนหน้านั้นเธอคัดกุ้งครั้งวันได้ 300 บาท มีรถรับส่งไปคัดกุ้งที่อำเภอแปลงยาว แต่หลังจากสถานการณ์โรคโควิดระบาดทำให้ไม่สามารถไปคัดกุ้งได้อีก เธอจึงหันมาทำบ่อกุ้งเองบนที่ดินที่ได้รับมรดกมาจากพ่อแม่ของเธอ โดยเธอมองว่า ในการทำเกษตรกรรมของเธอไม่ได้เดือดร้อนหรือลำบากอะไรเพราะอยู่บนที่ดินของตนเอง

ภาพที่ 6.1 เกษตรหญิงกับเครื่องมือดักกุ้งในที่ดินของเธอ (ถ่ายโดยผู้เขียน)

จากกรณีของป้าตีเป็นผู้ที่มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรที่ดินมรดกที่ได้รับจากพ่อแม่ โดยมีการจัดการบนที่ดินอย่างคุ้มค่าและพยายามสร้างรายได้ด้วยตัวเองแม้ว่าเธอจะไม่ได้เรียนหนังสือสูงก็ตาม ป้าตีเล่าประสบการณ์วิถีชีวิตเกษตรกรของเธอว่า

“ปัจจุบันทำบ่อกุ้งบนที่ดินที่ได้รับจากพ่อแม่และแบ่งคนละครึ่งกับน้องชายที่ขายที่ดินไปแล้ว เดิมมีการปลูกข้าวโพด พืชทอง พริก แต่พอน้ำเริ่มเค็มน้ำทะเลดันเข้ามา จึงหันมาเลี้ยงกุ้งเริ่มจากกุ้งกุลาดำพอตัวโตมันตาย เลยเปลี่ยนมาเลี้ยงกุ้งก้ามกุ้งขาว ค่าใช้จ่ายต่อเดือนก็มีค่ากุ้งตัวละ 5 สตางค์ ค่าบ่ไฟฟ้าสูบน้ำราว 3,000-4,000 บาท อาหารกุ้ง 1,100 บาท...และมีปลุกผักอินทรีย์ข้างบ่อกุ้งแล้วเอาผักไปตลาดขายที่วัด...”

(ป้าตี [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2568)

ภาพที่ 6.2 การปลูกผักไว้รอบบ่อกุ้งเพื่อขายในตลาด (ถ่ายโดยผู้เขียน)

จะเห็นได้ว่าในกรณีของป่าตี การจัดการทรัพยากรของครอบครัวในฐานะเกษตรกรเมีย สามีจะดูแลในเรื่องเครื่องมือทางการเกษตร ในขณะที่ป่าตีเป็นผู้จัดการที่ดินของตนเองในการตัดสินใจว่าบนที่ดินของครอบครัวเธอจะอย่างไร เธอจึงตัดสินใจในการจัดสรรปันส่วนที่ดินส่วนหนึ่งให้ลูก คนในครอบครัว และจัดการที่ดินส่วนหนึ่งให้กับตนเองโดยแบ่งแยกกัน ที่ดินในครอบครัวได้จัดการเป็นบ่อกึ่งเนื่องจากแก้ไขปัญหาในเรื่องน้ำเค็มทะเลลึกเข้ามาในพื้นที่ ส่วนที่ดินของป่าตีนอกจากที่จะเลี้ยงกึ่งแล้ว รอบ ๆ บ่อกึ่งจึงมีการปลูกผักอินทรีย์ไว้ขายที่ตลาด โดยป่าตีอธิบายว่า ทำไมต้องปลูกผักอินทรีย์ เนื่องจากถ้าใช้สารเคมีฉีดลงไปรอบ ๆ บ่อจะทำให้กึ่งตายไปด้วยจึงปลูกผักสวนครัวแบบไร้สารเคมีแทน โดยเธอเล่าว่าใช้อย่างอื่นแทนในการตัดการแมลง

“วิธีปลูกผักบนบ่อกึ่งต้องไม่ใช้สารเคมีเพราะเคมีจะลงบ่อกึ่งแล้วกึ่งจะตาย และตัวเองก็แพ้ยฆ่าแมลงตอนทำไร่ข้าวโพด เช่น จะมีอาการอาเจียน เวียนหัว นอนไม่หลับ เลยต้องมาใช้นมเปรี้ยวผสมกาแพชองและน้ำฉีดผักไล่แมลงแทน...”

(ป่าตี [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2568)

นอกจากบทบาทในการจัดการที่ดินของป่าตีแล้วยังต้องมีความรู้โดยมาจากประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรม อย่างการจัดพื้นที่ ความรู้ในการเลี้ยงกึ่ง แลดูแลผัก ป่าตีจึงเป็นเกษตรกรหญิงอีกคนที่มีอำนาจในการตัดสินใจจัดการทรัพยากรที่ดินของครอบครัวพร้อมกับบทบาทการทำเกษตรบนที่ดินตนเองเพื่อยังชีพและค้าขาย ดังนั้น ที่ดินถือว่ามีค่ากับเกษตรกรหญิงในแง่ที่ว่า การมีที่ดินในการทำเกษตรกรรมให้กับครอบครัวเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะทำให้คนในครอบครัวมีโอกาสในการทำมาหากิน ไม่ต้องเช่าที่ดินที่จะมาพร้อมกับภาระที่หนักด้วยเช่นกัน (Park & White, 2017) ในการทำเกษตรกรรมบนที่ดินของตัวเองอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้แรงงานในบ้านของป่าตีไม่ถูกผลักออกไปเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรกรรมอย่างลูกสาวที่นำผักจากแม่ไปขาย และลูกชายยังเป็นเรี่ยวแรงให้กับครอบครัวในการช่วยเหลือซ่อมบำรุงเครื่องมือทางการเกษตร กรณีของป่าตีจึงเห็นบทบาทหน้าที่เกษตรกรเมียที่มีอำนาจและตัดสินใจในการจัดการทรัพยากรที่ดิน อาจกล่าวได้ในการทำเกษตรกรรมของป่าตีมีทุนทางธรรมชาติและชีวิตที่นำมาสู่การต่อยอดในการทำเกษตรกรรมของเธอได้ (Sumner, 2005)

ดังนั้น จากกรณีของยายแจ้วและป่าตีชี้ให้เห็นแล้วว่าต่างจากคำอธิบายจากการศึกษาชาวนาศึกษาในโลกตะวันตกที่มีผลิตซ้ำหน้าที่ความเป็นหญิงว่า เกษตรกรหญิงเป็นเพียงเกษตรกรเมียและแม่ที่ต้องทำหน้าที่ในการผลิตให้กับครอบครัวเพียงอย่างเดียว และผู้หญิงไม่ใช่ผู้นำทางเศรษฐกิจครอบครัวเกษตรกรรม แต่ในฐานะเกษตรกรเมียของยายแจ้วและป่าตีไม่ได้เป็นเพียงเกษตรกรเมียที่ดูแลสามีและครอบครัว ด้วยเพียงการทำงานบ้านหรือต้องเป็นผู้สนับสนุนเกษตรกรผู้ชายเสมอไป แต่พวกเธอยังมีอำนาจในการตัดสินใจ แก้ไขปัญหา จัดการเศรษฐกิจและทรัพยากรของครอบครัวของพวกเขาที่แตกต่างกันตามบริบทและเงื่อนไขของครอบครัว

6.3.2 เกษตรกรแม่: การมองอนาคตของคนรุ่นลูก

โดยทั่วไปในการทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในเกษตรกรรมว่า ภายใต้บริบทเศรษฐกิจแบบ การตลาดหรือการเติบโตของอุตสาหกรรม จะมีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคเกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรม คนในชุมชนจะเข้าสู่ระบบการเป็นแรงงานในโรงงาน ทำให้งานภาคการเกษตรกรรมขาดแรงงาน เมื่อผู้หญิง ขาดแรงงานชายแล้วจะต้องทำงานหนักขึ้น คือการดูแลงานบ้านและงานภาคการเกษตร การเข้าถึงทรัพยากร ได้น้อยลง อย่างเข้าถึงทรัพยากรที่ดินลดลงและเกิดการสูญเสียที่ดิน หรือในบางรายผู้หญิงทำงานใน เกษตรกรรมไม่ไหวจึงถูกผลักออกสู่นอกภาคเกษตรกรรมและทำให้เข้าถึงทรัพยากรที่ดินได้ลดลง เป็นต้น (Flora, 1985)

อย่างไรในงานของ Ben White (2012b) ชี้ให้เห็นปัญหาของการทำเกษตรพันธสัญญา (Contract farming) ได้ทำลายตำแหน่งและการดำรงอยู่ (Livelihood) ของผู้หญิงพื้นเมืองในชุมชนชายเป็นใหญ่ ทำให้ ลดทอนสิทธิการถือครองที่ดินของผู้หญิง ส่งผลต่อผู้หญิงกลายเป็นชนชั้นแรงงานของการเพาะปลูก ซึ่งงานนี้ ได้ยกกรณีศึกษาที่ทะเลอันดามันตะวันตก (West Kalimantan) ที่มีการเปิดให้บริษัทปาล์มน้ำมันมาปลูกและถือ ครองที่ดินได้ 95 ปี ส่งผลต่อวิถีของการเกษตรกรรมที่ทำให้คนในท้องถิ่นมีรูปแบบและระบบแรงงานที่เล็กลง (Nucleus) รวมถึงการถือครองที่ดินลดลงไปด้วยจนเกิดข้อพิพาทเรื่องการแย่งยึดที่ดิน ขณะที่ผู้หญิงกลายเป็น ผู้ที่ทำหน้าที่หลักในบทบาทของการผลิตซ้ำทางสังคม (Social reproduction) เกษตรกรหญิงในบริบทของ การปลูกปาล์มน้ำมันของบริษัทในชนบทกำลังกลายเป็นกลุ่มคนงานในสวนปาล์มน้ำมัน พวกเขากลายเป็น แรงงานรายวันและเป็นแหล่งรายได้ทางเลือกนอกจากกรีดยางสำหรับแรงงานอายุน้อย บางครั้งต้องเผชิญกับ ยาฆ่าแมลงฆ่าหญ้า สภาพอากาศที่ร้อน ความรุนแรงทางเพศ และความเสี่ยงต่าง ๆ เช่น ความถูกข่มขู่จาก การตัดหรือไฟร์แมนในสวนปาล์มน้ำมัน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในบริบทของฉะเชิงเทรามีความแตกต่างจากบริบทที่ได้กล่าวมา เพราะเกษตรกรหญิงหัน กลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมอีกครั้ง โดยมีการตัดสินใจทำการเพาะปลูกและจัดการที่ดินของตนเอง หลังจากที่ได้ ออกไปเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมอยู่ช่วงเวลาหนึ่งเพื่อหารายได้เข้าครอบครัว ดังนั้น ผู้หญิงใน ฐานะเกษตรกรแม่จึงไม่ใช่เพียงการเลี้ยงดูลูกและทำงานบ้านเท่านั้น แต่ในทางกลับกันเกษตรกรแม่ (Farm mother) ในฉะเชิงเทรามีการอธิบายและให้ความหมายใหม่ในมิติการทำเกษตรกรรม

การกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมอีกครั้งของเกษตรกรหญิง คือ *'การมองถึงอนาคตของลูก'* ในกรณีของพี่ พ้า อาศัยอยู่ในบริบทของบ้านผักสวายเป็นผู้ที่เคยไปทำงานในโรงงานตัดเย็บเสื้อผ้ามาก่อนเนื่องจากที่บ้านให้ ทำงานนอกบ้าน หลังจากเธอแต่งงานมีลูกและต้องห่างจากลูกเพราะทำงานในโรงงานไม่มีเวลาดูแลลูก เธอ จึงต้องฝากลูกไว้กับแม่ของเธอ แต่เมื่อเธอเห็นว่าการฝากลูกไว้กับแม่อาจเป็นภาระให้กับแม่และไม่ได้ดูแลลูก เธอให้เหตุผลสำคัญในการเปลี่ยนแปลงชีวิตครั้งนี้ว่า อยากเลี้ยงและดูแลพัฒนาการของลูกไปจนโต เธอจึงยอม ลาออกจากงานกลับมาอยู่บ้านแล้วให้สามีทำงานโรงงานต่อและแยกทางจากสามีในภายหลัง จนกระทั่งมาทำ เกษตรอินทรีย์ที่บ้านโดยปลูกข้าวเป็นหลัก เธออธิบายจากประสบการณ์ของความเป็นแม่และมองว่า

“ทำเกษตรอินทรีย์เพราะคิดถึงคนรุ่นหลังหรืออนาคตลูกว่า จะมีอนาคตที่ยืนยาว และอยู่อย่างไร”

(พีฟ้า [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

เธอก็ให้ความหมายของการทำเกษตรในมิติของการมองอนาคตของลูก อย่างที่เธอได้อธิบายไว้ว่า การทำเกษตรอินทรีย์ปลอดภัยและนึกถึงอนาคตของคนรุ่นลูกว่า หากยังมีที่ดินของตนเองและทำเกษตรไปด้วยอย่างทีน้อยที่สุดก็มีที่อยู่และมีอาหารที่มั่นคงปลอดภัย เพราะว่าการทำโรงงานไม่ได้มีความมั่นคงมากนัก หากถูกออกจากงานก็ยังสามารถหวนกลับมาทำเกษตรกรรมได้

โดยในการทำเกษตรอินทรีย์ในฐานะเกษตรกรแม่จะมีความแตกต่างจากเกษตรกรดั้งเดิม คือผู้หญิงไม่ใช่เพียงแต่ดูแลลูกและครอบครัว แต่จะต้องมีทุนในการทำเกษตร เช่น ทุนทางสังคม เศรษฐกิจและเครือข่าย เป็นต้น (Sumner, 2005) ดังนั้น ในกรณีของพีฟ้าได้มีการสร้างทุนทางสังคม เศรษฐกิจและเครือข่ายไปกับเกษตรกรอินทรีย์คนอื่นด้วยเช่นกัน ซึ่งทุนดังกล่าวนี้ทำให้เกษตรกรหญิงมีความเท่าเทียมกับเกษตรกรชาย เพราะต้องสร้างขึ้นจากบทบาทและหน้าที่ของความเป็นเกษตรกรหญิง ในกรณีของพีฟ้าจึงสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจในการตัดสินใจในพื้นที่บ้านสองมิติด้วยกันคือ

มิติแรก บทบาทและการตัดสินใจบนพื้นฐานของความเป็นแม่ในการมองและนึกถึงอนาคตของลูกที่เชื่อมโยงกับเกษตรกรรม ทำให้บทบาทหน้าที่ของเธอต้องสร้างเกษตรกรรมไว้เพื่ออนาคตของลูก หากชีวิตของลูกเกิดความไม่แน่นอนจากงานนอกภาคเกษตรกรรม ดังนั้น เธอก็ให้ความหมายของการทำเกษตรกรรมที่ยึดโยงกับชีวิตผู้คน ในมิติที่สอง คือบทบาทและการจัดการทรัพยากรทางเกษตรกรรมในพื้นที่บ้าน เช่น จะจัดการที่ดินของครอบครัวอย่างไร จะมีการเพาะปลูกอะไรรูปแบบใดบนที่ดิน พร้อมกับการดูแลลูกและแม่ของเธอไปพร้อมกัน อาจกล่าวได้ว่าพีฟ้าได้กลายเป็นเสาหลักของบ้านพร้อมกับบทบาทหน้าที่ที่ยึดโยงกับเกษตรกรรม โดยตามแนวคิดนิเวศวิทยาสตรีนิยม (Ecological feminism) ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับธรรมชาติ โดยที่ผู้หญิงมักจะยึดโยงชีวิตไว้กับธรรมชาติ ในทางกลับกันผู้ชายจะใกล้ชิดกับวัฒนธรรมมากกว่า จึงทำให้ผู้หญิงกลายเป็นผู้สร้างมากกว่าจะทำลายธรรมชาติ คือผู้ผลิตชีวิตอย่างการคลอดลูก ผู้หญิงจึงมีการปฏิเสธเทคโนโลยี สารเคมีที่ไม่ปลอดภัย และไม่ได้อยู่ในสถานะเป็นรองตามกรอบคิดแบบคู่ตรงข้ามเสมอไป ที่มองว่า ผู้หญิงต้องอยู่ในบ้านหลอมวัฒนธรรมของชายเป็นใหญ่ที่ไม่ได้ผลิตชีวิต และสร้างความเกลียดชังผู้หญิงว่าเป็นผู้ทำลาย (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545)

6.2.3 เกษตรกรลูกสาว: การตัดสินใจส่วนตัวและบทบาทการจัดการที่ดินที่บ้าน

การทำเกษตรกรรมในครอบครัว คนรุ่นลูกมักจะไม่ค่อยสานต่องานเกษตรกรรมของครอบครัว เนื่องมาจากการที่เห็นว่า เกษตรกรรุ่นปู่ย่าตายายหรือพ่อแม่ มีความยากลำบาก ใช้แรงงานหนัก และรายได้น้อย หรือในอีกมิติหนึ่ง คือเกษตรกรรุ่นพ่อแม่ไม่ยอมให้ลูกลำบากจึงพยายามให้ลูกไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรมแทน ทำให้คนรุ่นลูกมักจะเคลื่อนย้ายตัวและถอยออกจากภาคเกษตรกรรม ในขณะที่พีฟ้า [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 12 สิงหาคม 2567) ที่อยู่ในบริบทของบ้านผักสวายซึ่งปัจจุบันกำลังอยู่ในบริบทที่ท้าทาย

สำหรับการทำเกษตรกรรมแบบเกษตรอินทรีย์ที่ต้องการความปลอดภัยไร้สารพิษ เพราะพื้นที่ดังกล่าวมีการพยายามรื้อฟื้นของทุนอุตสาหกรรมและการปล่อยมลพิษทางดินน้ำและอากาศที่อาจส่งผลกระทบต่อการเพาะปลูกของภาคเกษตรกรรม พี่ภาเป็นลูกสาวของอดีตผู้ใหญ่บ้านที่อยู่ในพื้นที่ทำเกษตรกรรมและมีที่ดินเป็นของตนเอง

เธออธิบายบริบทในพื้นที่บ้านของเธอว่า ในอดีตพื้นที่บ้านของเธอมีที่ดินเพียงไม่กี่ไร่และเคยเป็นที่นามาก่อน พร้อมกับมีแหล่งน้ำและดินที่แตกต่างกัน จึงเคยเป็นเส้นทางและแหล่งน้ำเก่าให้กับนายฮ้อยในการค้าวัวควาย ปัจจุบันพี่ภาได้สานต่อในการทำสวนและจัดการสวนของที่บ้านตนเองด้วยการปลูกผลไม้ที่หลากหลายโดยไม่ใช้สารเคมี เช่น มะนาว ตะลิงปลิง และมะม่วงหาวมะนาวโห่ พร้อมกับการเลี้ยงสัตว์ไปด้วย โดยเธอเลือกที่จะปลูกผลไม้ที่มีรสเปรี้ยวเพราะมองว่าเมื่อรับประทานเข้าไปแล้วจะรู้สึกสดชื่นและนำมาแปรรูปต่อได้

ภาพที่ 6.3 เกษตรกรหญิงกับพืชผลที่ได้ปลูกไว้บนที่ดินของบ้านตนเอง (ถ่ายโดยผู้เขียน)

ในการจัดการที่ดินของครอบครัว พี่ภาได้มีการจัดสรรที่ดินราว 10 ไร่ โดยที่ดินในอดีตเคยเป็นที่นา ภายหลังพี่ภาจึงมีการจัดการที่ดินด้วยการแบ่งพื้นที่ของการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ในพื้นที่ของการเพาะปลูก เธอได้จัดสรรให้พื้นที่การปลูกมะม่วงหาวมะนาวโห่จะมีการเลี้ยงผึ้งชันโรงควบคู่ไปด้วยเพราะพื้นที่ร่มและสะอาด ส่วนในพื้นที่ที่เลี้ยงสัตว์ เป็ดจะอยู่ใกล้บ่อน้ำพร้อมกับตะลิงปลิงเพื่อให้เป็นปุ๋ยและไม่ต้องรดน้ำตะลิงปลิง ตะลิงปลิงจะสามารถอยู่เองได้ด้วยการดูดน้ำจากบ่อน้ำ และพื้นที่อื่น ๆ เป็นการปลูกผลไม้ต่าง ๆ ด้วยการไม่ใช้สารเคมีในการทำสวน จะเห็นว่าในการจัดการพื้นที่และทรัพยากรของบ้านพี่ภาเป็นผู้ที่เป็นกำลังสำคัญ ภายในบ้าน และตัดสินใจว่าจะทำที่ดินของบ้านอย่างไร และจะจัดสรรทรัพยากรบนที่ดินนั้นอย่างไร บทบาทหน้าที่ของเธอในพื้นที่บ้าน ได้แก่ การทำสวน ดูแลแม่ที่ซรา และงานที่ต้องทำร่วมกับชุมชน เป็นต้น

ภาพที่ 6.4 การจัดการที่ดินของบ้านเกษตรกรหญิง (ถ่ายโดยผู้เขียน)

พีภาเล่าประสบการณ์ของการทำเกษตรกรรมและบทบาทในการจัดการพื้นที่ในครอบครัวของเธอว่า

“ในการทำสวนก็ทดลองด้วยตัวเอง ดูว่าพืชอะไรเหมาะกับการปลูกตรงไหนบนที่ดินของตัวเองหรือถ้าทำขาย ของเราต้องไม่เหมือนใคร...และพยายามเชื่อมโยงกับเครือข่ายเพื่อตลาด”

(พีภา [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 12 สิงหาคม พ.ศ. 2567)

นอกจากนี้ในการเลือกเพาะปลูกผลไม้เปรี้ยวจำนวนมาก เมื่อมีผลผลิตมากเธอนำไปแปรรูปเป็นจำพวกของแห้ง อบ แห่ลม และการทำน้ำไซรัปเพื่อส่งขายต่อไป ในพื้นที่บ้านส่วนหนึ่ง พีภาได้มีการจัดทำเป็นศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน จะเห็นได้ว่าในกรณีของพีภาได้นำที่ดินของครอบครัวมาจัดการด้วยการแบ่งเป็นพื้นที่ราวสามพื้นที่ในบ้านด้วยกัน ได้แก่ พื้นที่ของการทำเกษตร เพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ พื้นที่สำหรับอยู่อาศัย และพื้นที่สำหรับสาธารณะ ประการแรก พื้นที่ของการทำเกษตร เพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ พีภาได้ต่อยอดที่ดินของครอบครัวในการทำสวนเกษตรอินทรีย์พร้อมกับเลี้ยงสัตว์ไปด้วย ในการจัดการพื้นที่นี้มีการจัดการตามความเหมาะสมของสภาพทางกายภาพของที่ดิน เช่น ปลูกต้นไม้เลี้ยงสัตว์ใกล้บ่อน้ำ นอกจากนี้แล้วในการทำเกษตรอินทรีย์ของพีภาต้องมีทุนทางชีวิตและทุนทางธรรมชาติในการนำมาจัดการบนทรัพยากรที่ดินของบ้านพร้อมกับสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในที่ดินไปด้วย ประการที่สอง พื้นที่สำหรับอยู่อาศัยและพื้นที่สำหรับสาธารณะ ในการทำการแปรรูปผลไม้และศูนย์การเรียนรู้ต้องมีทุนทางสังคมเพื่อสร้างเครือข่ายที่เธอต้องค่อย ๆ สร้างขึ้นมาจากภายในชุมชน (Sumner, 2005)

จะเห็นได้ว่าจากกรณีของพีภาบทบาทและการตัดสินใจในการปรับเปลี่ยนจัดการที่ดินของครอบครัวให้เป็นสวนผลไม้อินทรีย์และรับผิดชอบพื้นที่ในบ้านในฐานะลูกสาวในการดูแลแม่และครอบครัว อีกทั้งยังทำพื้นที่บ้านให้กลายเป็นที่สาธารณะเพื่อถ่ายทอดวิธีการทำเกษตรกรรม ในการเปิดพื้นที่ของเธอให้กับสาธารณะ

และคนในชุมชนเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีเกษตรกรรมและการแปรรูป ซึ่งต้องใช้ทุนทางสังคมในการสร้างเครือข่ายพร้อมกับความเชื่อใจของผู้คนในชุมชน อย่างไรก็ตาม ในการทำการเกษตรของพีภาก็ทำให้เธอไม่ต้องออกนอกพื้นที่บ้านและทำงานนอกภาคเกษตรกรรม แม้ว่าฉะเชิงเทราจะอยู่ภายใต้บริบทของการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมากก็ตาม ซึ่งจะเห็นได้ว่าในกรณีของพีภาก็มีความแตกต่างจากกรณีศึกษาในงานของ Flora (1985) และ White (2012b) ได้อธิบาย ในสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมผู้หญิงต้องทำงานเป็นผู้ผลิตให้กับครอบครัวมีบทบาทหลักในพื้นที่บ้านหรือการเป็นเกษตรกรที่เป็นทั้งแม่ (Farm mother) และเมีย (Farm women) แต่ในขณะที่เดียวกันหากอยู่นอกพื้นที่บ้านต้องเป็นแรงงานรองที่คอยช่วยเหลือผู้ชาย นอกจากนี้ยังมีกรณีของการเปลี่ยนแปลงที่ไปเป็นเอกชน ผู้หญิงอาจต้องเข้าไปเป็นแรงงานในกลุ่มทุนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่แทนภาคเกษตรกรรม ผู้หญิงจึงเกิดการสูญเสียและขาดกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินจนต้องกลายเป็นแรงงานทั้งในและนอกภาคการเกษตรเพื่อหารายได้เข้าสู่ครอบครัว

6.4 สรุป

จากการทำความเข้าใจผ่านประสบการณ์และบทบาทของเกษตรกรผู้หญิงในฉะเชิงเทราที่มีความแตกต่างในสองบริบทของบ้านผักสวยและบางผักงามที่ความแตกต่างทางบริบทสำคัญ คือบริบทเกษตรกรรมที่อยู่ปิดล้อมไปด้วยอุตสาหกรรมและบริบทที่ยังคงเป็นพื้นที่ของสังคมเกษตรกรรมอยู่ ทั้งสองบริบทจึงทำให้เห็นถึงความแตกต่างของเกษตรกรหญิง รวมถึงบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงในฉะเชิงเทรามีความแตกต่างทางสถานะ ชนชั้น และตำแหน่งแห่งหน เป็นต้น

กรณีของเกษตรกรหญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราจึงไม่เหมือนกับการอธิบายในการศึกษาของชานาศึกษาและงานศึกษาเกษตรกรหญิงในโลกของตะวันตกที่มักอธิบายในเชิงผลิตซ้ำหน้าที่ของความเป็นเกษตรกรแม่และเมียผ่านสองมิติ ประการแรก การอธิบายเกษตรกรหญิงมักอยู่ภายใต้กรอบคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างความเป็นชายและความเป็นหญิง งานบ้านและงานสาธารณะ ธรรมชาติและวัฒนธรรม เป็นต้น ทำให้บทบาทของเกษตรกรหญิงถูกทำให้เป็นเพียงแม่และเมียที่ต้องดูแลบ้านและครอบครัว รวมถึงอยู่ในสถานะที่เป็นรองจากเกษตรกรชาย ประการที่สอง การอธิบายของเกษตรกรหญิงในกลุ่มชานาศึกษาและงานศึกษาเกษตรกรหญิงในโลกตะวันตกมักจะอธิบาย เกษตรกรหญิงในฐานะผู้ถูกระงับ ถูกกดทับ ทำหน้าที่ผลิตซ้ำทางสังคมและครอบครัวแบบเกษตรกรรมดั้งเดิม โดยหน้าที่ของการเป็นผู้นำทางเกษตรกรรมและเศรษฐกิจจึงเป็นของเกษตรกรชาย ทำให้ผู้หญิงต้องทำหน้าที่ทั้งความเป็นแม่และเมีย รวมถึงการทำงานภาคเกษตรกรรมที่เป็นเพียงแรงงานสนับสนุนเกษตรกรชายภายในครอบครัว ทำให้เห็นเกษตรกรหญิงต้องทำงานหนักเป็นสองเท่าโดยไม่มีอำนาจและการตัดสินใจภายในบ้าน

อย่างไรก็ตาม การอธิบายบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงดังกล่าวจึงทำให้ไม่เห็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่อยู่ในฐานะผู้กระทำการภายในพื้นที่บ้าน ผลิตซ้ำความเป็นแม่และเมียในสถานะที่เป็นรอง ซึ่งในงานของ Deere (1995) ได้ถกเถียงและอธิบายอย่างชัดเจนว่า เกษตรกรหญิงมีความแตกต่างจากคำอธิบายเกษตรกรในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม โดยในงานนี้พยายามโต้แย้งกลับกับกรอบคิดเดิมของงานศึกษาชานา

ศึกษาที่มองว่า เกษตรกรชายเป็นหลักสำคัญในเกษตรกรรมและรายได้เข้ามาในครัวเรือน ซึ่งการอธิบายเช่นนี้จะอยู่ในระบบเกษตรกรรมครอบครัวแบบชายเป็นใหญ่ ในทางกลับกันสะท้อนให้เห็นว่า ผู้หญิงสามารถเป็นหลักในงานภาคเกษตรกรรมได้เช่นกัน อย่างเช่นเมื่อเวลาที่ผู้ชายใช้เครื่องมือทางการเกษตร และทิ้งหน้าที่ทางการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ไว้ ผู้ชายจึงไม่ได้เป็นเกษตรกรหลักเสมอไปอย่างที่ชาวนาศึกษาอธิบาย

ดังนั้น บทบาทการตัดสินใจที่มาจากประสบการณ์ของเกษตรกรหญิงในพื้นที่บ้านของจังหวัดฉะเชิงเทรา จึงทำให้เห็นว่า ต่างจากคำอธิบายของชาวนาศึกษาและการศึกษาเกษตรกรหญิงในตะวันตก เพราะเกษตรกรหญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราไม่ได้อยู่ในฐานะเกษตรกรแม่และเมียเท่านั้น แต่พวกเธอยังมีอำนาจและบทบาทในการตัดสินใจในพื้นที่บ้านของตนเอง สะท้อนให้เห็นผ่านบทบาทเกษตรกรเมีย แม่และลูกสาวที่มีบทบาทในการตัดสินใจและการจัดการเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจของบ้านในกรณีของยายแจ้ว บทบาทในการจัดการที่ดินของครอบครัวในกรณีของป้าตี การมองอนาคตของลูกกรณีของพี่ฟ้า การสานต่อและจัดการที่ดินของครอบครัวกรณีของพี่ภา

บทบาทและประสบการณ์ของเกษตรกรหญิงยังสะท้อนให้เห็นการให้ความหมายใหม่ของเกษตรกรหญิงในฐานะเมีย แม่ และลูกสาว รวมถึงความหมายของการทำเกษตรกรรมบนที่ดินตนเอง โดยมีการยึดโยงวิถีชีวิตความสัมพันธ์ไปกับธรรมชาติ เนื่องจากผู้หญิงมักมีความใกล้ชิดและผูกพันกับธรรมชาติ ทำให้เธอกลายเป็นผู้สร้างมากกว่าทำลาย เห็นได้จากการทำเกษตรของผู้หญิงส่วนใหญ่จึงไม่มีการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก ทำไร่ และทำสวน การทำเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีของเกษตรกรหญิงจึงมีทุนที่ทำให้ต่างจากการทำเกษตรกรรมดั้งเดิม อย่างที่ Sumner (2005) อธิบายว่าเกษตรกรรมแบบเกษตรอินทรีย์เปลี่ยนแปลงหน้าที่และอรรถภาพของผู้หญิงที่เป็นมากกว่าเกษตรกรแม่และเมียแต่กลับมีตัวตนอยู่ในพื้นที่สาธารณะได้เช่นกัน โดยเกษตรอินทรีย์เป็นเกษตรกรรมที่ดำรงอยู่ในเชิงปรัชญา เนื่องจากมีนัยยะของการปฏิเสธทุนอุตสาหกรรมและการสร้างการมีส่วนร่วมอย่างไม่เป็นทางการในชุมชน ซึ่งเกษตรอินทรีย์หญิงมีการสร้างทุนทางชีวิตที่หลากหลายมิติและนำมาสู่การสร้างความเท่าเทียม เนื่องจากเกษตรกรหญิงมีการสร้างทุนทางชีวิตหกประการด้วยกัน คือการสร้างทุนทางชีวิต การสร้างทุนทางการเงิน การสร้างทุนทางสังคม การสร้างทุนมนุษย์ การสร้างทุนทางธรรมชาติ การสร้างทุนทางวัฒนธรรม การสร้างทุนทางพลเมือง ซึ่งการสร้างทุนของเกษตรกรอินทรีย์หญิงมาพร้อมกับการสร้างเครือข่ายเข้าไว้ด้วยกัน เพราะมีความคิด รู้สึก การกระทำร่วมกันเพื่อช่วยเหลือกันในชุมชน

การอธิบายผู้หญิงในฐานะเกษตรกรแม่ เมีย และลูกสาว ในงานวิจัยนี้จึงต่างจากการอธิบายเกษตรกรหญิงแบบดั้งเดิมที่ต้องทำหน้าที่เพียงผู้ผลิตอาหารหรือต้องเป็นเพียงผู้ดูแลบ้าน และสวนไร่นา ภายใต้ครอบครัวชายเป็นใหญ่ แต่ในทางกลับกับการอธิบายเกษตรกรหญิงมีการสร้างทุนได้มากกว่าผู้ชาย และสร้างคุณค่าของงานและชีวิตที่ต่างกันระหว่างชายหญิง ซึ่งการมีทุนทางสังคมดังกล่าวของเกษตรกรหญิงจึงนำมาสู่การสร้างความเท่าเทียมระหว่างเกษตรกรหญิงและชายได้ รวมถึงการมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญภายในบ้านทำให้ต่างไปจากคำอธิบายประสบการณ์และหน้าที่ของผู้หญิงในงานของตะวันตกและชาวนาศึกษาที่มักมอง

อธิบายว่าต้องอยู่ในบทบาทหน้าที่ของความเป็นแม่และเมียโดยไม่มีอำนาจในการตัดสินใจหรือจัดการ
ทรัพยากรของครอบครัวโดยเฉพาะเมื่อผู้หญิงอยู่ในบริบทของการพยายามพัฒนาให้เป็นอุตสาหกรรม

ดังนั้น เสียงของผู้หญิงในพื้นที่บ้านของเกษตรกรเมีย แม่ และลูกสาวในบริบทของจังหวัดฉะเชิงเทราจะ
เห็นว่า ผู้หญิงไม่ได้ไร้เสียงเสมอไปแต่ยังมีเสียงหรืออำนาจในการตัดสินใจ การจัดการงานในพื้นที่บ้าน การ
เพาะปลูก และการจัดการทรัพยากรทางเกษตรกรรม อย่างที่ ยศ สันตสมบัติ (2536) อธิบายไว้ว่าการทำความเข้าใจหรืออธิบายผู้หญิงกับครอบครัวเกษตรกรไม่สามารถทำความเข้าใจสังคมแบบที่เรียบง่าย หยุดนิ่ง
และโดดเดี่ยวอีกต่อไปได้ เพราะสภาพสังคมชานนาในประเทศโลกที่สามมีการเปลี่ยนแปลงของพลังต่าง ๆ ที่
กำหนดสังคม ครอบครัวจึงอาจไม่ใช่หน่วยพื้นที่ในการผลิตอีกต่อไป การทำความเข้าใจเกษตรกรหญิงจึงต้องดู
โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่กำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้หญิง รวมถึงการนำไปสู่บทบาทที่
สำคัญในครอบครัวด้วยเช่นกันอย่างเกษตรกรหญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา

บทที่ 7

ผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะ: แรงงาน ผู้จัดการทางสังคม และนักเคลื่อนไหวทางสังคม

7.1 เกริ่นนำ

การนำเสนอผลการศึกษาในบทนี้ มุ่งเน้นไปที่การตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่สอง คือเพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา โดยเฉพาะบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปสู่การมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่นอกบ้าน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการทำความเข้าใจที่เชื่อมโยงกับผลการศึกษาในบทที่ 5 ที่กล่าวถึงกระบวนการกลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราในบริบทการพัฒนา โดยที่กระบวนการกลายเป็นแรงงานและทุนมนุษย์ของผู้หญิงมีเงื่อนไขสำคัญมาจากความต้องการแรงงานของภาคอุตสาหกรรมการผลิตที่ทำให้รัฐและผู้เชี่ยวชาญของรัฐพยายามเอื้ออำนวยความต้องการดังกล่าวผ่านการรวมศูนย์อำนาจเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาพื้นที่และกำหนดกรอบการผลิตแรงงานภายในเขตพัฒนาอุตสาหกรรมหลักภาคตะวันออก รวมถึงกระบวนการดังกล่าวยังเป็นผลมาจากเงื่อนไขภายในท้องถิ่น โดยเฉพาะแรงบีบคั้นของครอบครัวเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทราที่ทำให้ตั้งปรับกลยุทธ์การผลิตและการดำรงชีพโดยการส่งสมาชิกผู้หญิงในครอบครัวเคลื่อนย้ายออกมาเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมการผลิต

สำหรับการทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปสู่การมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่นอกบ้าน การทำความเข้าใจผ่านเลนส์ของครัวเรือน (Lens of the household) เป็นกรอบการทำความเข้าใจที่ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงผลลัพธ์ของกลยุทธ์และการตัดสินใจแบบเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงอยู่กับลักษณะของครอบครัวและความเชื่อในสังคมเกษตรกรรม ตลอดจนไปถึงความเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคมภายในครอบครัวเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงอยู่กับการตัดสินใจของเกษตรกรต่อการรับมือกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Rigg & Salamanca, 2011)

ข้อเสนอต่อการทำความเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลงของบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะในส่วนนี้ คือบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะที่เพิ่มสูงขึ้นเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญต่อการสร้างสรรค์เรื่องราวระดับชาติด้วย ไม่ได้เป็นเพียงแค่ตัวเบี้ยของกระดานหมากรุกแห่งชีวิต (the chessboard of life) ภายใต้แรงกระตุ้นของตลาดและโครงการพัฒนาของรัฐเท่านั้น (Rigg & Salamanca, 2011) เนื่องจากการแสดงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในกรณีจังหวัดฉะเชิงเทรา ไม่ว่าจะเป็นการเป็นแรงงาน ผู้จัดการทางสังคม หรือนักเคลื่อนไหวทางสังคม ต่างเป็นภาพสะท้อนของผู้หญิงที่ก้าวขึ้นมามีบทบาทในการมีส่วนร่วมต่อการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจในระนาบต่าง ๆ โดยเฉพาะกับบทบาทของพวกเธอที่มีผลต่อกลยุทธ์การดำรงอยู่ของครอบครัวเกษตรกรรม และชุมชนท้องถิ่น

ดังนั้น เพื่อแสดงให้เห็นถึงภาพเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปสู่การมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่นอกบ้านในบางส่วนหนึ่ง จึงแบ่งการนำเสนอเนื้อหาออกเป็นสองส่วน ประกอบด้วย ประเด็นที่

หนึ่ง ‘การเคลื่อนย้ายของแรงงานหญิงสาว: จาก ‘บ้าน’ มาสู่ ‘โรงงาน’’ ซึ่งเป็นการนำเสนอเกี่ยวกับสภาพการณ์ดำรงอยู่ของผู้หญิงกับการแสดงบทบาทหน้าที่ในฐานะแรงงาน รวมถึงการชี้ให้เห็นถึงการให้ความหมายของผู้หญิงต่อการเป็นแรงงานรับจ้างของพวกเธอเอง และประเด็นที่สอง ‘อย่างก้าวของผู้หญิงสู่พื้นที่สาธารณะ: การเป็นผู้จัดการทางสังคมและนักเคลื่อนไหวทางสังคมในท้องถิ่น’ กับการทำความเข้าใจการแสดงบทบาทของผู้หญิงบางส่วนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ที่ก้าวขึ้นมามีส่วนร่วมต่อบทบาทเกี่ยวกับกิจกรรมทางสังคมและเรื่องราวเกี่ยวกับสาธารณะ ทั้งในฐานะผู้จัดการทางสังคมและนักเคลื่อนไหวทางสังคมในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

7.2 การเคลื่อนย้ายของแรงงานหญิงสาว: จาก ‘บ้าน’ มาสู่ ‘โรงงาน’

คำอธิบายเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายของผู้หญิงจากครอบครัวเกษตรกรรมเข้าสู่การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิต การศึกษาจำนวนหนึ่งชี้ไปที่การขยายตัวของทุนนิยมผ่านการเข้ายึดครองที่ดินที่ส่งผลต่อความตึงเครียดทางเพศภาวะและทางช่วงวัย โดยเฉพาะสิทธิที่ดินและอำนาจการตัดสินใจเหนือที่ดิน ซึ่งเป็นสถานการณ์ปัญหาความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศในสังคมเกษตรกรรมสูงขึ้นในช่วงที่ผ่านมา (Park & White, 2017) เมื่อการการจัดสรรที่ดินและกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนไม่เพียงพอสำหรับกลุ่มผู้หญิงและคนรุ่นใหม่ในสังคมเกษตรกรรม การเคลื่อนย้ายไปยังภูมิศาสตร์การทำงานใหม่ หรือในภาคอุตสาหกรรมการผลิตในเขตเมืองที่พวกเธอเห็นว่าเป็นตำแหน่งที่มั่นคง จึงเป็นทางเลือกเชิงกลยุทธ์ใหม่สำหรับพวกเธอและครอบครัวของพวกเธอในการรับมือกับความเปลี่ยนแปลงในบริบทของการพัฒนา (Rigg & Salamanca, 2011; Kajoba, 2013)

การเคลื่อนย้ายส่วนบุคคลจากสังคมเกษตรกรรมสู่ภาคอุตสาหกรรมการผลิตในกรณีจังหวัดฉะเชิงเทรา มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการย้ายถิ่นฐานของผู้หญิงสู่แหล่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจหรือแหล่งรายได้ใหม่กลายเป็นเรื่องปกติ เช่นเดียวกับการเคลื่อนย้ายย้ายถิ่นฐานของผู้ชาย โดยที่ลักษณะของการเคลื่อนย้ายแบบผสมผสานระหว่างการเดินทางประจำวันและการย้ายถิ่นฐานถาวร ได้แทนที่การเดินทางมาทำงานยังภาคอุตสาหกรรมการผลิตแบบชั่วคราวตามฤดูกาล ซึ่งทำให้เกิดสถานะที่การเคลื่อนย้ายได้ก่อให้เกิดความทับซ้อนของครอบครัวเกษตรกรรม (Multi-sited households) ที่ผู้สูงอายุและกลุ่มผู้หญิงบางส่วนอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมในสัดส่วนที่เพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่แรงงานวัยหนุ่มสาวเคลื่อนย้ายออกนอกภาคเกษตรกรรมไปยังภาคอุตสาหกรรมการผลิตเพิ่มสูงขึ้น โดยที่แรงงานเหล่านี้จะส่งรายได้ของตนเองกลับมาเพื่อรักษาฐานะทางเศรษฐกิจและสถานะวิถีการเกษตรกรรมของครอบครัวของตนเอง (Rigg & Salamanca, 2011)

ทั้งนี้ การทำความเข้าใจถึงสภาพการณ์การเคลื่อนย้ายของแรงงานหญิงสาวจาก ‘บ้าน’ มาสู่ ‘โรงงาน’ มุ่งเน้นไปที่การพิจารณาถึงการแสดงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปในพื้นที่นอกบ้าน รวมถึงการพิจารณาต่อการให้ความหมายตัวตนของพวกเธอในฐานะแรงงานนอกบ้าน ซึ่งข้อเสนอต่อภาวะการณ์ดังกล่าวในส่วนนี้ คือแรงงานผู้หญิงต่างให้ความหมายต่อตัวตนของพวกเธอไม่ใช่เหยื่อของครอบครัวที่ถูกบีบให้ต้อง

ออกมาสู่นอกภาคเกษตรกรรม แต่มองว่าตนเองดำรงอยู่ในฐานะผู้กระทำการที่สามารถสะสมทุนทางเศรษฐกิจ และสามารถพัฒนาทุนทางสังคมกับการดูแลสมาชิกในครอบครัวของตนเองได้

ดังนั้น เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเข้าใจต่อภาวะการณ์การเคลื่อนย้ายของแรงงานหญิงสาวจาก ‘บ้าน’ มาสู่ ‘โรงงาน’ และการทำให้เห็นถึงตัวตนของแรงงานผู้หญิงในฐานะผู้กระทำการหนึ่งภายใต้ความสัมพันธ์กับครอบครัวเกษตรกรรมแบบใหม่ที่ความทับซ้อนตามข้อเสนอของงานในส่วนนี้ การนำเสนอเนื้อหาในส่วนนี้ จึงแบ่งการพิจารณาออกเป็นสองส่วน ประกอบด้วย ประเด็นที่หนึ่ง ‘การแสดงบทบาทหน้าที่ในฐานะแรงงานหญิง’ กับการนำเสนอถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปในฐานะแรงงานรับจ้างในพื้นที่นอกบ้าน และประเด็นที่สอง ‘ผู้หญิงกับการให้ความหมายต่อความเป็นแรงงาน’ เป็นประเด็นที่ต้องการชี้ให้เห็นถึงการให้ความหมายของผู้หญิงต่อความเป็นแรงงานรับจ้างนอกพื้นที่บ้านของตนเอง

7.2.1 การแสดงบทบาทหน้าที่ในฐานะแรงงานหญิง

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับประเด็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่เปลี่ยนแปลงไป โดยทั่วไปมักมุ่งเน้นไปที่การทำความเข้าใจบทบาทของผู้หญิงที่แยกขาดกันระหว่างพื้นที่บ้านกับพื้นที่นอกบ้าน เนื่องจากการแสดงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงต่อในกิจกรรมเหนือพื้นที่ทั้งสองมีความแตกต่างกัน ซึ่งตรงกันข้ามกับงานศึกษาอีกจำนวนหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลจากกลุ่มสตรีนิยมสายวิพากษ์ กลับชี้ให้เห็นว่าบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงทั้งสองพื้นที่ทับซ้อนกันและก่อให้เกิดการขูดรีดผู้หญิงจนก่อให้เกิดปัญหาความไม่เท่าเทียมทางเพศในสังคม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคำอธิบายทั้งสองแบบ ทั้งแบบทั่วไปและแบบกลุ่มสตรีนิยมสายวิพากษ์ที่สะท้อนให้เห็นภาพของความเปลี่ยนแปลงของบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในสังคมสมัยใหม่ แต่ข้อเสนอของผลการศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้จะพยายามชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงกับการก้าวออกมาจากพื้นที่บ้านสู่การเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นการแสดงบทบาทในพื้นที่นอกบ้านที่ไม่แยกขาดกับบทบาทที่พวกเธอแสดงหรือทำหน้าที่ให้กับครอบครัวหรือพื้นที่บ้านของตนเอง อันเป็นลักษณะของการแสดงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงทั้งสองพื้นที่ที่ทับซ้อนกัน โดยที่บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในฐานะแรงงานรับจ้างก็ไม่ใช่อำนาจการถือครองที่ดินหรือการกตัญญูต่อพ่อแม่ แต่มีความพยายามในการต่อสู้และปรับกลยุทธ์เพื่อรักษาสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเองด้วย

เป้าหมายของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราในการเคลื่อนย้ายเพื่อมาเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมการผลิต คือการสะสมทุนทางเศรษฐกิจ เนื่องจากรายได้ผลตอบแทนของการเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมการผลิตมีลักษณะที่เห็นได้ชัดและเป็นรูปธรรมมากกว่าผลตอบแทนที่ได้รับจากการผลิตในภาคเกษตรกรรมซึ่งมีความผันผวนและผันแปรจากสภาพความผันผวนของตลาดและสภาพภูมิอากาศ รวมถึงข้อจำกัดของต้นทุนทางเศรษฐกิจของแต่ละครอบครัวเกษตรกรรมซึ่งมีที่ดินและเงินทุนที่จำกัดทำให้การผลิตสินค้าสมาชิกผู้หญิงในครอบครัวเป็นสิ่งจำเป็น การเคลื่อนย้ายเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างของผู้หญิงจึงเป็นหนทางของการที่สร้างทางเลือกในการสะสมทุนทางเศรษฐกิจในการรับรายได้ในรูปแบบเงินรายเดือน และเป็นก้าวออกมาจากข้อจำกัดของต้นทุนทางเศรษฐกิจของครอบครัวตนเอง

การสะสมทุนทางเศรษฐกิจในฐานะของแรงงานผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรายังถือเป็นกลยุทธ์ของการกระจายความเสี่ยงของครอบครัวเกษตรกรรมด้วย เนื่องจากข้อจำกัดของต้นทุนทางเศรษฐกิจของครอบครัวเกษตรกรรมในจังหวัดฉะเชิงเทราในหลายครอบครัว บีบให้ผู้หญิงต้องเลือกกลยุทธ์ของการกระจายความเสี่ยงซึ่งหากผู้หญิงยังคงอยู่ในภาคเกษตรกรรม อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงของรายได้ของครอบครัวที่มาจากแหล่งทางรายได้ของผลผลิตทางการเกษตรกรรมเท่านั้น เมื่อสมาชิกหญิงสาวในครอบครัวเกษตรกรรมออกมาทำหน้าที่เป็นแรงงานรับจ้างนอกรับบ้านให้กับครอบครัวจึงเป็นการสร้างสถานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวให้มีความยืดหยุ่นมากยิ่งขึ้น

กลยุทธ์ของการกระจายความเสี่ยงและการสะสมทุนทางเศรษฐกิจของแรงงานผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา เห็นได้ชัดจากกรณีของ ป้าตี [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม 2568) กับการเคลื่อนย้ายออกไปนอกรับบ้านเพื่อทำหน้าที่เป็นแรงงานรับจ้างคัดกิ่งของบริษัทแห่งหนึ่ง ควบคู่กับการที่เธอยังคงทำเกษตรกรรมร่วมกับพ่อแม่ของตนเองบนที่ดินของครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการปลูกข้าวโพด ฟักทอง และพริก แต่ภายหลังจากการเกิดปัญหาน้ำทะเลหนุนเข้ามาบริเวณของพื้นที่ชุมชนบางฝักงามที่ป้าตีอาศัยอยู่ จึงให้ป้าตีตัดสินใจนำเงินเก็บจากการทำงานรับจ้างและการทำเกษตรกรรมที่ผ่านมา นำมาลงทุนบ่อเลี้ยงกุ้งเพื่อรักษาแหล่งรายได้ของตนเองและครอบครัวที่มากกว่าแค่หนึ่งแหล่งรายได้

“ก่อนที่จะได้ที่ดินมรดกต่อจากพ่อแม่ ตนเองเคยออกไปทำงานคัดกิ่งที่อำเภอแปลงยาว ทำงานครึ่งวันได้สามร้อยบาท ทำตั้งแต่วัยรุ่น โดยแต่ละวันจะนั่งรถไปกับคนแถวบ้านอีกจำนวนสิบกว่าคน แต่พอในช่วงของโควิดก็ไม่มีใครไปอีก แม่ตัวเองอยากไปก็ไม่มีใครอื่นที่จะไป เลยเลิกงานนั้นไป ตอนทำงานคัดกิ่งก็ปลูกข้าวโพด ฟักทอง พริกกับพ่อแม่ แต่พอน้ำทะเลน้ำเค็มดันเข้ามาแถวนี้ก็เลยหันมาลงทุนเลี้ยงกุ้งแทน เพื่อให้ยังมีรายได้หลายทาง”

(ป้าตี [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2568)

นอกเหนือจากการแสดงบทบาทของแรงงานผู้หญิงเกี่ยวกับการสะสมทุนทางเศรษฐกิจแล้ว ผู้หญิงที่เคลื่อนย้ายออกนอกพื้นที่บ้านก็ยังมีบทบาทเกี่ยวกับการสะสมทุนทางสังคมร่วมด้วย โดยเฉพาะการที่ผู้หญิงส่งเงินกลับมาอยู่ที่บ้านให้กับสมาชิกครอบครัวเพื่อนำเงินเหล่านั้นใช้สำหรับกิจกรรมทั่วไปและกิจกรรมการผลิตทางเกษตรกรรมของครอบครัว ซึ่งเงินจำนวนหนึ่งอาจถูกส่งมาเพื่อปรับปรุงบ้านเรือนหลังเดิมหรือสร้างบ้านหลังใหม่ รวมถึงการนำเงินมาจัดกิจกรรมและพิธีกรรมของครอบครัว เช่น งานทำบุญบ้านงานบวชสมาชิกในครอบครัว และงานเลี้ยงตามเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งที่ผู้หญิงสามารถให้เห็นถึงต้นทุนทางสังคมของตนเองที่สูงขึ้น ทั้งในแง่มุมมองของความกตัญญูต่อพ่อแม่บุพการีและการสนับสนุนกิจกรรมของครอบครัวที่แน่นแฟ้น (Hirai, 2013)

สำหรับการสะสมทุนทางสังคมของแรงงานผู้หญิง ประสบการณ์ของพี่ฟ้า [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568) ในช่วงที่เธอยังเป็นแรงงานรับจ้างอยู่ที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร เธอตัดสินใจส่งรายได้จาก

การรับจ้างของตนเองส่วนหนึ่งให้กับแม่ เพื่อเป็นทุนสำหรับกิจกรรมของครอบครัว อย่างไรก็ตาม หลังจากที่พี่ฟ้า มีลูกคนแรกจึงตัดสินใจส่งลูกให้กับแม่ของตนเองเป็นผู้เลี้ยงดูในช่วงแรก ก่อนที่ต่อมาเธอเลือกที่จะให้ลูกและแม่ของตนเองมาอยู่ร่วมกันที่กรุงเทพมหานคร ด้วยเหตุผลในเรื่องของการที่เธอสามารถดูแลได้ทั้งแม่และลูกของเธอเองได้ในเวลาเดียวกัน ซึ่งไม่นานหลังจากนั้น ทุกคนต่างได้ย้ายกลับมาบ้านที่ชุมชนบ้านผักสวาย เนื่องจากแม่ของพี่ฟ้าไม่ชอบที่จะต้องอาศัยและใช้ชีวิตอยู่ในเมือง พี่ฟ้าจึงตัดสินใจที่จะย้ายทุกคนกลับมาตามความต้องการของแม่และความต้องการของเธอที่ต้องการดูแลแม่และลูกพร้อมกัน ซึ่งเธอเองก็ใช้เงินเก็บจำนวนหนึ่งในการปรับปรุงบ้านหลังเดิมและปรับปรุงที่ดินเพื่อเพาะปลูกพืชครั้งใหม่และชนิดใหม่ ๆ ด้วย

“ตอนลงไปทำงานที่กรุงเทพ เคยพาแม่ไปอยู่ด้วย แต่แม่ขอกลับมาอยู่ที่บ้าน และขอเอาหลานมาเลี้ยงดูด้วย พี่จึงตัดสินใจกลับบ้านออกจากโรงงานในปี 2539 ด้วยสาเหตุเรื่องลูก อยากเลี้ยงดูลูกในช่วงวัยแรกเกิดให้ดีที่สุด เพราะมองว่าเป็นช่วงที่ต้องอยู่กับแม่ ช่วงที่การเลี้ยงดูส่งผลต่อนิสัยลูกมากที่สุด”

(พี่ฟ้า [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

ทั้งนี้ จากประสบการณ์ของแรงงานหญิงเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในฐานะแรงงานรับจ้าง เป็นบทบาทที่ไม่ได้แยกขาดจากบทบาทในครอบครัว แต่เป็นบทบาทที่ทับซ้อนกันและมีเป้าหมายเพื่อความมั่นคงของครอบครัวเป็นสำคัญ ซึ่งต่างจากมุมมองที่มองว่าการทำงานนอกบ้านของผู้หญิงเป็นเพียงการถูกขูดรีดทางเพศ ผู้หญิงเหล่านี้มีเป้าหมายหลักในการสะสมทุนทางเศรษฐกิจเพื่อหลีกเลี่ยงความไม่แน่นอนจากการเกษตรและข้อจำกัดด้านที่ดินของครอบครัว การเป็นแรงงานจึงเป็นหนทางในการสร้างรายได้ที่แน่นอนและเป็นรายเดือน นอกจากนี้ การทำงานนอกบ้านยังเป็นกลยุทธ์สำคัญในการกระจายความเสี่ยงด้านรายได้ของครอบครัว เกษตรกรรม และยังช่วยสะสมทุนทางสังคมด้วยการส่งเงินกลับบ้านเพื่อปรับปรุงบ้านและสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของครอบครัว การตัดสินใจและการกระทำของผู้หญิงเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการปรับกลยุทธ์เพื่อยกระดับสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเองและครอบครัวให้ดีขึ้น

7.2.2 ผู้หญิงกับการให้ความหมายต่อความเป็นแรงงาน

การตั้งคำถามต่อประเด็นการให้ความหมายของผู้หญิงต่อความเป็นแรงงานรับจ้างนอกพื้นที่บ้านของตนเอง เป็นส่วนสำคัญของการทำความเข้าใจต่อบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราที่เปลี่ยนไปในบริบทของการพัฒนา ซึ่งกลุ่มผู้หญิงต่างพยายามในการนิยามและให้ความหมายใหม่ต่อบทบาทหน้าที่ของเธอเอง โดยมีเป้าหมายของการปรับเปลี่ยนความหมายทางสังคมต่อบทบาทหน้าที่ของผู้หญิง คือการปรับระดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสถานะทางสังคมของผู้หญิงเพื่อทำให้เกิดการยอมรับจากสังคมมากยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ ความหมายทางสังคมต่อบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงเป็นสิ่งที่แยกไม่ขาดกับเรื่อง ‘ความทรงจำทางสังคม’ (Social memory) เนื่องจากความทรงจำเดิมของผู้คนในสังคมมีส่วนสำคัญต่อการให้ความหมายทางสังคมต่อบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงซึ่งมักทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในสถานะรองกว่าผู้ชายในสังคม ผู้หญิงจึงต้อง

พยายามทำให้ความทรงจำทางสังคมต่อบทบาทหน้าที่ของพวกเธอเปลี่ยนไป ผ่านปฏิบัติการของพวกเธอในการรื้อสร้างความหมายใหม่ ๆ ขึ้น เช่น การส่งเงินให้ครอบครัว การส่งเงินมาเพื่อปรับปรุงบ้าน หรือการจัดงานและพิธีกรรมสำคัญของครอบครัวอยู่เสมอ ซึ่งต่างเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่ถูกสังคมคาดหวังไว้ (Hirai, 2013)

กรณีของพิจัน [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568) การเดินทางเคลื่อนย้ายออกไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างตั้งแต่ช่วงวัยรุ่น เธอมองว่าเป็นทางเลือกนี้เป็นกลยุทธ์สำหรับสร้างความยืดหยุ่นในทางเศรษฐกิจของครอบครัวของเธอซึ่งส่วนใหญ่ยังอยู่ในภาคเกษตรกรรม ซึ่งเงินรายได้จากการเป็นแรงงานรับจ้างของเธอ นอกจากเหนือเงินเหล่านั้นจะใช้สำหรับกิจกรรมส่วนตัวของเธอเองแล้ว เงินเหล่านั้นยังถูกแบ่งให้กับกิจกรรมของครอบครัวด้วย ทั้งกิจกรรมทั่วไปและกิจกรรมการผลิตในภาคเกษตรกรรมของครอบครัว ซึ่งเมื่อเธอเก็บเงินได้จำนวนหนึ่งก็นำเงินเหล่านั้นมาปรับปรุงบ้านของพ่อแม่ของเธอด้วย ซึ่งเธอถือว่าเงินเหล่านั้นที่ถูกส่งกลับมาเป็นเงินที่สำหรับตอบแทนพ่อแม่และสมาชิกครอบครัวของเธอ และยังทำให้คนอื่น ๆ ในชุมชนบ้านผักสวายทราบและเปลี่ยนความคิดว่าเธอในฐานะลูกสาวคนหนึ่งก็สามารถเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวของเธอเองได้

ภาพที่ 7.1 รูปบ้านเรือนหลังเก่าของครอบครัวพิจันที่ถูกปรับปรุงใหม่

อย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ของแรงงานผู้หญิงหลายคนในกรณีของบ้านผักงามและบางผักสวายเองก็แสดงให้เห็นว่า ความหมายต่อการเป็นแรงงานก็มีด้านที่ไม่ดีสำหรับพวกเธอเช่นกัน โดยเฉพาะการตั้งคำถามของพวกเธอต่อชีวิตแบบแรงงานในระยะยาวที่อาจไม่ได้เป็นไปตามความคาดหวังของพวกเธอเสมอไป โดยเฉพาะคำถามเหล่านั้นเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่พวกเธอมีบทบาทหน้าที่เกี่ยวกับการเป็นแม่เพิ่มเติมขึ้นมา โดย

ที่พวกเขาเฝ้ามองว่าการเป็นแรงงานผู้หญิงในระยะยาวถือเป็นภาวะที่มีความไม่มั่นคงและความเสี่ยงสูงขึ้น เนื่องจากภาคอุตสาหกรรมการผลิตส่วนใหญ่ต้องการลักษณะแรงงานที่มีความแข็งแรงในการผลิต และมีเวลาในการปฏิบัติงานเป็นประจำ ซึ่งการทำหน้าที่ในฐานะแม่เป็นสิ่งที่ทำให้ความแข็งแรงและเวลาของพวกเขาในการปฏิบัติงานในฐานะแรงงานรับจ้างลดน้อยลงไปอันส่งผลต่อความมั่นคงของอาชีพและรายได้ของพวกเขาในระยะยาว

นอกเหนือจากเรื่องของความไม่มั่นคงและความเสี่ยงต่อเรื่องรายได้ของแรงงานผู้หญิงแล้ว ก็ยังมีเรื่องของปัญหาสุขภาพและสุขภาวะอนามัยที่พวกเขาเฝ้ามองเชื่อมโยงกับความหมายของชีวิตแรงงานรับจ้างด้วย เนื่องจากประสบการณ์ของพวกเขาที่เคยอาศัยอยู่ในครอบครัวเกษตรกรรมการบริโภคผลผลิตของครอบครัวของพวกเขาเองเป็นสิ่งที่ทำให้เธอเชื่อมั่นว่าทำให้เธอมีสุขภาพและสุขภาวะอนามัยที่ดีได้ แต่เมื่อก้าวไปสู่ชีวิตเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง ทางเลือกของการกินและการใช้ชีวิตถูกจำกัดด้วยต้นทุนทางเศรษฐกิจ เวลา และพื้นที่ ทำให้พวกเขาไม่มีทางเลือกในการกินหรือรักษาสุขภาวะอนามัยได้มากนัก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้แรงงานหญิงหลายคนตัดสินใจที่กลับมาทำเกษตรกรรมในที่ดินของครอบครัวของตนเองมากขึ้น ทั้งในลักษณะของการทำเกษตรกรรมแบบเต็มเวลา และแบบบางเวลา

กรณีของพี่ฟ้า [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568) ที่ชุมชนบ้านผักสวายเป็นกรณีที่เราเห็นได้ชัดว่าเธอมีความกังวลต่อชีวิตแรงงานรับจ้างของเธอเองว่า ในระยะยาวอาจไม่เป็นผลดีต่อทั้งเรื่องของรายได้และสุขภาพของเธอ รวมถึงลูกของเธอเองด้วย ประกอบกับแม่ของเธอต้องการย้ายกลับบ้าน เธอจึงตัดสินใจย้ายกลับบ้านเพื่อดูแลแม่และลูก รวมถึงการทำเกษตรกรรมอินทรีย์เพื่อนำผลผลิตเหล่านั้นมาบริโภคภายในครอบครัว และนำไปขายเป็นรายได้ของครอบครัวร่วมด้วย ทั้งนี้ ในปัจจุบัน ลูกของเธอเองหนึ่งคนกำลังทำงานอยู่ที่บริษัทโรงงานแห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากบ้าน ซึ่งเธอเองต้องการให้ลูกกลับมาทำเกษตรกรรมอินทรีย์ที่บ้าน เนื่องจากเธอยังมองว่าในระยะยาวการใช้ชีวิตในการเป็นแรงงานรับจ้างยังมีความไม่มั่นคงสูงทั้งในเรื่องรายได้และสุขภาพของเธอ

เช่นเดียวกับกรณีของ ป้าตี [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม 2568) ที่ชุมชนบางผักงาม ลูกสาวของเธอในปัจจุบัน ทำงานอยู่ที่โรงงานแห่งหนึ่งในจังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งประสบการณ์ของเธอก่อนหน้านี้เกี่ยวกับการแพ้สารเคมีทั้งตอนที่เธอทำเกษตรกรรมในช่วงแรก และตอนที่เธอรับจ้างเป็นแรงงานคัดกุ้ง ทำให้เธอค่อนข้างกังวลต่อลูกสาวของเธอว่าสุขภาพของเธอจะแย่ลงไหม จากการทำงานในโรงงานและทางเลือกในการกินของลูกสาวเธอที่จำกัด โดยเธอเองคาดหวังว่าอยากให้ลูกสาวกลับมาทำเกษตรกรรมอินทรีย์และเลี้ยงกุ้งร่วมกับเธอ เพราะสามารถสร้างรายได้ที่เพียงพอต่อการยังชีพได้

ดังนั้น การดำรงอยู่ในสถานะแรงงานรับจ้างของผู้หญิงจึงไม่ใช่การที่ผู้หญิงตกอยู่ในฐานะผู้ถูกกระทำหรือเหยื่อของครอบครัวที่ถูกบีบให้ออกจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมการผลิตเท่านั้น แต่ผู้หญิงยังดำรงอยู่ในฐานะผู้กระทำการที่สามารถปรับเปลี่ยนกลยุทธ์เพื่อปรับระดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในครอบครัวและการสะสมทุนทางสังคมกับเศรษฐกิจร่วมด้วย ซึ่งความหมายใหม่ต่อชีวิตของแรงงานผู้หญิง พวกเธอมีการริ่สร้าง ความหมายใหม่ทั้งด้านที่ดีและด้านลบ โดยที่พวกเขาจะเลือกหญิงใช้เพื่อความหมายแต่ละ

อย่างผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ที่พวกเขาทำเพื่อเปลี่ยนความทรงจำทางสังคมและความคาดหวังแบบเดิม ๆ ที่มีต่อพวกเขา

7.3 อย่างก้าวของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะ: การเป็นผู้จัดการทางสังคมและนักเคลื่อนไหวทางสังคมในท้องถิ่น

นอกเหนือจากบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในพื้นที่นอกบ้านเกี่ยวกับการเป็นแรงงานรับจ้างแล้ว ผู้หญิงจากชุมชนบ้านผักสวาย และบางผักงามบางส่วนยังมีบทบาทหน้าที่ที่เข้าร่วมในกิจกรรมทางสังคมและทางสาธารณะในพื้นที่สาธารณะด้วย อันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการเมือง (Political culture) ที่แฝงฝังอยู่ สังคมเกษตรกรรมมาอย่างนาน (Akram-Lodhi, 2018) โดยเฉพาะผลกระทบของกระบวนการพัฒนาในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศทางเกษตรกรรมและวิถีชีวิตของผู้หญิงและสมาชิกในครอบครัวของเธอ ทำให้พวกเขาต้องออกมาเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องความปลอดภัยของชีวิตตนเองและครอบครัว รักษาระบบนิเวศทางเกษตรกรรม และสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น

สำหรับข้อเสนอในส่วนนี้ เป็นการชี้ให้เห็นว่าการอย่างก้าวออกมามีบทบาทในพื้นที่สาธารณะในกรณีของผู้หญิงที่ชุมชนบ้านผักสวาย และชุมชนบางผักงาม เป็นผลสืบเนื่องมาจากเงื่อนไขของการพัฒนาในจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งบทบาทในพื้นที่สาธารณะเหล่านี้ของผู้หญิง เป็นการปฏิเสธต่อคำอธิบายโดยทั่วไปที่ว่าผู้หญิงเป็นเพียงเหยื่อของกระบวนการพัฒนาเท่านั้น โดยที่บทบาทการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมในพื้นที่สาธารณะในกรณีของผู้หญิงทั้งสองชุมชนนี้ เป็นภาพสะท้อนถึงความพยายามในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในท้องถิ่น ที่ผู้หญิงแสดงบทบาทออกมาเพื่อปกป้องวิถีชีวิตและคุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัว ทั้งในแง่ของความมั่นคงทางอาหารและสิ่งแวดล้อม

ดังนั้น เพื่อแสดงให้เห็นบทบาทของผู้หญิงที่เปลี่ยนไปกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมในส่วนนี้ จะแบ่งการพิจารณาออกเป็นสองส่วน ประกอบด้วย ประเด็นที่หนึ่ง *‘ผู้หญิงกับการเป็นผู้จัดการทางสังคมในท้องถิ่น: ความสัมพันธ์ทางสังคม และความมั่นคงทางอาหารของชุมชนท้องถิ่น’* เป็นส่วนของการแสดงให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่สาธารณะในฐานะผู้จัดการทางสังคมในท้องถิ่นเพื่อจัดการและรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกาะเกี่ยวกันระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวและชุมชนท้องถิ่นผ่านประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหารของท้องถิ่น และประเด็นที่สอง *‘ผู้หญิงกับการเป็นนักเคลื่อนไหวทางสังคมในท้องถิ่น: กระบวนการพัฒนา และปัญหาสิ่งแวดล้อม’* เพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในฐานะนักเคลื่อนไหวทางสังคมในประเด็นเรื่องผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาและปัญหาสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น

7.3.1 ผู้หญิงกับการเป็นผู้จัดการทางสังคมในท้องถิ่น: ความสัมพันธ์ทางสังคม และความมั่นคงทางอาหารของชุมชนท้องถิ่น

การทำความเข้าใจต่อบทบาทของผู้หญิงในฐานะผู้จัดการทางสังคม (Social manager) ต้องเริ่มต้นจากการพิจารณาความหมายของคำว่าผู้จัดการทางสังคม ซึ่งสิ่งนี้หมายถึงผู้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการจัดการ

และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวหรือในชุมชนท้องถิ่นกับประเด็นทางสาธารณสุขหรือประเด็นปัญหาทางสังคม เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งกรณีของผู้หญิงที่ชุมชนบ้านผักสวายและชุมชนบางผักงามบางส่วน สะท้อนให้เห็นว่าพวกเธอมีความพยายามในการเป็นตัวกลางเพื่อจัดการปัญหาในเรื่องความไม่มั่นคงทางอาหารและความไม่ปลอดภัยทางอาหารของครอบครัวตนเองและของชุมชนท้องถิ่น โดยที่พวกเธอไม่ได้มีบทบาทในการจัดการและจัดเตรียมอาหารเพียงในพื้นที่บ้านเท่านั้น แต่พวกเธอยังสร้างและจัดการความสัมพันธ์กับคนในชุมชนเพื่อพัฒนาแนวทางในการจัดการอาหารและทรัพยากรในท้องถิ่นสำหรับความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน (Lassa & Shrestha, 2014)

ผู้หญิงบางส่วนเห็นว่าบทบาทของตนเองมีส่วนสำคัญต่อการจัดหาอาหารและสารอาหารในครัวเรือน โดยที่ความคิดแบบโภชนาการนิยม (Nutritionism) ของพวกเธอที่เน้นในเรื่องของวัตถุดิบอาหารที่เพียงพอ ปลอดภัย สะอาด รู้แหล่งที่มา และมีสารอาหารที่เหมาะสมต่อสมาชิกของครอบครัวเธอเอง ถือเป็นเทคนิคของอำนาจ (Technique of power) ของพวกเธอที่ใช้ในการจัดการความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชนด้วย (Kimura, 2013; McMichael, 2013) ซึ่งความคิดแบบโภชนาการนิยมดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ จำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนและจัดการความรู้ทางโภชนาการระหว่างกลุ่มผู้หญิงในชุมชนท้องถิ่น รวมถึงการแลกเปลี่ยนวิธีการในการจัดหาอาหารและสารอาหาร

นอกเหนือผู้หญิงเหล่านี้จะระบุว่าจัดหาอาหารและสารอาหารในครัวเรือนภายใต้ความคิดแบบโภชนาการนิยมจะเป็นบทบาทที่สำคัญของพวกเธอแล้ว พวกเธอยังมองว่าเป้าหมายในการจัดการกับปัญหาในเรื่องความไม่มั่นคงทางอาหารและความไม่ปลอดภัยทางอาหารของครอบครัวตนเองและของชุมชนท้องถิ่น ยังถือเป็นการเรียกร้องสิทธิต่ออาหาร (the Right to food) ซึ่งเป็นสิทธิพื้นฐานของทุกคนในชุมชนท้องถิ่นที่ควรที่จะปกป้องและควรที่จะได้รับ (Golay & Biglino, 2013) โดยที่ผู้หญิงเป็นแกนนำสำคัญในการแสดงบทบาทเพื่อปกป้องสิทธิดังกล่าว

กรณีของพี่จัน [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568) เป็นสมาชิกคนหนึ่งของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่บ้านผักสวาย ซึ่งประสบการณ์ของเธอเกี่ยวกับเหตุการณ์น้ำท่วมที่กรุงเทพมหานคร เมื่อปี พ.ศ. 2555 ที่เธอระบุว่า ‘แม้จะมีสตางค์แต่ไม่มีอาหารซื้อได้’ เนื่องจากสถานการณ์น้ำท่วมทำให้ผู้คนต่างแย่งกันเพื่อซื้อวัตถุดิบประกอบอาหาร เช่น แม่ค่านำไข่มาขายเพียงไม่กี่บาทที่ก็หมด และร้านค้าห้างสรรพสินค้าก็ไม่มีวัตถุดิบประกอบอาหารขาย ทำให้เธอตัดสินใจกลับมาทำเกษตรอินทรีย์ที่บ้าน เพื่อที่จะได้วัตถุดิบประกอบอาหารที่ปลอดภัย สะอาด และรู้แหล่งที่มาเป็นอย่างดี รวมถึงไม่ต้องแย่งซื้อหรือแข่งขันในการเข้าถึงวัตถุดิบประกอบอาหารกับใคร

“เหตุการณ์น้ำท่วมที่กรุงเทพฯ ปี 2555 ตอนนั้นอยู่คอนโดที่ชั้นสี่ เจอว่าแม่จะมีสตางค์แต่ไม่มีอาหารซื้อได้ ไข่มาขายไม่กี่บาทที่ก็หมด ห้างก็ไม่ขายของ จึงตัดสินใจกลับบ้าน โดยเริ่มจากการรับจ้างและมาทำงานที่กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์บ้าง ก่อนที่จะทำเกษตรอินทรีย์ควบคู่กับการทำเมล็ดพันธุ์ส่งขายและส่งสมาชิกในกลุ่ม”

(พี่จัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2568)

ทั้งนี้ ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ของพีจันในช่วงแรกมีเพียงไม่มาก ทำให้เธอตัดสินใจเข้าร่วมกับกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่บ้านผักสวยเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์และการจัดการโภชนาการภายในครอบครัวด้วย โดยที่เธอเองก็ได้รับมอบหมายจากกลุ่มให้ไปอบรมความรู้ในการจัดการเมล็ดพันธุ์ ทำให้เธอเองไม่ได้ปลูกผักอินทรีย์เพื่อขายผลผลิตเพียงอย่างเดียว เธอของปลูกผักอินทรีย์เพื่อเอาเมล็ดพันธุ์ด้วย โดยเธอเชื่อว่าตนเองทำเมล็ดพันธุ์ได้สวยกว่าคนอื่น ๆ จากการเอาความรู้ที่อบรมมาปรับประยุกต์ใช้และเอาภูมิปัญญาของพ่อแม่เกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ถั่ว ข้าว และข้าวโพดมาเสริมความรู้ด้วย ซึ่งเธอใช้พื้นที่ห้องครัวภายในบ้านของตนเองสำหรับการจัดการและจัดเก็บเมล็ดพันธุ์ของตนเองสำหรับการส่งขายและให้กลับสมาชิกคนอื่นในกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่บ้านผักสวย

ภาพที่ 7.2 การจัดการและจัดเก็บเมล็ดพันธุ์ในห้องครัว

นอกจากนี้ กรณีของพีภา [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 12 สิงหาคม 2567) ก็เป็นอีกหนึ่งกรณีที่ปรับเปลี่ยนจากการประกอบอาชีพเป็นรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้า มาสู่การทำเกษตรอินทรีย์ เพราะเห็นว่าวัตถุดิบประกอบอาหารและอาหารที่ตนเองและครอบครัวกินมีผลต่อสุขภาพเป็นอย่างยิ่ง จึงเริ่มต้นจากการเดินทางไปเรียนรู้ที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อน ก่อนที่จะชักชวนสมาชิกในชุมชนตั้งกลุ่มเกษตรอินทรีย์ของชุมชนขึ้นมา ซึ่งเธอนำความรู้ที่ได้รับจากการอบรมที่ศูนย์ศึกษาฯ กับจากการแลกเปลี่ยนกับสมาชิกภายในกลุ่มเพื่อนำมาใช้กับการทำเกษตรอินทรีย์ในที่ดินของครอบครัวของตนเอง รวมถึงเธอและสมาชิกภายในกลุ่มยังให้ความสำคัญกับการแปรรูปผลผลิตทางเกษตรกรรมเพื่อนำไปขายสำหรับสร้างรายได้ จึงตัดสินใจระดมงบประมาณจากการสนับสนุนของหน่วยงานรัฐและจากสมาชิกภายในกลุ่มเพื่อจัดสร้างอาคารแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรขึ้นมาสำหรับเป็นพื้นที่กลางในการแปรรูปผลผลิตทางเกษตรกรรมสมาชิกภายในกลุ่มของเธอเอง

ภาพที่ 7.3 อาคารแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร

ดังนั้น ในฐานะ ‘ผู้จัดการทางสังคม’ ผู้หญิงในชุมชนบ้านผักสวายและบางผักงามไม่ได้จำกัดบทบาทการจัดการอาหารไว้แค่ในพื้นที่บ้านเท่านั้น แต่พวกเธอยังขยายบทบาทสู่การสร้างความสัมพันธ์และจัดการทรัพยากรในชุมชนเพื่อความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน ความคิดแบบโภชนาการนิยมที่ให้ความสำคัญกับอาหารที่ปลอดภัยและมีคุณภาพ ถือเป็นกลไกที่พวกเธอใช้ในการจัดการความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน ซึ่งรวมถึงการแลกเปลี่ยนความรู้และวิธีการจัดหาอาหาร ทั้งนี้ บทบาทดังกล่าวไม่ได้เป็นเพียงการจัดการเรื่องอาหารเท่านั้น แต่ยังเป็นการเรียกร้องสิทธิในอาหาร ซึ่งเป็นสิทธิพื้นฐานที่พวกเธอเป็นแกนนำในการปกป้องและพัฒนาให้เกิดขึ้นในชุมชน อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำเพื่อแก้ไขปัญหาและสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนของตนเอง

7.3.2 ผู้หญิงกับการเป็นนักเคลื่อนไหวทางสังคมในท้องถิ่น: กระบวนการพัฒนา และปัญหาสิ่งแวดล้อม

การแสดงบทบาทของผู้หญิงในฐานะนักเคลื่อนไหวทางสังคมในท้องถิ่นถือเป็นอีกหนึ่งบทบาทในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงที่เกิดขึ้น โดยเป้าหมายอาจไม่ใช่เพียงเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมและดูแลโภชนาการอาหารของสมาชิกภายในครอบครัวและชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น แต่เป็นเป้าหมายในการจัดการและแก้ไขปัญหาที่มีผลกระทบในวงกว้างกว่าแค่ขอบเขตของชุมชนท้องถิ่นของตัวผู้หญิงเองเท่านั้น ซึ่งพวกเธอจำเป็นต้องอาศัยการสร้างสัมพันธ์เชิงเครือข่ายกับกลุ่มภายนอกชุมชนร่วมด้วย โดยเฉพาะปัญหาอันสืบเนื่องมาจากกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้โครงการสนับสนุนการพัฒนาโดยรัฐ และปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีผู้ได้รับผลกระทบในวงกว้าง

สำหรับการทำความเข้าใจต่อบทบาทของผู้หญิงกับการเป็นนักเคลื่อนไหวทางสังคมในท้องถิ่น การตั้งคำถามเกี่ยวกับวิธีการและเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงบางส่วนสามารถสร้างปลุกกระตมทางสังคม โดยเฉพาะการชักชวนกลุ่มผู้หญิงออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องปัญหาทางสังคม ถือเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้เห็นแง่มุมของการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต่างออกไปจากการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะแง่มุมของอัตลักษณ์ทางการเมืองที่เชื่อมโยงกับมิติทางเพศสภาพของผู้หญิงที่ถูกนำมาใช้เพื่อปลุกกระตมทางสังคม และเพื่อสะท้อนให้เห็นรากเหง้าของปัญหาที่เกิดขึ้น (Zulve, 2022)

กรณีของพี่วัน [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 17 สิงหาคม 2567) เป็นนักเคลื่อนไหวทางสังคมคนหนึ่งที่ได้เดินทางมาลงหลักปักฐานที่ชุมชนบ้านผักสวายตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 ซึ่งเธอเห็นว่าประเด็นปัญหาชุมชนแห่งนี้ที่สำคัญ คือคุณภาพชีวิตของสมาชิกในชุมชนที่ไม่ดีพอ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องการเข้าถึงการศึกษาของเด็กเยาวชน เนื่องจากภาระค่าใช้จ่ายของโรงเรียนที่สูงและสมาชิกชุมชนไม่มีความสามารถในการจ่ายได้ โดยที่สมาชิกชุมชนได้เสนอใช้วิธีการแบบการเอาแรงหรือร่วมช่วยกันปลูกมันสำปะหลังเพื่อระดมทุนหาเงินมาส่งเสริมค่าใช้จ่ายภายในโรงเรียน แต่สำหรับเธอมองว่าวิธีการแก้ไขปัญหาที่สำคัญ คือการทบทวนบทเรียนของปัญหาเหล่านี้ โดยเฉพาะรายได้ของครอบครัวเกษตรกรที่ไม่เพียงพอ ดังนั้น เธอจึงเริ่มจากการตั้งกลุ่มเกษตรกรภายในชุมชนขึ้นมาเพื่อช่วยกันทบทวนบทเรียนปัญหาที่ผ่านมา รวมถึงการหาแนวทางเพิ่มรายได้ของสมาชิกในแต่ละครอบครัวของกลุ่ม

อย่างไรก็ตาม ในช่วงแรกสมาชิกกลุ่มเกษตรกรในชุมชนบ้านผักสวายมีผสมผสานกันระหว่างสมาชิกที่เป็นเกษตรกรชายและเกษตรกรหญิง แต่พอดำเนินกิจกรรมกลุ่มเพียงไม่นาน สมาชิกผู้ชายเริ่มลดบทบาทของตนเองภายในกลุ่มลง เนื่องจากปัญหาความขัดแย้งภายในกลุ่มที่มาจากการตั้งกลุ่มดื่มสุราในขณะจัดกิจกรรมซึ่งทำให้กิจกรรมไม่สามารถดำเนินการได้ทันเวลา จนในท้ายที่สุด สมาชิกผู้หญิงภายในกลุ่มได้ก้าวขึ้นมาเป็นบทบาทมากขึ้นในส่วนต่าง ๆ ของกลุ่ม ตั้งแต่การเป็นเหรียญกฐิน ผู้ตรวจบัญชี ผู้จัดเตรียมการประชุม และผู้เป็นตัวกลางในการประสานงาน ซึ่งบทบาทสุดท้ายนี้เป็นที่พี่วันได้รับมอบหมายในการทำหน้าที่ดังกล่าว โดยที่เงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้สมาชิกผู้หญิงในชุมชนรวมตัวกันและยังคงขับเคลื่อนผลักดันภารกิจเป้าหมายของกลุ่มต่อไปได้ คือการตั้งเป้าหมายและการทบทวนบทเรียนประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงในบริบทการพัฒนาที่ผ่านมา เป้าหมายที่พวกเธอกำหนด คือเรื่องเกี่ยวกับการกินอาหารที่สะอาด ปลอดภัย ไร้สารเคมี และที่สมาชิกในครอบครัวของพวกเธอเองมีคุณภาพชีวิตและสุขภาพที่ดี ซึ่งเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงทำมาอย่างยาวนาน และสามารถสานต่อผ่านกิจกรรมของกลุ่มเกษตรกรนี้ในพื้นที่สาธารณะได้

“จุดเปลี่ยนที่ผู้ชายเริ่มลดบทบาทลง เพราะมีความขัดแย้งในกลุ่มและในครอบครัวของสมาชิกแต่ละคน จากการที่ผู้ชายมักตั้งวงกินเหล้า ทำให้คนที่ทำจริงคือผู้หญิง ... แม้ว่ากลุ่มแม่บ้านจะเป็นกลุ่มซึ่งตั้งภายหลังกลุ่มพ่อบ้าน เป็นกลุ่มที่รับเฉพาะสมาชิกผู้หญิงและลูกของสมาชิกผู้หญิงเท่านั้น เป็นกลุ่มที่มีความสม่ำเสมอในการทำกิจกรรมและการออมเงินมากกว่ากลุ่มพ่อบ้าน ... จุดที่สร้างการมีส่วนร่วม คือการหาสิ่งที่จะกินได้และถ่ายทอดประสบการณ์จากรุ่นแม่สู่ลูกได้ ส่งเสริมให้ผู้หญิงมีบทบาทในการ

ตัดสินใจในบ้านมากขึ้น ทั้งการเลือกพืชจากประสบการณ์ในการเดินตลาดที่รู้ว่าพืชไหน
ขาดหรือขายดี การตัดสินใจเรื่องเงิน และการบริหารจัดการอาหารในบ้าน”

(พีวัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 17 สิงหาคม พ.ศ. 2567)

ภาพที่ 7.4 การประชุมของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรหญิง

สำหรับการเคลื่อนไหวในประเด็นเกี่ยวกับการศึกษาของเด็กเยาวชนภายในชุมชน และการเพิ่มรายได้ของครอบครัวเกษตรกรในช่วงแรกแล้ว การเคลื่อนไหวทางสังคมของพีวัน และสมาชิกกลุ่มเกษตรกรที่บ้านผักสวยก็ยังมีขยายไปยังประเด็นในเรื่องของผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในจังหวัดฉะเชิงเทราและบริเวณรอบข้างของชุมชน โดยเฉพาะประเด็นของผลกระทบจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมที่ส่งผลต่อระบบนิเวศทางเกษตรกรรมของสมาชิกภายในกลุ่ม

กรณีของพีวัน [นามสมมติ] (สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568) เป็นสมาชิกคนหนึ่งของกลุ่มเกษตรกรที่บ้านผักสวยที่ทำหน้าที่เก็บรวบรวมข้อมูลผักและปัญหาของสมาชิกเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมอินทรีย์ ระบุว่าปัญหาของเกษตรกรในชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาไม่กี่ปีหลังที่ผ่านมา เป็นปัญหาที่มีผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวของอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการขาดแคลนน้ำสะอาดสำหรับการทำเกษตรกรรม ซึ่งมาจากการแย่งชิงน้ำของโรงงานอุตสาหกรรมที่เพิ่มจำนวนสูงขึ้นในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงชุมชน ปัญหาน้ำเสียจากโรงงานที่ไหลไปยังแหล่งน้ำสาธารณะ ปัญหาความร้อนที่เพิ่มสูงขึ้นจากโรงงานที่ใช้พลังงานความร้อนในกระบวนการผลิตและการแปรรูป รวมถึงปัญหาเรื่องมลพิษจากโรงงานที่ลอยสู่อากาศซึ่งส่งผลต่อการเติบโตของพืชผักอินทรีย์ของสมาชิกภายในกลุ่มโดยตรง ทั้งนี้ ปัญหาของสมาชิกแต่ละคนจะถูกรวบรวมและนำมาหารือร่วมกันเพื่อถอดบทเรียนปัญหาที่ผ่านมา รวมถึงการหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาในอนาคต ณ ที่สถานที่ส่วนกลางของกลุ่มเกษตรกรที่บ้านผักสวย

“ตอนนี้ปัญหาที่สมาชิกกลุ่มเจอ คือปัญหาน้ำเสีย และน้ำมีกลิ่นที่บริเวณหมู่สาม เพราะมีโรงงานหล่อเย็นเข้ามาตั้งในพื้นที่ ทำให้น้ำเหล่านั้นไม่สามารถเอาไปรดผักหรือเอาไปใช้ได้เลย ... ส่วนบ้านของพี่เอง บางเวลาก็มีกลิ่นที่มาจากโรงงานคัดแยกขยะของจีน และโรงแปงมันที่ลอยมา”

(พิจัน [นามสมมติ], สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2568)

ภาพที่ 7.5 สถานที่ส่วนกลางของกลุ่มเกษตรกรที่บ้านผักสวย

โดยสรุป ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในฐานะนักเคลื่อนไหวทางสังคมในท้องถิ่น โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนาและปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งพวกเธอไม่ได้จำกัดบทบาทแค่การดูแลครอบครัวและชุมชน แต่ขยายเป้าหมายไปสู่การแก้ปัญหาทางกว้างที่กระทบต่อคนจำนวนมาก โดยอาศัยการสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากภายนอกชุมชน กรณีของกลุ่มเกษตรกรหญิงที่ชุมชนบ้านผักสวยแสดงให้เห็นถึงการเริ่มต้นจากการรวมกลุ่มเกษตรกรหญิงเพื่อแก้ไขปัญหาปากท้องและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน หลังจากที่ผู้ชายลดบทบาทลงเนื่องจากความขัดแย้งภายในกลุ่ม ผู้หญิงจึงก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำและขับเคลื่อนภารกิจอย่างต่อเนื่อง โดยใช้เป้าหมายที่เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ความเป็นหญิง เช่น การผลิตอาหารที่ปลอดภัยและไร้สารเคมี นอกจากนี้ กลุ่มยังขยายขอบเขตการเคลื่อนไหวไปสู่ประเด็นที่ใหญ่ขึ้นอย่างปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งการทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดจากโรงงาน เช่น ปัญหาน้ำเสียและมลพิษทางอากาศ เพื่อนำมาหารือและหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน แสดงให้เห็นถึงพลังของผู้หญิงในการเปลี่ยนแปลงสังคมจากระดับรากหญ้าสู่ประเด็นระดับมหภาค

7.4 สรุป

การทำความเข้าใจต่อบทบาทที่เปลี่ยนไปของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนาใน ส่วนนี้ มุ่งเน้นไปที่การก้าวออกมาสู่พื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่นอกบ้าน ซึ่งได้รับอิทธิพลจากความต้องการ แรงงานของภาคอุตสาหกรรม และแรงบีบคั้นของครอบครัวเกษตรกรรมในท้องถิ่นที่ต้องปรับกลยุทธ์การดำรงชีพ ผู้หญิงจึงกลายเป็นทั้งแรงงานและทุนมนุษย์ที่สำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ซึ่งการพิจารณาผ่านเลนส์ของครัวเรือน เป็นสิ่งที่ช่วยให้เข้าใจถึงการตัดสินใจของเกษตรกรในการส่งสมาชิกผู้หญิงไปทำงานนอกบ้าน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของความสัมพันธ์ทางสังคมในครอบครัวเพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

ทั้งนี้ บทบาทของผู้หญิงในฐานะแรงงานรับจ้างไม่ได้แยกขาดจากบทบาทในครอบครัว แต่เป็นบทบาทที่ทับซ้อนกันเพื่อเป้าหมายหลักในการสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว การทำงานในโรงงานถือเป็นกลยุทธ์สำคัญในการกระจายความเสี่ยงด้านรายได้ให้กับครอบครัวเกษตรกรรม และเป็นหนทางในการสร้างรายได้ที่แน่นอนและสม่ำเสมอ นอกจากนี้ เงินที่ส่งกลับมายังครอบครัวยังช่วยยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวอีกด้วย การกระทำเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงไม่ได้เป็นเพียงแค่ผู้ถูกระงับที่ถูกบีบให้ออกจากภาคเกษตรกรรม แต่เป็นผู้กระทำการที่มีความสามารถในการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์เพื่อปรับระดับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสะสมทุนทางสังคมและเศรษฐกิจ การทำงานนอกบ้านทำให้พวกเขาสร้างความหมายใหม่ให้กับชีวิตและริ่สร้างความคิดหวังแบบเดิม ๆ ที่สังคมมีต่อพวกเขา

นอกเหนือจากการเป็นแรงงานแล้ว ผู้หญิงยังก้าวเข้ามามีบทบาทในฐานะผู้จัดการทางสังคมและนักเคลื่อนไหวในท้องถิ่น โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารและสิ่งแวดล้อม จากกรณีศึกษาของกลุ่มเกษตรกรหญิงในชุมชนบ้านผักสวย พบว่าหลังจากที่ผู้ชายลดบทบาทลงเนื่องจากความขัดแย้ง ผู้หญิงก็เข้ามาเป็นผู้นำและขับเคลื่อนกลุ่มอย่างต่อเนื่อง โดยใช้เป้าหมายที่เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ความเป็นหญิง เช่น การผลิตอาหารที่ปลอดภัยและไร้สารเคมี บทบาทนี้ขยายไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้เคียง การกระทำของพวกเขาก็แสดงให้เห็นถึงพลังของผู้หญิงในการเปลี่ยนแปลงสังคมจากระดับท้องถิ่นสู่ประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อในวงกว้าง

บทที่ 8

การเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนา: ข้อเสนอแนะต่อโครงสร้างการพัฒนาของภาคตะวันออก

8.1 เกริ่นนำ

การนำเสนอที่มุ่งเน้นการตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่สามเกี่ยวกับการสร้างข้อเสนอแนะในการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งการนำเสนอแนวทางและกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งในส่งเสริมบทบาทและกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้หญิงต่อการกำหนดประเด็นปัญหาสาธารณะต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่สถานะแวดล้อมที่เหมาะสมกับวิถีการดำรงชีพของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา

การทบทวนงานวรรณกรรมเกี่ยวกับกระบวนการเสริมพลังอำนาจของผู้หญิงจำนวนหนึ่ง งานศึกษาโดยส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่กระบวนการส่งเสริมพลังและบทบาทของผู้หญิงในทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ โดยเฉพาะกระบวนการที่มุ่งเน้นการส่งเสริมการศึกษา การพัฒนาทักษะ และการเพิ่มศักยภาพในกิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้หญิง (Barokah & Hutagalung, 2024; The UN Women, 2024) นอกจากนี้ งานศึกษาอีกจำนวนหนึ่งยังพยายามชี้ให้เห็นถึงปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันอันเป็นผลจากกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมา ซึ่งส่งผลกระทบต่อข้อจำกัดของผู้หญิงในการเข้าถึงงาน สวัสดิการ รายได้ และอาหาร โดยเฉพาะในกลุ่มผู้หญิงเกษตรกร อันนำไปสู่การพัฒนาข้อเสนอเรื่องกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงเพื่อสร้างความยั่งยืนทางด้านสิ่งแวดล้อม ผ่านโครงการสนับสนุนทุนและทักษะการทำฟาร์มแก่ผู้หญิง เนื่องจากตัวเลขทางสถิติบ่งชี้ว่า การทำฟาร์มที่นำโดยผู้หญิงเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมที่มากกว่าการทำฟาร์มที่นำโดยผู้ชาย (Ferto & Bojnec, 2024; The UN Women, 2024)

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาและข้อเสนอเกี่ยวกับกระบวนการเสริมพลังอำนาจของผู้หญิงข้างต้นกลับถูกวิพากษ์จากงานศึกษาจำนวนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า กระบวนการเสริมพลังอำนาจของผู้หญิงโดยส่วนใหญ่ที่ผ่านมาส่งเสริมพลังแก่ผู้หญิงไม่เพียงพอ เพราะเน้นเพียงการส่งเสริมศักยภาพของผู้หญิงและทำที่เชิงสัญลักษณ์เท่านั้น โดยเฉพาะทักษะและศักยภาพของผู้หญิงในกิจกรรมทางเศรษฐกิจเท่านั้น โดยที่มองข้ามต่อรากฐานของปัญหาที่ผู้หญิงกำลังเผชิญหน้าในกระบวนการพัฒนาที่สำคัญ คือการขาดอำนาจและการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจทางสาธารณะ (Mlambo-Ngcuka, 2019) ทำให้ข้อเสนอของงานศึกษาเหล่านี้ จึงมุ่งเน้นไปที่การส่งเสริมพลังของผู้หญิงผ่านกรอบการมีส่วนร่วมของผู้หญิงอย่างแข็งขันในกระบวนการตัดสินใจทางสาธารณะ (Robinson, 2024) โดยอิงอยู่กับฐานทางประเพณีและวัฒนธรรมที่แตกต่างของแต่ละสังคม เพื่อให้ผู้หญิงสามารถนำเสนอประสบการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้นของตนเอง และนำไปสู่การสร้างข้อเสนอแนะทางสาธารณะที่เหมาะสมมากที่สุด (Porter, 2013)

8.2 การอ้างสิทธิเหนือพื้นที่กับกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมในท้องถิ่นของผู้หญิง

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่หนึ่งสำหรับการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนาในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งกรณีของกลุ่มผู้หญิงที่ชุมชนบ้านผักสวย และกรณีของกลุ่มผู้หญิงที่ชุมชนบางผักงาม คือการพัฒนา นโยบายและปรับปรุงกฎระเบียบสำหรับส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนา เพื่อให้ผู้หญิงมีความมั่นใจและเชื่อมั่นต่อสิทธิและบทบาทของตนเองในการแสดงออกและส่งเสริมเกี่ยวกับความต้องการในแนวทางการพัฒนาเหนือพื้นที่ท้องถิ่นของพวกเธอ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ที่ผ่านมาถูกจำกัดจากกฎระเบียบที่รัฐกำหนดขึ้นภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่พิเศษที่รวมศูนย์อำนาจในการตัดสินใจไว้ที่องค์กรบางหน่วยงานและผู้เชี่ยวชาญของรัฐเท่านั้น ส่งผลทำให้ผู้หญิงขาดอำนาจและขาดการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจทางสาธารณะที่จะกำหนดทิศทางที่เหมาะสมและมีตรสำหรับพวกเธอตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา (Mlambo-Ngcuka, 2019)

นอกจากนี้ อุปสรรคของผู้หญิงในการเข้าถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจทางสาธารณะอันเป็นผลจากนโยบายและกฎหมายของรัฐแล้ว โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนสู่สังคมสมัยใหม่ซึ่งเน้นลักษณะความเป็นปัจเจกบุคคล และการแข่งขัน ยังเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การมีส่วนร่วมทางสังคมระหว่างผู้คนภายในท้องถิ่นลดน้อยลง โดยเฉพาะกรณีของชุมชนบ้านผักสวยที่แต่ละครอบครัวเกษตรกรต่างผลัดให้สมาชิกของครอบครัวต้องเคลื่อนย้ายออกไปหารายได้และโอกาสทางเศรษฐกิจนอกชุมชน จนเกิดการขาดการเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ทั้งระหว่างสมาชิกในครอบครัว และระหว่างสมาชิกในชุมชนด้วยกัน

ดังนั้น เพื่อพัฒนาและสร้างกรอบการมีส่วนร่วมของผู้หญิงอย่างแข็งแกร่งในกระบวนการตัดสินใจทางสาธารณะ (Robinson, 2024) โดยอิงอยู่กับฐานซึ่งผู้หญิงสามารถนำเสนอประสบการณ์และปัญหาที่เกิดขึ้นจริงของตนเอง และนำไปสู่การสร้างข้อเสนอแนะทางสาธารณะที่เหมาะสมมากที่สุด (Porter, 2013) การนำเสนอข้อเสนอเกี่ยวกับการพัฒนานโยบายและปรับปรุงกฎระเบียบสำหรับส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนานี้ จะแบ่งประเด็นการพิจารณาออกเป็นสองส่วน ประกอบด้วย ประเด็นที่หนึ่ง *‘กระบวนการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิง: บทเรียนจากต่างประเทศ’* สำหรับการทบทวนบทเรียนของสังคมอื่นในกระบวนการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิง และประเด็นที่สอง *‘ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อกระบวนการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา’* โดยการนำบททบทวนบทเรียนของต่างประเทศก่อนหน้ามาปรับปรุงเป็นกรอบแนวทางสำหรับการส่งเสริมให้เกิดกระบวนการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกรณีของจังหวัดฉะเชิงเทรา

8.2.1 กระบวนการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิง: บทเรียนจากต่างประเทศ

ข้อจำกัดของผู้หญิงในการมีส่วนร่วมทางสังคมและการเมืองในพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่นอกบ้าน บทเรียนจากต่างประเทศสะท้อนให้เห็นว่าเกิดจากอุปสรรคในเรื่องของกฎระเบียบของรัฐ ประเพณีและวัฒนธรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมสมัยใหม่และทุนนิยม ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงถูกจำกัดให้ต้องมึบทบาทเพียงในพื้นที่บ้าน นอกจากนี้ การก้าวเข้าสู่สังคมสมัยใหม่และสังคมทุนนิยมส่งผลทำให้ผู้ชายมีแนวโน้มต้อง

เคลื่อนย้ายออกนอกพื้นที่บ้านเกิดของตนเองสู่แหล่งงานในพื้นที่อื่น ส่งผลให้ผู้หญิงต้องดูแลบ้านและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครอบครัวแทน โดยเฉพาะในภาคเกษตรกรรมในหลายสังคมซึ่งผู้หญิงถูกปล่อยให้ดูแลฟาร์มและผลผลิตแต่เพียงลำพัง โดยที่บทบาทของผู้หญิงที่เพิ่มมากขึ้นสวนทางกับโอกาสทางเศรษฐกิจในภาคเกษตรกรรมและการมีส่วนร่วมกิจกรรมสาธารณะที่ลดลง อันเนื่องจากโครงสร้างความไม่เท่าเทียมทางเพศที่ยังคงอยู่ ดังนั้น ด้วยบทเรียนของสภาพของปัญหาของผู้หญิงเช่นนี้ จึงทำให้องค์กรและกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวกับผู้หญิงในหลายประเทศเกิดข้อเสนอในการพัฒนาและสร้างกระบวนการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิงขึ้นมาในหลายมิติ

ข้อเสนอเชิงนโยบายเกี่ยวกับกระบวนการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิงที่เห็นได้ชัดเจนมากที่สุดคือการส่งเสริมให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะการเป็นตัวแทนประชาชนหรือมีที่นั่งในการกำหนดนโยบายสาธารณะในท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งนอกเหนือจากเป็นการผลักดันบทบาทผู้หญิงในการมีส่วนร่วมทางการเมืองแล้ว ก็ยังเป็นการส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยในระดับรากหญ้าที่ครอบคลุมในเรื่องเพศภาพด้วย กรณีของประเทศอินเดีย แม้ว่าจะมีการกำหนดสัดส่วนที่นั่งของผู้หญิงในหลายแห่ง แต่การพัฒนาในระดับเศรษฐกิจและการขยายตัวของเมืองในประเทศที่เพิ่มสูงขึ้น ได้เป็นข้อท้าทายสำคัญสำหรับการส่งเสริมบทบาทของผู้หญิงในเชิงคุณภาพในการเข้ามามีส่วนร่วมกับการกำหนดนโยบายสาธารณะในระดับท้องถิ่น เนื่องจากหลายครั้งที่ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจกลายเป็นประเด็นสำคัญแทนที่ประเด็นอื่น ๆ ที่กลุ่มผู้แทนผู้หญิงมีข้อกังวล ทั้งเรื่องปัญหาความหิวโหย คุณภาพชีวิต และการศึกษาของเยาวชน ทั้งนี้ เพื่อเพิ่มบทบาทการมีส่วนร่วมของสตรีในรัฐบาลท้องถิ่นทั้งในเขตชนบทและเขตเมืองในกรณีของสังคมอินเดีย จึงมีข้อเสนอเกี่ยวกับการจัดตั้งกลไกเชิงสถาบันสำหรับการขยายและเสริมสร้างโครงการเสริมสร้างศักยภาพและการฝึกอบรมสำหรับผู้แทนสตรีในสภาตำบลในด้านการปกครองเมือง รวมถึงการจัดสรรงบประมาณด้านเพศสภาพ ความยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ผู้หญิงมั่นใจว่าสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเต็มที่และครอบคลุมกับความต้องการของผู้หญิงและสังคมโดยทั่วไป นอกเหนือจากเพียงเรื่องของเศรษฐกิจที่ถูกเน้นย้ำโดยผู้แทนซึ่งเป็นผู้ชาย (Kumar & Ghosh, 2024)

ระบบกองทุนและธนาคารหมู่บ้าน (Village banking) เป็นแนวทางหนึ่งสำหรับการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิง กรณีของการจัดตั้งสมาคมออมทรัพย์และสินเชื่อหมู่บ้าน (Village Savings and Loans Association: VSLA) ในหลายพื้นที่บริเวณภาคเหนือของประเทศกาน่า เป็นภาพสะท้อนหนึ่งของความพยายามในการสร้างพื้นที่สาธารณะผ่านระบบกองทุนและธนาคารหมู่บ้าน เพื่อให้ผู้หญิงในชนบทตามหมู่บ้านต่าง ๆ สามารถรวมตัวกันและมีส่วนร่วมในการจัดการสมาคมและเข้าถึงแหล่งทุนด้วยตนเอง โดยที่สมาชิกสามารถฝากเงิน ชื้อขายหุ้นของสมาคม ปล่อยกู้ กู้ยืมเงินดอกเบี้ยต่ำ และได้รับเงินปันผลได้ ซึ่งการดำเนินการของสมาคมจะเป็นลักษณะของการดูแลและจัดการโดยสมาชิกในหมู่บ้านที่ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงในการบริหารจัดการสมาคม โดยไม่ได้อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของหน่วยงานใด ๆ ทั้งนี้ ผลของการดำเนินการของสมาคมออมทรัพย์และสินเชื่อหมู่บ้านในกรณีของหลายพื้นที่บริเวณภาคเหนือของประเทศกาน่า ส่งผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะเด็กและสตรี เนื่องจากสมาชิกสามารถเข้าถึงแหล่งทุนในการ

สร้างธุรกิจ ซึ่งอุปกรณ์สำหรับประกอบอาชีพ จ่ายค่าเล่าเรียนของลูกหลาน และนำทุนมาเพื่อพัฒนากับยกระดับคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครอบครัว นอกจากนี้ ก็ยังส่งผลต่อการยับยั้งการอพยพของผู้หญิงในการเคลื่อนย้ายเพื่อออกไปเป็นแรงงานยังภายนอกชุมชน โดยที่ผ่านมามีผู้คนในชุมชนบริเวณภาคเหนือของประเทศกาน่าจำนวนมากต้องเดินทางไปภาคใต้เพื่อทำงานและหารายได้ (Fugu, 2022)

ในแง่มุมของกระบวนการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิงผ่านมิติทางเศรษฐกิจ นอกเหนือจากการสร้างการมีส่วนร่วมของผู้หญิงโดยระบบกองทุนและธนาคารหมู่บ้านแล้ว การพัฒนาพื้นที่ตลาดฐานราก (Roots market) ซึ่งรูปแบบพื้นที่กายภาพและเป็นสาธารณะเพื่อเป็นพื้นที่ให้กับผู้หญิงในการนำสินค้าหรือผลผลิตของครอบครัวและชุมชนของตนเองมาขายเพื่อสร้างรายได้แก่ครอบครัว รวมถึงยังสามารถเป็นพื้นที่สำหรับให้ผู้หญิงออกมาแบ่งปันเรื่องราวของพวกเธอเอง ดังกรณีของตลาดฐานรากชนบทที่เมืองพิชญปุระ ประเทศอินเดีย ซึ่งถูกจัดขึ้นในสถานที่หอประชุมชุมชน (Community hall) เพื่อให้กลุ่มช่วยเหลือตนเองได้ (Self-help group: SHG) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงสามารถจำหน่ายสินค้าแก่ผู้บริโภคโดยตรง พร้อมทั้งเป็นพื้นที่เรื่องราวส่วนตัวของพวกเธอด้วย เพื่อเพิ่มความมั่นใจต่อผลประโยชน์ของครอบครัวที่พวกเธอที่จะได้รับ และบทบาททางสังคมที่เพิ่มมากขึ้นของผู้หญิงในสังคมอินเดีย โดยที่ตลาดแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการโครงการภารกิจการดำรงชีพในชนบทของรัฐมณีปุระ (the Manipur State Rural Livelihoods Mission: MSRLM) ที่มีวัตถุประสงค์ในการเคลื่อนไหวเชิงกลยุทธ์เพื่อเสริมพลังให้สตรีและขจัดความยากจนในประเทศอินเดีย (The Times of India, 2025)

โดยสรุป ข้อจำกัดของผู้หญิงในการมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะมาจากหลายปัจจัย ได้แก่ กฎระเบียบของรัฐ ประเพณี และวัฒนธรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมยุคใหม่และทุนนิยม ทำให้ผู้หญิงถูกจำกัดบทบาทให้อยู่แต่ในบ้าน โดยเฉพาะในภาคเกษตรกรรมที่ผู้หญิงต้องดูแลงานในไร่ นา และงานเศรษฐกิจของครอบครัว ขณะที่ผู้ชายต้องออกไปทำงานนอกพื้นที่ ซึ่งบทบาทที่เพิ่มขึ้นนี้กลับสวนทางกับโอกาสทางเศรษฐกิจและการมีส่วนร่วมในสังคมที่ลดลง ทั้งนี้ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว บทเรียนจากต่างประเทศแสดงให้เห็นว่าองค์กรและกลุ่มที่ทำงานเกี่ยวกับผู้หญิงในหลายประเทศจึงได้เสนอแนวทางเชิงนโยบายและกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในมิติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับท้องถิ่น ซึ่งแนวทางที่ชัดเจนที่สุด คือการส่งเสริมให้ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะการเป็นตัวแทนประชาชน หรือมีที่นั่งในการกำหนดนโยบายสาธารณะ เพื่อเป็นตัวแทนที่คำนึงถึงประเด็นของผู้หญิงและสังคมในภาพรวม นอกเหนือจากแค่ประเด็นทางเศรษฐกิจที่มักถูกให้ความสำคัญโดยผู้แทนผู้ชาย เช่น ในประเทศอินเดีย ที่มีการเสนอให้จัดตั้งกลไกและฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างศักยภาพให้ผู้แทนสตรีสามารถทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ และสนับสนุนงบประมาณที่คำนึงถึงประเด็นทางเพศภาวะและประเด็นอื่น ๆ ที่ผู้หญิงให้ความสนใจ รวมถึงการสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจ โดยที่ระบบกองทุนและธนาคารหมู่บ้านเป็นอีกแนวทางที่สร้างพื้นที่ให้ผู้หญิงมีส่วนร่วม เช่น สมาคมออมทรัพย์และสินเชื่อหมู่บ้าน (VSLA) ในประเทศกาน่า ที่ช่วยให้ผู้หญิงในชนบทสามารถรวมกลุ่ม จัดการกองทุน และเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ด้วยตนเอง ซึ่งช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตและยับยั้งการย้ายถิ่นฐานเพื่อหางานทำนอกพื้นที่ นอกจากนี้ การพัฒนาตลาดรากหญ้า ยังเป็นการสร้าง

พื้นที่ตลาดให้ผู้หญิงสามารถนำสินค้าหรือผลผลิตมาขายได้โดยตรง เช่น ตลาดรากหญ้าชนบทในอินเดีย ที่เป็นส่วนหนึ่งของโครงการเพื่อขจัดความยากจนและเสริมพลังสตรี ซึ่งนอกจากจะเป็นพื้นที่สร้างรายได้แล้ว ยังเป็นพื้นที่ให้ผู้หญิงได้แบ่งปันเรื่องราวส่วนตัว สร้างความมั่นใจ และเพิ่มบทบาททางสังคมด้วย

8.2.2 ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อกระบวนการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา

ปัญหาที่สำคัญของผู้หญิงในกรณีของชุมชนบ้านผักสวายและชุมชนบางฝักงามในจังหวัดฉะเชิงเทรา ภายใต้บริบทโครงสร้างการพัฒนาของภาคตะวันออก คือการที่ผู้คนในท้องถิ่นถูกจำกัดการตัดสินใจต่อกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง กระบวนการตัดสินใจต่อแนวทางการพัฒนาถูกกระจุกตัวอยู่ที่รัฐบาลหน่วยงานพิเศษของรัฐ กลุ่มทุนขนาดใหญ่ ผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น และผู้เชี่ยวชาญจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาอุตสาหกรรมและการสร้างแรงงานการผลิตเพื่อตอบสนองเป้าหมายทางเศรษฐกิจของประเทศ อย่างไรก็ตาม แนวทางการพัฒนาดังกล่าว นอกเหนือจากมองข้ามความต้องการและวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นแล้ว ก็ยังส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตและความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงด้วย โดยเฉพาะความต้องการในการมีวิถีชีวิตที่มั่นคง ปลอดภัย และมีพื้นที่แห่งโอกาสสำหรับตนเองและสมาชิกในครอบครัว ดังนั้น การเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนาที่สำคัญแนวทางหนึ่ง จึงควรเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายต่อกระบวนการสร้างหรือเปิดพื้นที่สำหรับการมีส่วนร่วมของผู้หญิงต่อการกำหนดแนวทางการพัฒนาและยืนยันสิทธิของพวกเธอต่อการพัฒนาพื้นที่ของตนเอง

การสร้างพื้นที่และกลไกการมีส่วนร่วมจากเบื้องล่าง (from below) ถือเป็นรากฐานสำคัญในการให้อำนาจแก่ประชาชนในการกำหนดอนาคตของตนเอง (กัมปนาท เบ็ญจนาวิ, 2567) อย่างไรก็ตาม เพื่อให้กระบวนการนี้สมบูรณ์และเป็นธรรมอย่างแท้จริง การเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงจำเป็นต้องถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมของผู้หญิงไม่ใช่เพียงแค่การเพิ่มจำนวนผู้เข้าร่วม แต่คือการสร้างความสามารถให้ผู้หญิงสามารถแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ และเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ ซึ่งครอบคลุมทั้งมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

โดยที่การสร้างพื้นที่และกลไกการมีส่วนร่วมจากเบื้องล่าง ต้องคำนึงถึงการสร้างพื้นที่ที่ปลอดภัยและเปิดกว้างสำหรับผู้หญิงในการแสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียม โดยอาจใช้การจัดเวทีเสวนาเฉพาะสำหรับผู้หญิง หรือกำหนดให้มีตัวแทนผู้หญิงในทุกเวทีการตัดสินใจ เพื่อให้มั่นใจว่าประเด็นและมุมมองของพวกเธอได้รับการพิจารณาอย่างจริงจัง การมีส่วนร่วมของผู้หญิงในสภาท้องถิ่นหรือกลไกการตรวจสอบอำนาจยังช่วยสร้างความโปร่งใสและนำไปสู่การกำหนดนโยบายที่ครอบคลุมทุกมิติทางสังคม นอกจากนี้ การเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงสามารถทำได้ผ่านการสนับสนุนการรวมกลุ่มของผู้หญิงในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชนของผู้หญิง กลุ่มเกษตรกรหญิง หรือกลุ่มอาชีพที่นำโดยผู้หญิง การสนับสนุนด้านนโยบายครอบคลุม

ไปถึงการจัดสรรเงินทุน หรือแหล่งสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำ ให้แก่กลุ่มเหล่านี้ เพื่อให้ผู้หญิงมีอิสระทางเศรษฐกิจและสามารถตัดสินใจในเรื่องการจัดการรายได้ของครอบครัวได้มากขึ้น

ทั้งนี้ การผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมและเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิง ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐที่ควรเป็นผู้ส่งเสริมผ่านนโยบายที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มของสตรี การจัดสรรงบประมาณที่คำนึงถึงความเท่าเทียมทางเพศ และการสร้างกลไกการตรวจสอบที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งการสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนและอภิปรายในชุมชนก็ควรคำนึงถึงการสร้างบรรยากาศที่เปิดกว้างและเป็นมิตรต่อผู้หญิง โดยลดอิทธิพลของบรรดาผู้เชี่ยวชาญและกลุ่มทุนที่มีอิทธิพลเหนือนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นซึ่งมักมีแนวโน้มที่จะมองข้ามมิติทางเพศสภาพและสังคมให้เหลือเพียงมิติทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว

ท้ายที่สุด ประเด็นสำคัญของผู้หญิงในชุมชนบ้านผักสวายและบางผักงาม คือการที่พวกเธอถูกจำกัดสิทธิ์ในการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งมักถูกกำหนดโดยรัฐ กลุ่มทุน และผู้เชี่ยวชาญที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยละเลยมิติทางสังคมและความต้องการของผู้หญิง ดังนั้น การเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิง จึงเป็นแนวทางสำคัญในการแก้ไขปัญหา โดยเน้นการสร้าง ‘พื้นที่ทางการเมือง’ และ ‘กลไกการมีส่วนร่วม’ จากเบื้องล่างอย่างเป็นรูปธรรม การสร้างพื้นที่เหล่านี้ต้องให้ความสำคัญกับความปลอดภัยและความเท่าเทียม ให้ผู้หญิงสามารถแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจได้อย่างแท้จริง เช่น การจัดเวทีเสวนาเฉพาะสำหรับสตรี หรือการมีตัวแทนผู้หญิงในทุกคณะกรรมการตัดสินใจ รวมถึงการสนับสนุนทางการเงินผ่านกลุ่มวิสาหกิจชุมชนหรือสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำ เพื่อเสริมสร้างอิสรภาพทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ รัฐควรมีบทบาทในการผลักดันนโยบายที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มของสตรีและการจัดสรรงบประมาณที่คำนึงถึงมิติทางเพศ เพื่อให้ผู้หญิงสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาพื้นที่ของตนเองได้อย่างยั่งยืนและครอบคลุมทุกมิติ

8.3 การอ้างสิทธิเหนือร่างกายกับกระบวนการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิง

อีกหนึ่งข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่สำคัญสำหรับการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนาในจังหวัดฉะเชิงเทรา คือกระบวนการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิง ซึ่งพื้นฐานของการเสริมสร้างบทบาทของผู้หญิงเป็นการสร้างความเชื่อมั่นและมั่นใจให้กับผู้หญิงในเรื่องของสิทธิเหนือชีวิตและร่างกายของตนเอง โดยที่ความแตกต่างของบทบาททางเพศในสังคมเกษตรกรรมของจังหวัดฉะเชิงเทราในอดีตถูกซ้ำเติมโดยความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ก้าวเข้าสู่สังคมสมัยใหม่และระบบทุนนิยม ผู้หญิงกลายเป็นผู้มีบทบาทมากขึ้นในระบบเศรษฐกิจของภาคเกษตรกรรม แต่ก็ยังเผชิญหน้ากับข้อจำกัดในการเข้าถึงความรู้และโอกาสทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย

เพื่อสร้างข้อเสนอแนะทางสาธารณะที่ส่งเสริมบทบาทของผู้หญิงให้มีความหลากหลายมากที่สุด การพัฒนากรอบที่ผู้หญิงสามารถเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มผู้หญิงเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการทำให้ผู้หญิงเกิดความเชื่อมั่นและมั่นใจในพลังของตนเอง เพื่อนำมาปรับปรุงการใช้สิทธิและความเป็นอยู่ของตนเอง ทั้งนี้ การนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเกี่ยวกับกระบวนการเสริมสร้าง

บทบาทที่หลากหลายของผู้หญิงในส่วนนี้ จะแบ่งการพิจารณาออกเป็นสองส่วน ประกอบด้วย ประเด็นที่หนึ่ง ‘กระบวนการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิง: ประสบการณ์จากต่างประเทศ’ เพื่อแสดงให้เห็นประสบการณ์ของสังคมอื่นกับการพัฒนาและสร้างกระบวนการสำหรับการเสริมสร้างบทบาทของผู้หญิงให้มีความหลากหลาย ทั้งในแง่ของสังคมและเศรษฐกิจ และประเด็นที่สอง ‘ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อกระบวนการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา’ เป็นส่วนของการนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อเสริมสร้างบทบาทของผู้หญิงทั้งในกรณีของชุมชนบ้านผักสวยและชุมชนบางผักงามให้มีความหลากหลาย และสามารถปรับตัวให้เข้ากับกระบวนการพัฒนาที่กำลังดำรงอยู่

8.3.1 กระบวนการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิง: ประสบการณ์จากต่างประเทศ

งานศึกษาเกี่ยวกับประสบการณ์ของการเสริมสร้างบทบาทของผู้หญิงให้มีความหลากหลาย ในหลายกรณีแสดงให้เห็นว่าบทบาทของผู้หญิงถูกจำกัดจากเงื่อนไขในเรื่องของวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี และกฎระเบียบ ตลอดจนเงื่อนไขของการพัฒนาสังคมแบบสมัยใหม่และการก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่กลายเป็นข้อจำกัดที่ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทที่จำกัดมากขึ้น โดยเฉพาะการถูกจำกัดในบทบาทเรื่องการตัดสินใจการจัดการทรัพยากรทั้งในระดับครอบครัวและในระดับท้องถิ่น ทั้งนี้ แนวทางเชิงกระบวนการสำหรับการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิง ประสบการณ์จากกรณีของต่างประเทศทำให้เห็นว่าการส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้หญิง และการปรับปรุงมุมมองทางสังคมต่อเรื่องสิทธิของผู้หญิงกลายเป็นพื้นฐานสำคัญของการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิง ตลอดจนเสริมสร้างอำนาจของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนา

ข้อจำกัดส่วนหนึ่งในชีวิตของผู้หญิงที่ผ่านมา คือบทบาทในการตัดสินใจทางสังคมและเศรษฐกิจทั้งในระดับของครอบครัวและระดับของชุมชน กรณีของผู้หญิงในพื้นที่ชนบทของประเทศจีนเห็นได้ชัดว่าข้อจำกัดนี้เกิดขึ้นจากเงื่อนไขของการพัฒนาสังคมแบบสมัยใหม่และการก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งทำให้ผู้ชายจากชนบทส่วนใหญ่ถูกบีบให้ต้องอพยพเคลื่อนย้ายเข้าสู่พื้นที่เมืองและพื้นที่อุตสาหกรรมเพื่อหางานและรายได้สำหรับครอบครัว ส่วนผู้หญิงและผู้สูงอายุในแต่ละครอบครัวต้องถูกทิ้งไว้เบื้องหลังในพื้นที่ชนบทเพื่อดูแลบ้านเรือนและที่ดินเกษตรกรรมของครอบครัว ทั้งนี้ ปัญหาของการทำเกษตรกรรมในชนบทยังถูกซ้ำเติมจากสภาพภูมิอากาศแปรปรวน ทำให้การทำเกษตรกรรมยากลำบากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำเกษตรกรรมที่มีเพียงผู้หญิงและผู้สูงอายุเป็นแรงงานโดยลำพัง ซึ่งทำให้โอกาสในการหาเลี้ยงชีพในภูมิภาคที่ห่างไกลเป็นเรื่องยาก และพื้นที่เพาะปลูกในพื้นที่ชนบทของจีนจำนวนหนึ่งต้องถูกทิ้งร้าง อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนจากหน่วยงานทั้งจากต่างประเทศและในประเทศเกี่ยวกับการอบรมการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ปศุสัตว์ และประมง วิธีการขายและการตลาด การสนับสนุนอาหารสัตว์และปัจจัยการผลิตภาคเกษตรกรรม รวมถึงการสนับสนุนในการสร้างพื้นที่ประกอบอาชีพที่เพียงพอและเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ชนบท ก็สามารถทำให้ผู้หญิงในบางครอบครัวสามารถเพิ่มบทบาททางเศรษฐกิจของครอบครัวตนเองได้ เมื่อพวกเขามีอำนาจการตัดสินใจทางเศรษฐกิจที่เพิ่มสูงขึ้น และสามารถบริหารจัดการทรัพยากรของครัวเรือนได้ ก็จะทำให้พวกเขา

เรามีความมั่นใจว่าพวกเรามีสิทธิ์มีเสียงในการตัดสินใจและออกมาแสดงบทบาททางสังคมในพื้นที่สาธารณะ (IFAD, 2022)

กระบวนการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิงผ่านโครงการและนโยบายต่าง ๆ นอกจากเหนือจากการทำให้ผู้หญิงมั่นใจต่อการอ้างสิทธิ์เหนือชีวิตและร่างกายของตนเองแล้ว ก็ยังสามารถพัฒนาไปสู่การเชื่อมโยงกับกรอบการพัฒนาแนวทางการพัฒนาในอนาคต ที่เน้นการลดความยากจนและการต่อสู้กับความหิวโหย เนื่องจากผู้หญิงในชนบทส่วนใหญ่มักมีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจและระบบเกษตรกรรม การส่งเสริมพลังแก่ผู้หญิงสามารถช่วยทำให้ความยากจนและความหิวโหยลดลงได้ ดังการคาดการณ์ว่า หากผู้หญิงกลายเป็นพลังทางสังคมและมีบทบาทที่หลากหลายมากขึ้น จะทำให้เกิดผลผลิตทางการเกษตรของสตรีเพิ่มขึ้น 20-30% ผลผลิตทางการเกษตรทั้งหมดของประเทศต่าง ๆ จะเพิ่มขึ้น 2.5-4.0% และจะมีผู้หิวโหยลดลง 100-150 ล้านคน โดยที่แนวทางที่สามารถบรรลุเป้าของการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนา คือการเติมเต็มช่องว่างความรู้ที่สำคัญเกี่ยวกับสิทธิทางเพศ ทั้งสิทธิทางเศรษฐกิจแก่ผู้หญิง การเข้าถึงการศึกษา การฝึกอบรมข้อมูลและเทคโนโลยี การดูแลสุขภาพและโภชนาการที่ดีขึ้น และการมีส่วนร่วมที่เข้มแข็ง รวมถึงการให้สิทธิสตรีเข้าถึงทรัพยากรทางการเกษตรที่มีประสิทธิภาพอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งที่ดิน ปัจจัยการผลิต การฝึกอบรม และสินเชื่อ (The Food and Agriculture Organization of The United Nations, 2012)

เงื่อนไขของการพัฒนาสังคมแบบสมัยใหม่และการก้าวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมไม่ใช่เพียงเงื่อนไขเดียวที่ส่งผลต่อบทบาทในการตัดสินใจทางสังคมและเศรษฐกิจทั้งในระดับของครอบครัวและระดับของชุมชนถูกจำกัด กรณีของชีวิตของผู้หญิงในสังคมอินเดียเผยให้เห็นว่าบทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคมของพวกเธอมีพัฒนาที่เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา ตั้งแต่ยุคสมัยอดีตที่ผู้หญิงในสังคมอินเดียเคยได้รับการยกย่องราวกับเทพธิดา จนมาสู่ยุคสมัยที่ผู้หญิงในสังคมอินเดียจำนวนมากถูกล่วงละเมิดและคุกคาม ทั้งในรูปแบบของอคติทางเพศ ความรุนแรงในครอบครัว การข่มขืน การถูกคุกคาม การจำกัดการเข้าถึงการศึกษาและการรักษา รวมถึงการเลือกปฏิบัติทางสังคม แม้ว่าปัจจุบันรัฐธรรมนูญและกฎหมายอินเดียจะให้สิทธิแก่สตรีบนหลักการของความเท่าเทียมและพื้นฐานแห่งสิทธิ รวมถึงผู้หญิงจะมีโอกาสในอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น แต่พวกเธอยังคงเผชิญกับการเลือกปฏิบัติในเกือบทุกระดับการจ้างงาน อคติทางเพศเห็นได้ชัดจากการไม่มีตำแหน่งหน้าที่การงาน และการขาดแคลนสิ่งอำนวยความสะดวกด้านสุขอนามัยขั้นพื้นฐานของผู้หญิง ทำให้กลุ่มผู้หญิงในสังคมอินเดียจำนวนหนึ่งพยายามอ้างถึงสิทธิของพวกเธอเองตามรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่กำหนด ควบคู่กับการผลักดันบทบาททางสังคมที่หลากหลายของผู้หญิง ทั้งการจัดตั้งคณะกรรมการสตรีแห่งชาติ (a National Commission for Women) เพื่อเป็นองค์กรที่ดูแลตรวจสอบและศึกษาประเด็นทางกฎหมายต่าง ๆ ในเรื่องเกี่ยวกับผู้หญิง การสงวนที่นั่งในการปกครองตนเองในท้องถิ่นแก่ผู้หญิง (Local self-government) การสร้างและกำหนดแผนปฏิบัติการระดับชาติเพื่อเด็กผู้หญิง (The National Plan of Action for the Girl Child) เพื่อให้มั่นใจถึงการมีชีวิตที่ดีของเด็กผู้หญิงในสังคมอินเดีย และการกำหนด

นโยบายระดับชาติเพื่อการเสริมพลังสตรี (The National Policy for the Empowerment of Women) เพื่อส่งเสริมการรับรู้เกี่ยวกับสิทธิของสตรีทั่วประเทศอินเดีย (Poojari, 2015)

โดยสรุป ผู้หญิงในหลายสังคมทั่วโลกถูกจำกัดบทบาททางสังคมและเศรษฐกิจมาอย่างยาวนานจากปัจจัยหลายอย่าง เช่น วัฒนธรรม ประเพณี และการพัฒนาสู่ระบบทุนนิยมที่ทำให้ผู้หญิงส่วนใหญ่ต้องรับหน้าที่ดูแลบ้านและที่ดินเกษตรกรรมเพียงลำพัง โดยเฉพาะในพื้นที่ชนบท อย่างไรก็ตาม จากประสบการณ์ในต่างประเทศ การเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงสามารถทำได้ผ่านการส่งเสริมการเรียนรู้ การปรับปรุงมุมมองของสังคมต่อสิทธิของผู้หญิง รวมถึงการสนับสนุนด้านการเงินและการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียม เช่น สินเชื่อ ที่ดิน การฝึกอบรมด้านอาชีพ และเทคโนโลยี มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการเพิ่มอำนาจการตัดสินใจทางเศรษฐกิจของผู้หญิง ทำให้พวกเธอมั่นใจที่จะอ้างสิทธิและมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะมากขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้หญิงแล้ว ยังช่วยแก้ไขปัญหามองกว้าง เช่น ความยากจนและความหวาดกลัวได้อีกด้วย นอกจากนี้ การสร้างกลไกเชิงนโยบาย เช่น คณะกรรมการสตรีแห่งชาติ การจัดสรรโควตาที่นั่งในสภาท้องถิ่น หรือแผนปฏิบัติการระดับชาติเพื่อเด็กผู้หญิง ก็เป็นส่วนสำคัญในการผลักดันให้ผู้หญิงเข้าถึงสิทธิและโอกาสในสังคมอย่างเป็นรูปธรรม

8.3.2 ข้อเสนอเชิงนโยบายต่อกระบวนการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา

ภายใต้บริบทการพัฒนาของภาคตะวันออก ผู้หญิงในชุมชนบ้านผักสวยและชุมชนบางผักงาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เผชิญหน้ากับข้อจำกัดเกี่ยวกับการแสดงบทบาทในการตัดสินใจเกี่ยวกับชีวิตและร่างกายของพวกเธอทั้งในระดับครอบครัวและระดับท้องถิ่น แม้ว่าการก้าวเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ท่ามกลางบริบทของการพัฒนาจะทำให้พวกเธอมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจที่มากขึ้น แต่บทบาทของพวกเธอยังเต็มไปด้วยข้อจำกัดอีกมากมายที่ไม่สามารถทำให้พวกเธอมีศักยภาพในการยกระดับสิทธิและคุณภาพชีวิตของพวกเธอเองรวมถึงสมาชิกของครอบครัวได้ ทั้งนี้ การเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการเพิ่มพลังอำนาจทางสังคมของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนา ต้องอาศัยพื้นฐานสำคัญเกี่ยวกับการส่งเสริมให้ผู้หญิงในแต่ละชุมชนสามารถแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ และเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัว

การกำหนดกลไกที่เอื้อต่อการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา คือการพัฒนาเครือข่ายและพื้นที่การเรียนรู้ขึ้นมา โดยที่รัฐและหน่วยงานต่าง ๆ สามารถสนับสนุนพื้นที่และงบประมาณในการดำเนินการของเครือข่ายการเรียนรู้ได้ โดยเครือข่ายอาจเป็นจัดรูปแบบการเรียนรู้ผ่านการจัดเวทีเสวนาสำหรับผู้หญิงเพื่อเป็นพื้นที่ปลอดภัยในการพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหาและความต้องการของพวกเธอโดยตรง หรือการส่งเสริมให้มีตัวแทนผู้หญิง สำหรับการรวบรวมความรู้และประสบการณ์ของผู้หญิงเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาและการยกระดับคุณภาพชีวิต เพื่อนำสิ่งเหล่านี้ไปสู่การขยายความและเผยแพร่ยังที่สาธารณะต่อไป

การสนับสนุนกลไกการรวมกลุ่ม เช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร หรือกลุ่มออมทรัพย์ ยังมีส่วนต่อการส่งเสริมและสนับสนุนพลังของผู้หญิงในการลดอคติทางเพศภาพ และมุมมองทางสังคมที่ผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมทางเพศ เนื่องจากการรวมกลุ่มของสตรีในรูปแบบต่าง ๆ จะทำให้ผู้หญิงมีพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนมุมมองและประสบการณ์ของตนเอง รวมถึงสามารถร่วมกันตัดสินใจในเรื่องการจัดการกับอคติ และมุมมองทางสังคมเหล่านั้น อาจผ่านการให้ความรู้ความเข้าใจ การตอบโต้ต่อปัญหาที่สืบเนื่องมาจากอคติทางเพศภาพในสังคม รวมถึงการทำให้สมาชิกผู้หญิงภายในกลุ่มมีความมั่นใจต่อการแสดงบทบาทของตนเองทั้งในทางสังคมและเศรษฐกิจ

ทั้งนี้ การขับเคลื่อนกระบวนการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากนโยบายและกฎหมายที่ค้ำประกันถึงมิติทางเพศ ซึ่งจะช่วยสร้างบรรยากาศที่เปิดกว้างและเป็นธรรมมากขึ้นให้กับผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งในแง่ที่รัฐควรจัดสรรงบประมาณที่เฉพาะเจาะจงเพื่อสนับสนุนโครงการที่นำโดยผู้หญิงและโครงการที่ส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศ รวมถึงในแง่ของการที่รัฐต้องสนับสนุนการจัดกิจกรรมให้ความรู้แก่ประชาชนทั่วไปและกลุ่มเครือข่ายผู้หญิงเพื่อสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของการมีบทบาทที่หลากหลายของผู้หญิง โดยเฉพาะบทบาทที่เพิ่มขึ้นของพวกเธอในการพัฒนาท้องถิ่น

ดังนั้น ในบริบทของการพัฒนาภาคตะวันออก ผู้หญิงในชุมชนบ้านผักสวายและบางผักงาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ยังคงเผชิญข้อจำกัดในการตัดสินใจ แม้จะมีบทบาททางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น แต่พวกเธอยังขาดอำนาจที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัว การเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงจึงเป็นสิ่งจำเป็น โดยเน้นที่การสร้างกลไกและพื้นที่เพื่อให้พวกเธอสามารถแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ และเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ ซึ่งทำได้โดยการสนับสนุนการรวมกลุ่มของสตรี เช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชน หรือกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อให้ผู้หญิงมีพื้นที่แลกเปลี่ยนมุมมองและร่วมกันตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ รวมถึงการจัดเวทีเสวนาเฉพาะสำหรับผู้หญิง และส่งเสริมให้มีตัวแทนผู้หญิงในเวทีสาธารณะ เพื่อรวบรวมและเผยแพร่ประสบการณ์ของพวกเธอ การขับเคลื่อนนี้จะสำเร็จได้ต้องอาศัยการสนับสนุนจากภาครัฐ ทั้งในด้านนโยบาย กฎหมาย และงบประมาณที่ค้ำประกันถึงมิติทางเพศ เพื่อสร้างบรรยากาศที่เปิดกว้างและเป็นธรรมมากขึ้นให้กับผู้หญิงในการมีส่วนร่วมพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง

8.4 สรุป

งานศึกษาส่วนใหญ่ที่ผ่านมามุ่งเน้นการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในด้านเศรษฐกิจ เช่น การเพิ่มทักษะและศักยภาพเพื่อสร้างรายได้ ซึ่งรวมถึงการสนับสนุนด้านสิ่งแวดล้อม โดยชี้ให้เห็นว่าการทำเกษตรกรรมที่นำโดยผู้หญิงเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากกว่า อย่างไรก็ตาม มีการวิพากษ์วิจารณ์ว่าแนวทางเหล่านี้ยังไม่เพียงพอ เพราะขาดการจัดการกับปัญหาที่แท้จริง นั่นคือการที่ผู้หญิงขาดอำนาจและการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจสาธารณะ ดังนั้น ข้อเสนอที่เหมาะสมกว่าจึงควรเน้นไปที่การเสริมสร้างพลังของผู้หญิงผ่านการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในกระบวนการตัดสินใจ โดยค้ำประกันถึงบริบททางประเพณีและวัฒนธรรม

ของแต่ละพื้นที่ เพื่อให้ผู้หญิงสามารถนำเสนอประสบการณ์และปัญหาที่แท้จริงของตนเองได้อย่างเต็มที่ และนำไปสู่การกำหนดนโยบายสาธารณะที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของพวกเธอในจังหวัดฉะเชิงเทราต่อไป

แนวทางการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในการพัฒนาท้องถิ่นต้องครอบคลุมสองมิติหลักที่เชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก เริ่มจากมิติแรก คือการสร้างการมีส่วนร่วมในท้องถิ่นอย่างแท้จริง สิ่งนี้เกี่ยวข้องกับการสร้าง 'พื้นที่ทางการเมือง' และ 'กลไกการมีส่วนร่วม' จากเบื้องล่างอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การจัดเวทีเสวนาเฉพาะสำหรับผู้หญิง หรือการกำหนดให้มีตัวแทนผู้หญิงในทุกเวทีการตัดสินใจ นอกจากนี้ รัฐจำเป็นต้องมีบทบาทเชิงรุกในการสนับสนุนด้วยนโยบายที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มของสตรีและการจัดสรรงบประมาณที่คำนึงถึงมิติทางเพศ เพื่อให้แน่ใจว่าผู้หญิงสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างยั่งยืนและครอบคลุม มิติที่สอง คือการเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลาย โดยเน้นการสร้างกลไกและพื้นที่ให้ผู้หญิงสามารถแลกเปลี่ยนมุมมองและตัดสินใจร่วมกันได้ ซึ่งจะช่วยลดอคติทางเพศและมุมมองทางสังคมที่จำกัดบทบาทของพวกเธอ การขับเคลื่อนทั้งสองมิตินี้ต้องอาศัยการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างต่อเนื่อง ทั้งใน ด้านนโยบาย กฎหมาย และงบประมาณ เพื่อสร้างบรรยากาศที่เปิดกว้างและเป็นธรรมมากขึ้น ให้ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเต็มที่

บทที่ 9

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

9.1 เกริ่นนำ

การศึกษาในรายงานการวิจัยเรื่อง ‘โครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนาของจังหวัด ฉะเชิงเทรา’ ในครั้งนี้ มุ่งเน้นไปที่การทำความเข้าใจในประเด็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงใน จังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ-สังคมภายใน ท้องถิ่นภายใต้บริบทของการพัฒนาที่มีผลต่อบทบาทของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราที่เปลี่ยนไป นอกจากนี้ รายงานการวิจัยนี้ยังมุ่งนำเสนอถึงข้อเสนอแนะในการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อให้กระบวนการพัฒนาตอบสนองต่อความต้องการและวิถีชีวิตของกลุ่มผู้หญิงที่ใช้ชีวิตและอยู่อาศัยใน จังหวัดฉะเชิงเทรามากยิ่งขึ้น

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต จากสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมไปสู่เกษตรกรรมเพื่อค้าขาย พร้อมกับการอพยพจากของผู้คนทำให้มีความ หลากหลายทาง สังคมและวัฒนธรรม รวมถึงเศรษฐกิจมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย อย่างไรก็ตาม หน้าที่ของ ผู้หญิงในสังคมเกษตรกรรมของฉะเชิงเทราผู้หญิงค่อนข้างมีบทบาทและอำนาจในการตัดสินใจในพื้นที่บ้าน และพื้นที่สาธารณะด้วยเช่นกัน ดังนั้น เพื่อสรุปภาพรวมของความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ในบทที่ 9 เกี่ยวกับการสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ จะแบ่งเนื้อหาหรือนำเสนอออกเป็นสี่ส่วน ประกอบด้วย หนึ่ง ส่วน ของการสรุปผลการวิจัย ตามวัตถุประสงค์ที่การวิจัยครั้งนี้กำหนดไว้ สอง ส่วนของการอภิปรายผล กับการ นำเสนอผลของการศึกษาที่นำไปสู่การถกเถียงและเติมเต็มองค์ความรู้ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา สี่ ส่วนของข้อเสนอแนะการวิจัย ซึ่งเป็นประเด็นการวิจัยที่สามารถต่อยอดจากผลการศึกษาในครั้งนี้ และส่วน สุดท้าย คือ ส่วนของข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย กับการนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ทำให้ กระบวนการพัฒนาตอบสนองต่อวิถีชีวิตของกลุ่มผู้หญิงมากยิ่งขึ้น

9.2 สรุปผลการวิจัย

ในส่วนของการสรุปผลการวิจัยนี้ เน้นไปที่การนำเสนอผลการศึกษิตตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยทั้ง สามข้อ ประกอบด้วย วัตถุประสงค์ข้อที่หนึ่ง เพื่อทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของผู้หญิงใน จังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา วัตถุประสงค์ข้อที่สอง เพื่อศึกษาบทบาทของผู้หญิงในจังหวัด ฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา และวัตถุประสงค์ข้อที่สาม เพื่อสร้างข้อเสนอแนะในการเสริมสร้างพลัง อำนาจของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา

9.2.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา

ในอดีตจังหวัดฉะเชิงเทราเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นเมืองที่มีแม่น้ำไหลผ่านออกสู่ทะเลและเป็นพื้นที่ที่เรียกว่า ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ซึ่งเหมาะแก่การเพาะปลูกทำเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน ทำประมงน้ำกร่อยและน้ำจืด เป็นต้น (อิงตะวัน แพลกอินทร์ และภารตี มหาพันธ์, 2561) จึงเรียกได้ว่าเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของภาคตะวันออก ดังนั้น ในยุคก่อนการพัฒนาพื้นที่ฉะเชิงเทรามีการใช้ปลูกข้าวเป็นจำนวนมากตามมาด้วยอ้อย และบางส่วนเป็นพื้นที่ป่า ในสังคมช่วงเวลาดังกล่าวอาจเรียกได้ว่าเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบยังชีพ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2398 ไทยมีการทำสนธิสัญญาเบาริงกับประเทศอังกฤษและประเทศอื่น ๆ ทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญและมีการปลูกอ้อยเพื่อการค้าและแปรรูปเป็นน้ำตาลทราย ทำให้จากเดิมของป่าเป็นสินค้าส่งออกกลายเป็นน้ำตาลทราย หลังสนธิสัญญาเบาริง ฉะเชิงเทราจึงเข้าสู่ระบบเงินตราผูกกับมีคณเงินอพพจำนวนมากทำให้ความต้องการบริโภคข้าวมากขึ้นและมีการขยายพื้นที่ในการปลูกข้าวเพื่อการส่งออก

การส่งออกด้านการค้าข้าวจึงทำให้เศรษฐกิจของจังหวัดฉะเชิงเทราเจริญเติบโต มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ชุมชนมีการขยายพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกข้าว จึงทำให้มีแรงงานจากภาคอีสานและต่างประเทศเข้ามา ส่งผลให้สังคมในฉะเชิงเทรามีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม รวมถึงวิถีชีวิตของผู้คนเปลี่ยนไปจากสังคมพึ่งพากันในชุมชนไปสู่สังคมเงินตรา (ภารตี มหาพันธ์, 2555) หลังจากทีรัฐบาลไทยประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-10 ในช่วงปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา จังหวัดฉะเชิงเทราจึงมีการเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากแผนพัฒนาฯ เน้นด้านอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกมีการเปิดให้เอกชนเข้ามาลงทุน ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางเกษตรกรรม ดังเช่น ในพื้นที่ของป่าแควระบม-สิยัดมีการตัดและค้าไม้ ส่วนในพื้นที่อื่นมีการนำพืชไร่เข้ามาปลูก อย่างเช่น มันสำปะหลัง จะเห็นได้ว่าในยุคก่อนพัฒนามีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจส่งผลต่อวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของเกษตรกรจากเดิมที่มีวิถีการเพาะปลูกและการผลิตแบบเพื่อดำรงชีพ และค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปจากนโยบายการค้าของประเทศไทย ทำให้การผลิตทางการเกษตรไม่ใช่เพื่อยังชีพเพียงอย่างเดียว

ในขณะที่โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมและมีความหลากหลายทางเชื้อชาติอย่างลาว เขมร และจีน ผู้คนต่างพึ่งพาอาศัยกันหรือเรียกว่าเป็นลักษณะสังคมที่มี ‘การลงแขก’ หรือ ‘การเอาแรง’ ที่ช่วยเหลือกันในเรื่องสำคัญของแต่ละครอบครัว โดยในบริบทดังกล่าวเกษตรกรหญิงอยู่ในครอบครัวที่ผู้หญิงมีความสำคัญหรือเป็นแบบมาตารีปไตยสะท้อนจากวัฒนธรรมของการแต่งงานในสังคมของชาวนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากลาว อย่างวัฒนธรรมการแต่งงานที่ผู้ชายแต่งงานเข้าบ้านผู้หญิงเพื่อเข้ามาเป็นแรงงานช่วยเหลือครอบครัวฝ่ายหญิง ยกตัวอย่างในบ้านที่ฟ้าการแต่งงานในรุ่นพ่อแม่ฝ่ายชายจะแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิง ซึ่งตรงกับในงานของบัวพันธ์ พรหมพักพิง (2543) ที่อธิบายให้เห็นถึงวิถีทางสังคมเกษตรกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงและผู้ชายในสังคมชนบทแถบภาคอีสาน กล่าวคือในสังคมชนบทอีสานแบบดั้งเดิม ลูกเขยถือว่าเป็นแรงงานให้กับครอบครัวของพ่อตาและแม่ยาย และสละสิทธิ์ในการรับมรดกที่ของบ้านตนเอง

จากความสัมพันธ์ในครอบครัวของเกษตรกรที่ผู้หญิงมีตำแหน่งแห่งหนที่สำคัญในพื้นที่บ้านและการจัดการทรัพยากรทางการเกษตร จะนำมาสู่การทำความเข้าใจการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศของเกษตรกรหญิงและชายว่า ทำไมเกษตรกรชายจึงทำงานที่ใช้แรงงานหนักกว่าเกษตรกรหญิง ในโครงสร้างของสังคมชาวนาสมาชิกในครอบครัวจะช่วยกันทำนาและคนในชุมชนจะช่วยกันเอาแรง โดยจะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันระหว่างเพศ ได้แก่ เกษตรกรหญิงจะทำงานเกษตรที่ใช้แรงงานเบาและงานในบ้าน ส่วนเกษตรกรชายจะทำงานเกษตรที่ใช้แรงงานหนักกว่า

9.2.2 บทบาทของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทราภายใต้บริบทการพัฒนา

จากความสัมพันธ์ในครอบครัวที่ผู้หญิงมีตำแหน่งแห่งหนที่สำคัญภายในครอบครัว ทำให้บทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงในพื้นที่บ้านในฐานะเมีย แม่ และลูกสาว จึงมีบทบาทหน้าที่และมีอำนาจในการตัดสินใจจัดการทรัพยากรและงานในบ้าน ซึ่งต่างจากการอธิบายของกลุ่มชาวนาศึกษาที่มีอธิบายว่า เกษตรกรชายมีบทบาทหลักในการทำเกษตรกรรมและหารายได้เข้าสู่ครอบครัว อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้จากกรณีศึกษาผู้หญิงมีบทบาทและอำนาจในการตัดสินใจที่แบ่งออกเป็นสามกลุ่มด้วยกัน คือ ประการแรก บทบาทและการตัดสินใจของเกษตรกรหญิงในฐานะเมีย ซึ่งทำความเข้าใจผ่านกรณีของยายแจ้วที่อยู่ในบริบทของบ้านผักสวยและป่าติที่อยู่ในบริบทของบางผักงาม ทั้งสองกรณีมีความคล้ายกัน คือมีบทบาทและอำนาจในการตัดสินใจจัดการปัญหาเกี่ยวกับเศรษฐกิจครอบครัว โดยยายแจ้วจะมีการตัดสินใจและแก้ปัญหาเมื่อครอบครัวเกิดวิกฤติเศรษฐกิจของบ้าน ในขณะที่ป่าติจะมีอำนาจตัดสินใจในการจัดการเกี่ยวกับที่ดินของครอบครัวตนเองเพื่อการสร้างรายได้เพิ่มขึ้นในการดำรงชีพ

ประการที่สอง บทบาทและการตัดสินใจในพื้นที่บ้านในฐานะเกษตรกรแม่ที่มองถึงอนาคตลูก ในกรณีของพี่ฟ้าที่อยู่ในบริบทของบ้านผักสวยมีบทบาทและอำนาจการตัดสินใจพื้นที่บ้านจนกลายเป็นเสาหลักของบ้าน เมื่อเธอออกจากโรงงานและหันกลับเข้าสู่ภาคเกษตรกรรม เธอได้อธิบายการทำเกษตรความปลอดภัยและอยู่บนที่ดินของตนเอง หากลูกไม่ได้ทำงานในโรงงานยังสามารถหวนกลับมาทำเกษตรกรรมได้ โดยเฉพาะการทำเกษตรอินทรีย์ปลอดภัยและมียังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ดังนั้น กรณีของพี่ฟ้ามีอำนาจในการตัดสินใจในพื้นที่บ้านสองมิติด้วยกัน คือ มิติแรก บทบาทและการตัดสินใจบนพื้นฐานของความเป็นแม่ในการมองและนึกถึงอนาคตของลูกที่เชื่อมโยงกับเกษตรกรรม ทำให้บทบาทหน้าที่ของเธอต้องสร้างเกษตรกรรมไว้เพื่ออนาคตของลูก หากชีวิตของลูกเกิดความไม่แน่นอนจากงานนอกภาคเกษตรกรรม มิติที่สอง คือบทบาทและการจัดการทรัพยากรทางการเกษตรกรรมในพื้นที่บ้าน ในการจัดที่ดินสำหรับการเพาะปลูก

ประการที่สาม บทบาทและการตัดสินใจของเกษตรกรหญิงในฐานะลูกสาวที่มีการสานต่อและตัดสินใจบนที่ดินของบ้าน ในกรณีของพี่ฟ้าที่อยู่ในบริบทของบ้านผักสวย เธอได้สานต่อในการทำสวนผลไม้จากที่บ้าน ซึ่งเธอเป็นผู้ที่จัดการงานในบ้านและทรัพยากรที่ดินจนกลายเป็นศูนย์การเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนและคนทั่วไป ในส่วนของการทำสวนก็นำมาสู่การแปรรูปเพื่อนำมาต่อยอดในการหารายได้ ดังนั้น ในการจัดการพื้นที่ของพี่ฟ้าได้แบ่งออกเป็นสามพื้นที่ด้วยกัน ได้แก่ พื้นที่แรก พื้นที่ของการทำเกษตร เพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ พี่

ภาได้นำที่ดินของครอบครัวในการทำสวนเกษตรอินทรีย์พร้อมกับเลี้ยงสัตว์ไปด้วย ในการจัดการพื้นที่นี้มีการจัดการตามความเหมาะสมของสภาพทางกายภาพของที่ดิน พร้อมกับสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในที่ดินไปด้วย พื้นที่ที่สอง พื้นที่สำหรับอยู่อาศัยและพื้นที่สำหรับสาธารณะ ในการทำการแปรรูปผลไม้และศูนย์การเรียนรู้ต้องมีทุนทางสังคมเพื่อสร้างเครือข่ายที่ต้องคอย ๆ สร้างขึ้นมาจากภายในชุมชน

จากกรณีทั้งสามบทบาทของเกษตรกรหญิงในฐานะเมีย แม่ และลูกสาวจะเห็นได้ว่าเกษตรกรหญิงมีบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมไม่ได้เป็นเพียงเกษตรกรแม่และเมียในการดูแลงานบ้านเท่านั้น แต่ยังมีอำนาจในการตัดสินใจในพื้นที่บ้าน อย่างเช่น การแก้ไขปัญหา การสร้างพื้นที่ใหม่และรายได้ และการปรับเปลี่ยนทำเกษตรกรรม เป็นต้น เกษตรกรหญิงจึงไม่ได้เหมือนกับกรณีการอธิบายในการศึกษาของตะวันตกและขบวนการศึกษาที่ผลิตซ้ำเกษตรกรหญิงให้อยู่ในหน้าที่เพียงเกษตรกรแม่และเมียเท่านั้น

นอกจากนี้ บทบาทของผู้หญิงที่เปลี่ยนไป กับการก้าวออกมามีบทบาททั้งในพื้นที่นอกบ้านและพื้นที่สาธารณะ การทำความเข้าใจในส่วนนี้มุ่งทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งก้าวจากพื้นที่ภายในบ้านสู่พื้นที่สาธารณะ โดยได้รับอิทธิพลจากความต้องการแรงงานของภาคอุตสาหกรรมและแรงบีบคั้นจากครอบครัวเกษตรกรที่ต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด การศึกษาผ่านมุมมองของครัวเรือนช่วยให้เห็นว่าการตัดสินใจส่งผู้หญิงไปทำงานนอกบ้านเป็นกลยุทธ์ของครอบครัวเพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ส่งผลให้ผู้หญิงกลายเป็นทั้งแรงงานและทุนมนุษย์ที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจของชาติ

บทบาทของแรงงานหญิงนั้นไม่ได้แยกจากบทบาทในครอบครัว แต่เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว การทำงานในโรงงานถือเป็นกลยุทธ์สำคัญที่ช่วยให้ครอบครัวเกษตรกรมีรายได้ที่มั่นคงและสม่ำเสมอ ซึ่งช่วยกระจายความเสี่ยงจากภาคเกษตรกรรมและยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม การก้าวออกมาทำงานนี้แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงไม่ได้เป็นเพียงเหยื่อหรือผู้ถูกกระทำ แต่เป็นผู้กระทำที่สามารถปรับเปลี่ยนกลยุทธ์เพื่อเพิ่มอำนาจในครอบครัวและสะสมทุนได้ การทำงานนอกบ้านยังช่วยให้พวกเขาสามารถสร้างความหมายใหม่ให้กับชีวิตและทำลายความคาดหวังแบบเดิม ๆ ที่สังคมมีต่อพวกเขา

นอกจากบทบาทแรงงานแล้ว ผู้หญิงยังขยายบทบาทสู่การเป็นผู้จัดการสังคมและนักเคลื่อนไหวในท้องถิ่น โดยเฉพาะประเด็นด้านความมั่นคงทางอาหารและสิ่งแวดล้อม ดังกรณีของกลุ่มเกษตรกรหญิงในชุมชนบ้านผักสวายที่เข้ามารับบทบาทเป็นผู้นำและขับเคลื่อนกลุ่มอย่างต่อเนื่อง หลังจากที่ผู้ชายลดบทบาทลง พวกเขาใช้เป้าหมายที่เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ความเป็นหญิง เช่น การผลิตอาหารปลอดภัยไร้สารเคมี ขยายขอบเขตการเคลื่อนไหวไปยังปัญหาที่ใหญ่ขึ้นอย่างผลกระทบจากอุตสาหกรรมในพื้นที่ การกระทำเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงพลังของผู้หญิงในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงสังคมจากระดับท้องถิ่นไปสู่ประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อวงกว้างได้อย่างมีประสิทธิภาพ

9.2.3 ข้อเสนอแนะในการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา

สำหรับส่วนของข้อเสนอแนะในการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา ผลการทบทวนงานศึกษาที่ผ่านมา พบว่างานศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่มุ่งเน้นการเสริมสร้างพลังอำนาจทางเศรษฐกิจของผู้หญิง เช่น การฝึกอบรมทักษะเพื่อสร้างรายได้ หรือส่งเสริมบทบาทในการทำเกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม แนวทางเหล่านี้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่เพียงพอ เพราะไม่ได้แก้ปัญหาที่ต้นเหตุ นั่นคือการที่ผู้หญิงขาดอำนาจและการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในพื้นที่สาธารณะ ดังนั้น ข้อเสนอที่เหมาะสมกว่าจึงควรเน้นที่การเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงผ่านการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในกระบวนการตัดสินใจ โดยต้องคำนึงถึงบริบททางประเพณีและวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ เพื่อให้ผู้หญิงสามารถนำเสนอประสบการณ์และปัญหาที่แท้จริงของตนเองได้อย่างเต็มที่ และนำไปสู่การกำหนดนโยบายสาธารณะที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของพวกเธอในจังหวัดฉะเชิงเทรา

แนวทางการเสริมสร้างพลังอำนาจของผู้หญิงในการพัฒนาท้องถิ่นควรครอบคลุมสองมิติที่สำคัญและเชื่อมโยงกัน มิติแรกคือ การสร้างการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในท้องถิ่น สิ่งนี้ต้องเริ่มจากการสร้าง 'พื้นที่ทางการเมือง' และ 'กลไกการมีส่วนร่วม' ที่มาจากรากฐานของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การจัดเวทีเสวนาเฉพาะสำหรับผู้หญิง หรือการกำหนดให้มีตัวแทนผู้หญิงในทุกเวทีการตัดสินใจ นอกจากนี้ รัฐจำเป็นต้องเข้ามามีบทบาทเชิงรุกในการสนับสนุนด้วยนโยบายที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มของสตรีและการจัดสรรงบประมาณที่คำนึงถึงมิติทางเพศ เพื่อให้ผู้หญิงสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างยั่งยืนและครอบคลุม

มิติที่สองคือ การเสริมสร้างบทบาทที่หลากหลาย โดยเน้นการสร้างกลไกและพื้นที่ให้ผู้หญิงสามารถแลกเปลี่ยนมุมมองและตัดสินใจร่วมกันได้ ซึ่งจะช่วยลดอคติทางเพศและมุมมองทางสังคมที่จำกัดบทบาทของพวกเธอ การขับเคลื่อนทั้งสองมิตินี้ต้องอาศัยการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากภาครัฐ ทั้งในด้านนโยบาย กฎหมาย และงบประมาณ เพื่อสร้างบรรยากาศที่เปิดกว้างและเป็นธรรมมากขึ้น ให้ผู้หญิงได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเต็มที่ และนำไปสู่การกำหนดนโยบายสาธารณะที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของพวกเธอในจังหวัดฉะเชิงเทราต่อไป

9.3 อภิปรายผล

สำหรับส่วนของการอภิปรายผลของรายงานการวิจัยเรื่อง 'โครงสร้างและหน้าที่ของผู้หญิงในบริบทการพัฒนาของจังหวัดฉะเชิงเทรา' ในครั้งนี้ มุ่งเน้นไปที่การนำเสนอถึงประเด็นของเงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงและผลลัพธ์ของโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในกรณีของจังหวัดฉะเชิงเทราที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในพื้นที่บ้าน และนอกพื้นที่บ้าน โดยที่เนื้อหาของการอภิปรายแบ่งออกเป็น ประเด็นที่หนึ่ง 'ปัญหาของผลิตซ้ำบทบาทของเกษตรกรหญิงและการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงในพื้นที่บ้าน' และประเด็นที่สอง 'การเปลี่ยนแปลงและบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงในฐานะผู้กระทำการทางสังคมในพื้นที่สาธารณะ'

9.3.1 ปัญหาของผลิตซ้ำบทบาทของเกษตรกรหญิงและการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงในพื้นที่บ้าน

ในการศึกษาเกษตรกรหญิงของตะวันตกและชานาศึกษา มักตกอยู่ในกรอบคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างความเป็นหญิงและความเป็นชาย งานในบ้านและงานนอกบ้าน เป็นต้น ทำให้การทำความเข้าใจผู้หญิงจึงมักผลิตซ้ำบทบาทหน้าที่ของความเป็นแม่และเมียในเกษตรกรผู้หญิง กรอบคิดแบบคู่ตรงข้ามเช่นนี้ทำให้ผู้หญิงตรงอยู่ในสถานะที่เป็นรองจากผู้ชาย ความคิดนี้จึงนำมาสู่การอธิบายความเป็นเกษตรกรแบบดั้งเดิมจะต้องเป็นเพียงเกษตรกรแม่ เมียและลูกสาว โดยที่ไม่มีอำนาจหรือเสียงในการตัดสินใจ ยิ่งในบริบทของผู้หญิงในโลกที่สามและอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมมักจะถูกอธิบายว่า เป็นผู้ถูกกระทำ (Passive) ในงานของ Parpart (1993) ที่ได้อธิบายว่า ผู้หญิงในประเทศโลกที่สามถูกทำให้กลายเป็นอื่นจากแนวคิดของตะวันตกที่มักมองผู้หญิงโลกที่สามว่า ‘ด้อยโอกาส’ และ ‘ต้องการความช่วยเหลือ’ โดยเฉพาะผู้หญิงที่อยู่ในแถบชนบทเพราะถูกเข้าใจว่าเป็นพื้นที่ล้าหลัง

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงไม่สามารถอธิบายผู้หญิงในมิติของการเป็นผู้ถูกกระทำในมิติเดียวได้ เพราะสังคมเกษตรกรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยในงานของ ยศ สันตสมบัติ (2536) ได้อธิบายไว้ว่า ครอบครัวชานาในประเทศโลกที่สามที่เผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กลไกตลาดและประชากร สามารถอธิบายได้สองประการ คือ ประการแรก ครอบครัวอาจไม่ใช่หน่วยพื้นฐานของสังคม เนื่องจากไม่ได้มีเอกเทศจากเครือญาติและชุมชน ประการที่สอง ครอบครัวไม่ใช่หน่วยการผลิตและบริโภคที่สมบูรณ์พร้อมในตัวเองแต่สัมพันธ์กับเงื่อนไขทางสังคมของการผลิต และโครงสร้างทางประชากร ซึ่งต้องหันกลับมาทำความเข้าใจเรื่องการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ (Sexual division of labor) ภายในครอบครัวและชุมชน บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงจึงถูกกำหนดไว้ด้วยวัฒนธรรม ชนชั้น และเงื่อนไขทางสังคมของการผลิต ดังนั้น การอธิบายสังคมชานาไม่สามารถอธิบายแบบเป็นการหยุดนิ่งได้ (ยศ สันตสมบัติ, 2536)

เช่นเดียวกันกับในบริบทของฉะเชิงเทรา บทบาทของเกษตรกรหญิงไม่สามารถอธิบายแบบหยุดนิ่งหรือตายตัวว่าต้องเป็นเพียงเกษตรกรแม่และเมียอย่างที่กลุ่มชานาศึกษาอธิบาย ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำบทบาทของผู้หญิงให้ผูกติดกับนิยามของหน้าที่แม่และเมียเท่านั้น ในงานของ Deere (1995) จึงตั้งคำถามที่ต่างจากการศึกษาของชานาศึกษา (Peasant studies) ว่าเกษตรกรหญิงไม่ได้ตกอยู่ในใ้อำนาจชายเป็นใหญ่หรือผู้ชายเป็นหลักในการทำเกษตรกรรมเพียงผู้เดียว แต่ผู้หญิงก็มีบทบาทหน้าที่ในงานเกษตรกรรมและเป็นผู้นำในชนบทด้วยเช่นกัน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพื้นที่บ้านเกษตรกรหญิงมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทไปจากเดิม คือมีบทบาทและอำนาจหรือ ‘เสียง’ ในการตัดสินใจในพื้นที่บ้านอาจกล่าวได้ว่าเกษตรกรหญิงกลายเป็นผู้กระทำการ (Agency) มากกว่าที่เป็นผู้ใ้อำนาจชายเป็นใหญ่

อย่างไรกรณีของยายแจ้วผู้ที่มีบทบาทและตัดสินใจแก้ปัญหาเศรษฐกิจในครอบครัว ป้าผู้ที่มีบทบาทและจัดการทรัพยากรที่ดินของครอบครัวและการสร้างรายได้บนที่ดินตนเอง พี่ฟ้าผู้วางแผนและมองถึงอนาคตของลูกทำให้ตัดสินใจจัดการพื้นที่บ้านให้กลายเป็นเกษตรอินทรีย์ และพี่ภาผู้ที่สานต่อและจัดการ

ทรัพยากรของบ้านให้เป็นพื้นที่สาธารณะพร้อมสร้างเศรษฐกิจครอบครัว จะเห็นได้ว่าในกรณีเกษตรกรหญิงแต่กรณีจะมีการให้ความหมายของการทำเกษตรกรรมที่แตกต่างกัน และมีการยึดโยงวิถีชีวิตไว้กับธรรมชาติด้วยการเป็นผู้สร้าง อย่างที่กลุ่มสตรีนิคมสายนิเวศอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับธรรมชาติ ที่ผู้หญิงมีความใกล้ชิดธรรมชาติมากกว่าผู้ชาย และพวกเธอจะเป็นผู้ดูแลธรรมชาติด้วยเช่นกัน (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545)

9.3.2 การเปลี่ยนแปลงและบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงในฐานะผู้กระทำการทางสังคมในพื้นที่สาธารณะ

การทำความเข้าใจในเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงและบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรหญิงในพื้นที่นอกบ้านในครั้งนี้ แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในบทบาทของผู้หญิงในจังหวัดฉะเชิงเทรา จากเดิมที่จำกัดอยู่ในพื้นที่บ้านและภาคเกษตรกรรม สู่ออกมาเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม และเป็นผู้กระทำการทางสังคมในพื้นที่สาธารณะ การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลพวงจากนโยบายของรัฐที่มุ่งพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมให้เป็นสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งส่งผลให้ครอบครัวเกษตรกรต้องปรับตัวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เพื่อความอยู่รอดทางการเงิน โดยการส่งผู้หญิงไปทำงานในโรงงานถือเป็นกลยุทธ์สำคัญในการสร้างรายได้ที่มั่นคงและกระจายความเสี่ยง ทำให้ผู้หญิงต้องก้าวออกจากกรอบเดิม ๆ และเข้ามา มีบทบาทในโลกภายนอกบ้านอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้จะดูเหมือนเป็นผลจากการถูกบีบบังคับโดยนโยบายรัฐและแรงกดดันทางเศรษฐกิจ แต่ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่าผู้หญิงไม่ได้เป็นเพียงแค่ผู้ถูกกระทำ พวกเธอเลือกที่จะใช้โอกาสนี้ในการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับชีวิตของตนเองและครอบครัว การทำงานในโรงงานทำให้พวกเธอสามารถสะสมทุนทางเศรษฐกิจและสังคมได้ นำไปสู่การยกระดับสถานะของตนเองและครอบครัว การตัดสินใจที่แน่วแน่และกล้าหาญนี้สะท้อนให้เห็นถึงพลังของผู้หญิงในการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์เพื่อรับมือกับความท้าทายที่เกิดขึ้นในสังคม พวกเธอไม่ได้จำนนต่อสถานการณ์ แต่เป็นผู้กำหนดเส้นทางใหม่ที่สร้างสรรค์ความหมายให้กับชีวิตของตนเอง

สิ่งที่น่าสนใจ คือบทบาทของพวกเธอในฐานะแรงงานในโรงงานไม่ได้แยกขาดจากบทบาทในครอบครัว แต่เป็นบทบาทที่ทับซ้อนกันและเกื้อหนุนซึ่งกันและกันเพื่อเป้าหมายสูงสุด คือความมั่นคงของครอบครัว เงินที่พวกเธอส่งกลับมาเป็นกำลังสำคัญในการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม การทำเช่นนี้ทำให้พวกเธอได้พิสูจน์คุณค่าของตนเอง และสร้างความหมายใหม่ให้กับชีวิตนอกเหนือจากบทบาทเดิมในฐานะแม่บ้านหรือผู้ช่วยงานในไร่นา นอกจากนี้ การวิจัยยังพบว่าผู้หญิงบางส่วนได้ก้าวข้ามบทบาทในฐานะแรงงานรับจ้าง ไปสู่การเป็น ผู้นำชุมชน และนักเคลื่อนไหวในประเด็นทางสังคมต่าง ๆ เช่น สิ่งแวดล้อมและความมั่นคงทางอาหาร แสดงให้เห็นถึงศักยภาพที่ซ่อนอยู่ในการขับเคลื่อนสังคมจากระดับท้องถิ่นสู่ระดับที่กว้างขึ้น

นอกจากนี้ การวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่าการเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับผู้หญิงไม่ควรจำกัดแค่เรื่องเศรษฐกิจและการเพิ่มทักษะเท่านั้น แต่ควรเน้นไปที่การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางสังคมและการเมือง ซึ่งเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่แท้จริง ข้อเสนอแนะจึงมุ่งไปที่การสร้าง 'พื้นที่ทางการเมือง' และ 'กลไกการมีส่วนร่วม' ที่เปิด

กว้างและเข้าถึงได้ง่ายสำหรับผู้หญิงโดยเฉพาะ การสนับสนุนจากภาครัฐผ่านนโยบายที่คำนึงถึงมิติทางเพศ การจัดสรรงบประมาณที่เหมาะสม และการสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มของสตรี จะช่วยให้ผู้หญิงสามารถนำเสนอประสบการณ์และปัญหาของตนเองได้อย่างเต็มที่ และมีบทบาทอย่างแท้จริงในการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชน

โดยสรุป การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในจังหวัดฉะเชิงเทราได้สร้างโอกาสใหม่ ๆ ให้กับผู้หญิงในการก้าวออกมาสู่พื้นที่สาธารณะ พวกเธอไม่ได้เป็นเพียงแค่เหยื่อของกระบวนการพัฒนา แต่เป็นผู้กระทำการที่มีพลังในการปรับตัวและสร้างความเปลี่ยนแปลง การวิจัยนี้จึงเป็นแรงบันดาลใจให้เรามองเห็นพลังของผู้หญิงในฐานะผู้ขับเคลื่อนสังคม และเน้นย้ำถึงความจำเป็นในการสร้างนโยบายที่ส่งเสริมให้พวกเธอมีอำนาจในการตัดสินใจอย่างแท้จริง เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปอย่างยั่งยืนและครอบคลุมทุกมิติในชีวิตของพวกเธออย่างแท้จริง

9.4 ข้อเสนอแนะการวิจัย

9.4.1 การศึกษาประเด็นเกี่ยวกับเกษตรกรหญิงสามารถศึกษาเพิ่มเติมในบริบทอื่น ๆ หรือการศึกษารูปแบบเชิงเปรียบเทียบกับเกษตรกรหญิงในบริบทของต่างประเทศ เพื่อให้ความเข้าใจบริบทของเกษตรกรหญิงที่แตกต่างกัน รวมถึงนำไปสู่ความหลากหลายของกรณีศึกษา

9.4.2 การศึกษาเพิ่มเติมในมิติของครอบครัวและประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมในภาคตะวันออก เนื่องจากการศึกษาประวัติศาสตร์ต้องใช้เวลาในการค้นคว้าและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งจะทำให้เห็นบริบทการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อผู้หญิงและผู้ชาย

9.4.3 การศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของแรงงานผู้หญิงโดยเฉพาะ กับการต่อสู้และเสริมสร้างพลังของตนเองในการต่อกรกับปัญหาที่ตัวของเธอเองกำลังเผชิญหน้าอยู่ อย่างเช่นเรื่องของความไม่มั่นคงทางด้านรายได้ ความไม่แน่นอนในเรื่องของสัญญาจ้าง รวมถึงสิทธิของพวกเธอที่ควรได้รับการทำงาน

9.5 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

9.5.1 ในการศึกษาและนโยบายเกี่ยวกับด้านสิ่งแวดล้อมหรือเกษตรกรรมส่วนใหญ่แล้วการนำเสนอ นโยบายมักมาจากความคิดของผู้ชายหลัก ดังนั้น ควรให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการนำความคิดเห็นของการเสนอนโยบายเนื่องจากมุมมองและประสบการณ์ของผู้หญิงที่ต่างจากผู้ชายจะมีการนำเสนอในเชิงนโยบาย ปฏิบัติการอีกรูปแบบหนึ่งได้

9.5.2 ในการพัฒนาส่วนมากจะเน้นไปในเชิงเศรษฐกิจและสร้างรายได้จากอุตสาหกรรมจนละเลยเสียงของกลุ่มที่เป็นเกษตรกร ทำให้การพัฒนาไม่ได้ตรงกับความต้องการของคนในพื้นที่หรือผู้ที่ทำเกษตรกรรม ดังนั้น ในนโยบายการพัฒนาของรัฐ ควรมีการรับฟังความคิดของกลุ่มเกษตรกรเพื่อไม่ให้กระทบกับวิถีการทำเกษตรกรรมเพื่อที่จะผลิตและเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของมนุษย์

9.5.3 พื้นฐานสำคัญของการเสริมสร้างพลังของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนา คือการปรับปรุงและพัฒนากฎหมาย รวมถึงนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาที่เปิดพื้นที่กลางและโอกาสให้ผู้หญิงสามารถเข้ามามีส่วนร่วมต่อการพัฒนา โดยเฉพาะนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมการก่อตั้งกลุ่มและเครือข่ายในด้านต่าง ๆ ที่มีผู้หญิงเป็นแกนนำบนฐานความต้องการและเป้าหมายของพวกเธอเอง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กมลวรรณ ยุทธศิลป์. (2568). *เปิดความต่างและผลกระทบ 2 สนธิสัญญา “เบอร์นี-เบาว์ริง” ที่สยามทำกับ อังกฤษ*. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_147702.
- กฤตยา อาชวนิจกุล. (2551). การมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิง. ใน *สตรีกับการเมือง: ความเป็นจริง พื้นที่ทางการเมือง และการขับเคลื่อน* (27-30). นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- กัญจน์ ทิตยกุล. (2559). *วิสัยทัศน์จังหวัดฉะเชิงเทรา 20 ปี (พ.ศ. 2560-2580) แปรริ้วเมืองน่าอยู่อย่างยั่งยืน*. โครงการเสริมสร้างบทบาทและแนวทางการดำเนินงานฯ. สมัชชาองค์กรเอกชนฯ.
- กัมปนาท เบ็ญจนาวิ. (2566). เมื่อชีวิตเกษตรกรแขวนอยู่บนเส้นด้าย: การปิดล้อมใหม่และความไม่แน่นอนที่ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่หลังบ้านอีอีซี. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 35(1): 63-113.
- กัมปนาท เบ็ญจนาวิ. (2567). *เสียง-จน-เจ็บ พลวัตของชีวิตเกษตรกรและที่ดิน*. เชียงใหม่: โครงการวิจัย “ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย (เมธีวิจัยอาวุโส)” ศาสตราจารย์ ดร. ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรีเรื่อง ฝ่าภาวะความไม่แน่นอน: การดำรงอยู่ในห้วงเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย สนับสนุนโดยสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. (2549). *สิทธิของสตรีกับเสียงทางการเมืองในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ.
- โครงการสตรีและเยาวชนศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2554). *การสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ บทบาทสถานภาพสตรี และความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ไทยพับลิก้า. (2563). EEC ตั้งเป้าปี 64 ผลิตบุคลากร 5 หมื่นคน รับอุตสาหกรรมเป้าหมาย. เข้าถึงได้จาก <https://thaipublica.org/2020/11/eec-model-education/>.
- ไทยพับลิก้า. (2566). “อีอีซี” ปรับกลยุทธ์ ชู “ยกเว้น – Long Term VISA” ตั้งเป้าดึงดูดต่างชาติเงินลงทุนที่จริง 1 แสนล้านบาท/ปี. เข้าถึงได้จาก <https://thaipublica.org/2023/11/eec-adjust-plan-attract-invest-in-real-areas-100-billion-baht-per-year/>.
- ธงชัย อชฌายกชาติ. (2566). “ผู้หญิงไทย” ได้สิทธิ “เลือกตั้ง” เป็นครั้งแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_111301.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2543). *การเปลี่ยนผ่านของสังคมเกษตรกรรมและการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- บุญพริก วิชาเจริญ. (2545). *บทบาทของผู้นำกลุ่มสตรีในระดับชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือของประเทศไทยต่อการเรียกร้องสิทธิสตรี*. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, การเมืองและการปกครอง, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- ปราณี วงษ์เทศ. (2549). *เพศภาวะในสุวรรณภูมิ (อุษาคเนย์)*. นานาแชนแนล.
- ปริตตา หวังเกียรติ. (2561). *เสียงผู้หญิงที่หล่นหายในกระแสการพัฒนา ต้นทุนที่ถูกตีค่าเป็น 'ของฟรี'*. เข้าถึงได้จาก https://waymagazine.org/feminist_right_voices/.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2554). *มโนทัศน์การดำรงชีพ*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ผานิตดา ไสยรส และอรัญญา ศรีผล. (2559). *ครอบครัว*. ใน *วสันต์ ปัญญาแก้ว (บก.), ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับสังคมวิทยา (64-74)*. วนิดาการพิมพ์.
- พรเพ็ญ เพชรสุขศิริ. (2551). *การมีส่วนร่วมทางการเมืองของสตรีในระดับการปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทย*. *วารสารการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน*, 15(1): 177-178.
- พูนสุข ชันธาโรจน์. (2557). *เรื่องเล่าประสบการณ์ของผู้หญิงเมียนกับตัวตนในพื้นที่การเมืองท้องถิ่น*. ใน *Asia Pacific Sociological Association (APSA) Conference "Transforming Societies: Contestations and Convergences in Asia and the Pacific."* เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ไพลิน ภูจินาพันธุ์. (2563). *เพดานแก้วกับบทบาททางการเมืองของผู้หญิงไทยในระบบการเลือกตั้ง*. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, 11: 35.
- ภารดี มหาขันธ์. (2555). *การตั้งถิ่นฐานและพัฒนาการของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- มนตรี เทอดธีระกุล. (2543). *การมีส่วนร่วมของสตรีในองค์การบริหารส่วนตำบล: ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลของจังหวัดชลบุรีและจังหวัดระยอง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, รัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- มนัส พัฒนผล. (2566). *บทวิพากษ์อุดมการณ์การพัฒนาระเบียงเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก*. ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- ยงยุทธ แฉล้มวงษ์. (2568). *สร้างคน สร้างอนาคต: EEC ในสมรภูมิเศรษฐกิจโลกใหม่*. เข้าถึงได้จาก <https://tdri.or.th/2025/07/human-resource-management-eec/>.
- ยศ สันตสมบัติ. (2536). *ผู้หญิงกับครอบครัวและการเปลี่ยนแปลงในสังคมชานาไทยภาคเหนือ*. *วารสารสุโขทัยธรรมมาธิราช*, 6(2): 23-37.
- ยุทธพร อิศรชัย. (ม.ป.ป.). *สตรีกับการเมือง (ไทย)*. เข้าถึงได้จาก [http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=สตรีกับการเมือง_\(ไทย\)](http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=สตรีกับการเมือง_(ไทย)).
- ฤทัยทิพย์ บุญเปี่ยม. (2555). *การก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำท้องถิ่นสตรี กรณีศึกษาผู้นำสตรีอำเภอเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี*. งานนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2559). *ลาวในเมืองไทย กลุ่มชาติพันธุ์ที่คลุมเครือ*. เข้าถึงได้จาก <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=790>.

- วารุณี ภูริสินสิทธิ. (2545). *สตรีนิยม ขบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่งศตวรรษที่ 20*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- สฤณี อาชวานันทกุล. (2562). *อีอีซีกับการพัฒนาที่ยั่งยืน?: อีอีซีน่าจะได้ดึงดูดนักลงทุนแบบไหน? เข้าถึงได้จาก <https://themomentum.co/eec-and-type-of-investors/>*.
- สาลิกา. (2567). *“อีอีซี โมเดล มิติการพัฒนาบุคลากรและการศึกษา” การปรับสร้างความก้าวหน้าตอบโจทย์อุตสาหกรรม&ความก้าวหน้าใหม่ ผลิตคนสู่งานสมรรถนะใหม่-รายได้สูง-มั่นคงในอาชีพ!!! เข้าถึงได้จาก <https://www.salika.co/2024/03/04/eec-model-human-education-development/>*.
- สำนักงานจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2568). *แผนพัฒนาจังหวัดฉะเชิงเทรา (พ.ศ. 2566-2570) ฉบับทบทวนฉะเชิงเทรา: สำนักงานจังหวัดฉะเชิงเทรา*.
- สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงาน. (2566). *สถิติแรงงานประจำปี 2565*. กรุงเทพฯ: สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงาน.
- สำนักงานแรงงานจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2562ก). *สถานการณ์แรงงานจังหวัดฉะเชิงเทรา รายปี 2562 (มกราคม-ธันวาคม 2562)*. ฉะเชิงเทรา: สำนักงานแรงงานจังหวัดฉะเชิงเทรา.
- สำนักงานสถิติจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2562ข). *การวิเคราะห์สถานการณ์และศักยภาพ จังหวัดฉะเชิงเทรา*. ฉะเชิงเทรา: สำนักงานสถิติจังหวัดฉะเชิงเทรา.
- สำนักงานสถิติจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2567). *การสำรวจภาวะการทำงานของประชากรจังหวัดฉะเชิงเทรา ไตรมาสที่ 2: เมษายน-มิถุนายน พ.ศ. 2567*. ฉะเชิงเทรา: สำนักงานสถิติจังหวัดฉะเชิงเทรา.
- สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2565). *แผนการปฏิบัติการด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566-2570)*. ฉะเชิงเทรา: สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดฉะเชิงเทรา.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2566). *เป็นผู้หญิง (อยุธยา) แท้จริงแสนลำบาก ต้องทำไรไถนา ชายของ เลี้ยงลูก ส่วนชายนั่นชี้เกี้ยว? เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_73367*.
- สุธีรา วิจิตรานนท์. (2551). *ข้อสังเกตต่อพื้นที่ทางการเมืองของผู้หญิง. ใน สตรีกับการเมือง: ความเป็นจริงพื้นที่ทางการเมือง และการจับเคลื่อน (56-57)*. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- สุปรีชา บุญมาก และคณะ. (2562). *จาก Eastern Seaboard สู่ EEC การพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจไทยในภูมิภาคตะวันออก*. งานประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 11 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- เสมียนนารี. (2566). *บทบาทสตรี สมัยรัชกาลที่ 4-5 นอกจากเป็นแม่ เป็นเมีย ยังเป็นอะไรอีกบ้าง*. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_57559.
- อเนก นาวิกมูล และธงชัย ลิขิตพรสวรรค์ (บก.). (2566). *สมุดภาพฉะเชิงเทรา*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.
- อมารัฐ พรหมสาขา ณ สกลนคร และศรีณยา เลิศพุทธรักษ์. (2566). *การจัดการแรงงานข้ามชาติในระบบห่วงโซ่อุปทานอุตสาหกรรมการผลิต พื้นที่เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (EEC)*. *วารสารศิลปศาสตร์และอุตสาหกรรมบริการ*, 6(1): 272-294.
- อำพิกา สวัสดิ์วงศ์. (2545). *ถนนสุขุมวิทกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจในภาคตะวันออกของประเทศไทย พ.ศ. 2477-2539*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อิงตะวัน แพลุกอินทร์ และภารตี มหาพันธ์. (2561). ฉะเชิงเทรา: เมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง (พ.ศ. 2398-2554). *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 26(50): 99-122.

โอเชียนสไมล์. (2567). *แผนที่ท่องเที่ยวจังหวัดฉะเชิงเทรา*. เข้าถึงได้จาก <https://www.oceansmile.com/K/Chacherngtrao/Chacherng1.htm>.

ภาษาอังกฤษ

Akram-Lodhi, A. Haroon. (2018). *What is Critical Agrarian Studies?* Retrieved from <http://roape.net/2018/03/28/what-is-critical-agrarian-studies/>.

Allen, Adriana, and Alexandre Apsan Frediani. (2013). Farmers, Not Gardeners: The Making of Environmentally Just Spaces in Accra. *City*, 17(3): 365-381.

Apusigah, A. Atia. (2009). The Gendered Politics of Farm Household Production and the Shaping of Women's Livelihoods in Northern Ghana. *Feminist Africa*, 12: 51-68.

Arora, Ramesh K. (2021). *Structural Functional Approach*. Retrieved from <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/78060/3/Unit-5.pdf>.

Baada, Jemima Nomunume, Roger Antabe and Yuji Sano. (2021). Differentiated Agrarian Vulnerabilities and Generalized National Responses to COVID-19 in Ghana. *Journal of Agrarian Change*, 21: 604-619.

Bakker, Isabella. (2007). Social Reproduction and the Constitution of a Gendered Political Economy. *New Political Economy*, 12(4): 541-556.

Ballantine, Jeanne H., Keith A. Roberts, and Kathleen Odell Korgen. (2018). *Our Social World: Introduction to Sociology*. California: SAGE.

Barokah, Ade Siti, and Herlyna Hutagalung. (2024). *Empowering Women, Building Communities: The Merauke Women's School*. Retrieved from <https://asiafoundation.org/empowering-women-building-communities-the-merauke-womens-school/>.

Beasley, Chris. (1999). *What is Feminism? An Introduction to Feminist Theory*. London: Sage.

Benjanavee, Kampanart. (2024). From the State's Development Promise to the Uncertain Lives of Farmers in Eastern Thailand. *Humanities, Arts and Social Sciences Studies*, 24(3): 540-557.

Bonnin, Christine, and Sarah Turner. (2014). 'A Good Wife Stays Home': Gendered Negotiations Over State Agricultural Programmes, Upland Vietnam. *Gender, Place and Culture*, 21(10): 1302-1320.

- Brandth, Berit. (2002). On the Relationship between Feminism and Farm Women. *Agriculture and Human Values*, 19: 107-117.
- Bucar, Elizabeth M. (2010). Roundtable: Negotiating Feminist and Gender Studies. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 26(1): 132-134.
- Butler, Judith. (1986). Sex and Gender in Simone de Beauvoir's *Second Sex*. *Yale French Studies*, 72: 35-49.
- Butler, Judith. (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Chant, Sylvia and Cathy McIlwaine. (2013). *Gender, Urban Development and the Politics of Space*. Retrieved from <https://www.e-ir.info/2013/06/04/gender-urban-development-and-the-politics-of-space/>.
- Deere, Carmen Diana. (1995). What Difference Does Gender Make? *Rethinking Peasant Studies, Feminist Economics*, 1(1): 53-72.
- England, Kelsey. (2023). The Intersection of Gender and Negotiation: A Comprehensive Look at the Literature. *Pepperdine Journal of Communication Research*, 11: 5-21.
- Ferto, Imre, and Štefan Bojnec. (2024). Empowering Women in Sustainable Agriculture. *Scientific Reports*, 14(7110).
- Fincher, Ruth, and Ruth Panelli. (2010). Making Space: Women's Urban and Rural Activism and the Australian State. *Gender, Place and Culture*, 8(2): 129-148.
- Flora, Cornelia B. (1985). Women and Agriculture. *Agriculture and Human Values*, 2(1): 5-12.
- Fugu, Mohammed. (2022). *Empowering Rural Women, Vulnerable Groups: Savings Scheme Improves Lives in Northern Ghana*. Retrieved from <https://www.graphic.com.gh/news/general-news/empowering-rural-women-vulnerable-groups-savings-scheme-improves-lives-in-northern-ghana.html>.
- Golay, Christophe, and Irene Biglino. (2013). Human Rights Responses to Land Grabbing: a right to food perspective. *Third World Quarterly*, 34(9): 1630-1650.
- Hare-Mustin, Rachel T. (1988). Family Change and Gender Differences: Implications for Theory and Practice. *Family Relations*, 37(1): 36-41.
- Hawke, Lucy A. (2007). Gender Roles Within American Marriage: Are They Really Changing? *Essai*, 5(1): 23.

- Hirai, Kyonosuke. (2013). Exhibition of Power: Factory Women's Use of the Housewarming Ceremony in a Northern Thai Village. In *Cultural Crisis and Social Memory (185-201)*. Routledge.
- IFAD. (2022). *Empowering Rural Women in China*. Retrieved from <https://unsdg.un.org/latest/stories/empowering-rural-women-china>.
- Ince, Onur Ulas. (2014). Primitive Accumulation, New Enclosures, and Global Land Grabs: A Theoretical Intervention. *Rural Sociology*, 79(1): 104-131.
- Kajoba, Gear M. (2013). Some Observations on the Agrarian Question in the Era of Economic. *Zambia Social Science Journal*, 4(2): 54-61.
- Kasim, Syaifudin Suhri, Sarmadan, Masrul, Ratna Supiyah, and Tanzil. (2021). Gender Relationship Analysis in Coastal Resources Management in Fishermen's Households: Functional Structural Theory Perspective. *International Journal of Qualitative Research*, 1(1): 73-78.
- Keddem, Shimrit, Frances K. Barg, and Rosemary Frasso. (2021). Practical Guidance for Studies Using Freelisting Interviews. *Tools for Public Health Practice*, 18.
- Kiatnakin Phatra. (2022). *50 Years: The Making of the Modern Thai Economy*. Bangkok: Kiatnakin Phatra.
- Kimura, Aya Hirata. (2013). *Hidden Hunger: Gender and the Politics of Smarter Foods*. Cornell University Press.
- Kolb, Deborah M., and Gloria G. Coolidge. (1991). Her Place at the Table. In J. William Breslin and Jeffrey Rubin (Eds.), *Negotiation Theory and Practice (261-277)*. Massachusetts: Harvard Law School.
- Kumar, Sunaina and Ambar Kumar Ghosh. (2024). *The State of Women's Representation in Urban Local Self-Government in India: A Review*. Retrieved from <https://www.orfonline.org/research/the-state-of-women-s-representation-in-urban-local-self-government-in-india-a-review>.
- Lassa, Jonatan A., and Maxim Shrestha. (2014). Food Sovereignty Discourse in Southeast Asia: Helpful or Disruptive. *RSIS Commentary*, 231.
- Lumen. (2017). *Theoretical Perspectives on Gender*. Retrieved from <https://courses.lumenlearning.com/wm-introductiontosociology/chapter/theoretical-perspectives-on-gender/>.

- Marchbank, Jennifer, and Gayle Letherby. (2014). *Introduction to Gender: Social Science Perspectives*. New York: Routledge.
- McMichael, Philip. (2013). *Food Regimes and Agrarian Questions*. Halifax: Fernwood.
- Meinzen-Dick, Ruth, and Margreet Zwarteveen. (2001). Gender Dimensions of Community Resource Management: The Case of Water Users' Associations in South Asia. In Arun Agrawal and Clark C. Gibson. (eds.). *Community and the Environment: Ethnicity, Gender and the State in Community-Based Conservation* (63-88). New Jersey: Rutgers University Press.
- Mlambo-Ngcuka, Phumzile. (2019). *Empowering Women to Achieve the Global Goals*. Retrieved from <https://www.un.org/nl/desa/empowering-women-achieve-global-goals>.
- Nazneen, Sohela. (2016). A Seat at the Table is Not Enough: Gender and Political Inclusion. In *World Social Science Report, 2016: Challenging Inequalities, Pathways to a Just World* (219-222). Paris: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).
- Neef, Andreas, and Jane Singer. (2015). Development-induced Displacement in Asia: Conflicts, Risks, and Resilience. *Development in Practice, 25*(5): 601-611.
- Newby, Howard. (1983). The Sociology of Agriculture: Toward a New Rural Sociology. *Ann. Rev. Social., 9*: 67-81.
- Okali, Christine, and Imogen Bellwood-Howard. (2017). Women in Agriculture: Negotiating and Networking. *Agriculture for Development, 32*: 2-6.
- Park, Clara Mi Young, and Ben White. (2017). Gender and Generation in Southeast Asian Agro-commodity Booms. *The Journal of Peasant Studies, 44*(6): 1103-1110.
- Parpart, Jane L. (1993). Who is the 'Other'? A Postmodern Feminist Critique of Women and Development Theory and Practice. *Development and Change, 24*: 439-464.
- Pawson, Ray. (1996). Theorizing the Interview. *The British Journal of Sociology, 47*(2): 295-314
- Pendleton, Robert Larimore. (1937a). *Chachoengsao Province (Thailand), Boat Loaded with Rice Sheaves*. Retrieved from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/1165/rec/15>.
- Pendleton, Robert Larimore. (1937b). *Chachoengsao Changwat (Thailand), House on Rice Farm*. Retrieved from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/18207/rec/12>.

- Pendleton, Robert Larimore. (1938). *Chachoengsao Province (Thailand), Rice Mill Near a Creek*. Retrieved from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agsphoto/id/1189/rec/22>.
- Phillips, Lynne. (2017). *Genders, Spaces, Places*. Retrieved from <https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-193?rkey=GEKzEc>.
- Pierce, Caitlin, Lindsey Hurtle, and John Bainbridge. (2018). *Gendered Experiences of Land Confiscation in Myanmar*. London and Yangon: Saferworld.
- Poojari, Anagha. (2015). *A Social Perspective on Empowering Women in India*. Retrieved from https://www.faiobserver.com/region/central_south_asia/social-perspective-empowering-women-india-12804/.
- Porter, Elisabeth. (2013). Rethinking Women's Empowerment. *Journal of Peacebuilding & Development*, 8(1): 1-14.
- Putnam, Linda L. and Deborah M. Kolb. (2000). *Rethinking Negotiation: Feminist Views of Communication and Exchange*. Massachusetts: Center for Gender in Organizations.
- Rigg, Jonathan, and Albert Salamanca. (2011). Connecting Lives, Living, and Location: Mobility and Spatial Signatures in Northeast Thailand, 1982–2009. *Critical Asian Studies*, 43(4): 551-575.
- Robinson, Cheryl. (2024). *Women's Empowerment Isn't Enough. Activating Women Is More Powerful*. Retrieved from <https://www.forbes.com/sites/cherylrobinson/2024/01/22/womens-empowerment-isnt-enough-activating-women-is-more-powerful/>.
- Ruben, Ruerd, and Edoardo Masset. (2003). Land Markets, Risk and Distress Sales in Nicaragua: The Impact of Income Shocks on Rural Differentiation. *Journal of Agrarian Change*, 3(4): 481-499.
- Scholz, Sally J. (2013). *Feminism: A Beginner's Guide*. London: Oneworld.
- Scott, Joan Wallach. (1986). Gender as a Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 91: 1053-1075.
- Scott, Jocelyne Bartram. (2022). Negotiating Relationships with Powerfulness: Using Femme Theory to Resist Masculinist Pressures on Feminist Femininities. *Psychology and Sexuality*, 13(1): 33-42.
- Shigetomi, Shin'ichi. (2003). Social Structure and Local Organisations in the Chao Phraya Delta. In Francios Molle and Thippawal Srijantr (eds.), *Thailand's Rice Bowl: Perspectives on*

- Agricultural and Social Change in the Chao Phraya Delta* (2323-344). Chiang Mai: White Lotus.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. (2010). Can the Subaltern Speak? In Rosalind C. Morris (Ed.), *Can the Subaltern Speak? Reflections on the History of an Idea* (21-78). New York: Columbia University Press.
- Sumner, Jennifer. (2005). Small is Beautiful: The Responses of Women Organic Farmers to The Crisis in Agriculture. *Canadian Woman Studies/les Cahiers de la Femme*, 24(4): 78-84.
- The Food and Agriculture Organization of The United Nations. (2012). *Rural Women's Empowerment: A Long Road Ahead*. Retrieved from <https://www.fao.org/gender/insights/insights-detail/Rural-women-s-empowerment-A-long-road-ahead/en>.
- The Times of India. (2025). *Rural Roots Market Launched to Empower Manipur Women*. Retrieved from <https://timesofindia.indiatimes.com/city/guwahati/rural-roots-market-launched-to-empower-manipur-women/articleshow/123102331.cms>.
- The UN Women. (2024). *Facts and Figures: Economic Empowerment*. Retrieved from <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/economic-empowerment/facts-and-figures>.
- Twyman, Jennifer, Juliana Muriel, and Maria Alejandra Garcia. (2015). Identifying Women Farmers: Informal Gender Norms as Institutional Barriers to Recognizing Women's Contributions to Agriculture. *Journal of Gender, Agriculture and Food Security*, 1(2): 1-17.
- Wagh, Anurekha Chari. (2023). Widowhood and Women Farmers: Structural Inequalities and Negotiation Strategies. *Artha Vijnana*, 65(2): 188-201
- West, Candace, and Don H. Zimmerman. (1987). Doing Gender. *Gender and Society*, 1(2): 125-151.
- Wharton, Amy S. (2005). *The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research*. Oxford: Blackwell.
- White, Ben, Saturnino M. Borras Jr., Ruth Hall, Ian Scoones, and Wendy Wolford. (2012). The New Enclosures: Critical Perspectives on Corporate Land Deals. *The Journal of Peasant Studies*, 39(3-4): 619-647.
- White, Ben. (2012a). Agriculture and the Generation Problem: Rural Youth, Employment and the Future of Farming. *IDS Bulletin*, 43(6): 9-19.

- White, Ben. (2012b). Gendered Experiences of Dispossession: Oil Palm Expansion in a Dayak Hibun Community in West Kalimantan. *The Journal of Peasant Studies*, 39(3-4): 995-1016.
- Wienclaw, Ruth A. (2011). Structural Functionalist Theories of Gender Inequality. Karin Carter-Smith (ed.), *Gender Roles and Equality* (111-118). California and New Jersey: Salem.
- Wischermann, Ulla, and Ilze Klavina Mueller. (2004). Feminist Theories on the Separation of the Private and the Public: Looking Back, Looking Forward. *Women in German Yearbook*, 20: 184–197.
- Zulve, Julia Margaret. (2022). *High-risk Feminism in Colombia: Women's Mobilization in Violent Contexts*. Rutgers University Press
- Zulver, Julia Margaret. (2022). *High-risk Feminism in Colombia: Women's Mobilization in Violent Contexts*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.